

Anton Cosma

Ela Cosma

Blaj-Dumbrăveni-Cluj

In prezenta prinitu
dela fratele Georgie in
annu 1856. Sep. 7.

Juliu Bardosi

Int. Lem. de Bardosi
despturicany 801

ISTORIA
ROMANILORU

DIN

DACIA SUPERIORE.

I.

TIPARITA LA C. GEROLDU SI FIU.

ISTORI'A
ROMANILORU

DIN

DACI'A SUPERIORE

DE

A. PAPIU ILARIANU.

I.

ISTORI'A ROMANILORU DIN DACI'A SUPERIORE
PEN' IN A. 1848. ESCLUSIVU.

VIENNA

CU LITERELE LUI C. GEROLD SI FIU.

1851.

A. Papu Ilarianu
VII. / 1901 VIII.

Quellu-quo e strainu in Istori'a Natiunei sale :
aquell'a numal din Iustinctu pote se-si
iubesca Natiunea; pentru-quo nu o cun-
nosee.

Istori'a preste totu, si deosebi istori'a natiunale n'are de a fi unu registru de regi si resbelle, o grammaditura de nume si anni, unu aggregatu de fapte, unu magazinu de documente (allu quaroru tutoru mare pretiu altraminte quine-lu denega?): qui o astfeliu de descriere filosofica a fapteloru si a causeloru si urmariloru aquelloru fapte memorabile alle Natiunei, quare se sierbesca de chiaie pentru presente, de speclu pentru viitoriu. Quoci — precumu dice Sempr. Asellio (apud Gell. 5. 18.) — a descrie resbellulu, suptu quare Consule a inceputu, suptu quare s'a finitu, quine a triumfatu: si apoi a tacè, que decretà intr' aqueea Senatulu, que legi adducea, cu que svatu purtà resbellulu — id pueris fabulas est narrare, non historias scribere.

Autoriulu.

ISTORI'A ROMANILORU

DEN

DACI'A SUPERIORE.

CAPU I.

Romanii addussi de Traianu Imp. in Daci'a. Daci'a suplu barbari. Daci'a libera. Navallirea Ungurilor. Resboiele Romaniloru cu Ungurfi. Caderea Romaniloru din Daci'a superioare suplu Unguri. (a. 106 — 904.)

De n'a peritu Romanulu, quandu ordelo barbaro
Veniau quã s' locuste in agri-i semenati
Tufandu s'ra de mlla, rapindu s'ra crutiare
Lipsindu pre fil de tata si pe sorori de frati:
Aquemu quandu braçiu-ti ageru in lume ó cunoscutu,
Tu bravule Romane mai credi quo esei perdutu?
A. M.

Cu quãta durere, cu atãt'a dreptate assémena unu Istoricu allu nostru istori'a Romaniloru cu o tragedia. Asiã este intr'addeveru: istori'a nostra delã inceputu si pene in momentulu presente este o addeverata istoria de patimi.

Trajanu
cuprinde
Daci'a, si
aduce co-
loni romani
intr'ens'a.
a. 106. d.
Chr.

I. Dupo que Traianu Imperatu stinsesse cu totulu pe Dacii quei bellicosi, si Daci'a o suppusesse Imperatiei romane: trecu o multime nemarginita de omeni ex toto orbe romano — din tota lumea romana — spre impoporarea aquestei provincie — intre Dunare, Tissa, Carpati si Dnistru*). — Daco-romanii ducea o vietia fericita in aquesta tierra, quare era un'a dintre quelle d'antãie, quelle mai bogate de auru si quelle mai frumose provincie alle Imperatiei quei mari a Romaniloru. Daci'a se numia „Dacia Felix,“ „Dacia Augusta,“ si se numerã intre provinciele Augustului, nu ale Senatului. Monumintele marimei romane, marturii fericirei Romaniloru in Daci'a, stau pene astadi.

Aurelianu
Imp. scote
legiunile
din Dacia.
a. 274.

Dar' nu tienu nici dõe secole florea Daciei lui Trajanu suptu quei mai straluciti si putinti Imperatori ai Romei: si sortea quea sinistra a Romaniloru aruncã Daci'a quea felice, Daci'a augusta — prada furiei barbariloru. — De atãtea sute de anni mai pomenescu Romanii cu marelle si pen astadi in colindele loru pe Imperatoriulu Aurelianu, quare parasì Daci'a si o lassu suptu jugulu quellu de ferru allu barbariloru**) a. 274. d. Ch.

*) Eutropiu L. VI. 6.

**) Aurelianu Imp. desperandu de a mai putu tienu Daci'a

Atâtu de currendu: Finis Daciae!

II. De aquí înainte incepu fatalitățile Romaniloru preste totu, dar' deosebi alle Traianidiloru tienura mai ne'ntreruptu atâtea sute de anni, si tienu âncu pen' in dilele nostre.

Daci'a suptu barbari.

Daci'a lui Aurelianu.

scotendu dintr'ens'a legiunile cu o parte a provincialiloru (quea mai mare parte remase in Daci'a lui Trajanu, quare aquumu erà patri'a loru, in aqeste timpuri fatale, quando nici in Roma nu erà viéti'a mai sigura) le trecù in Mesi'a, quare o numè Daci'a sea „ne tantae a Trajano formatae provinciae nomen oblivioni traderetur.“ — Romanii aqestei noue Dacie, peste quari nevalissera Bulgarii, in unire cu aqestia se rupsera de catra Imperati'a bisantina in sec. VII.; si cu tote quo in sec. XI. ér 'i suppose Basiliu II.; dar in sec. XII. prin scullarea quelloru doi frati romani Petru si Asanu din nou scuturara jugulu grecescu. Aquésta Imperati'a noa romana-bulgara inforè suptu quei mai buni si mai putinti Regi si Imperati români din famili'a asana pen'que cu finitulu sec. XIV. se stiusse prin Turci cu totulu. — Romanii de astadi ai Daciei aureliane, cu tote quo vorbescu limb'a romana, dar' s'au grecitu si slavitu forte. La aquésta nenorocire au contribuitu impartirea Imperiiului romanu, scissiunea aquea nefericita intre beseric'a apuséna si resariténa, comerciulu quellu continuu cu Grecii si Slavii, dar' mai cu séma beseric'a grecesca, de quare se tienea si se tienu, a quarei limba, precuiau si quea slavica se introdusse in besericile romanesci, cu inlaturarea limbei romane profaná curatieni'a aqesteia, o implù de cuvinte grecesci si slavesci, astfeliu, in quâtu

Voi icone maiestose alle unui timpu appunc-toriu! Voi feçe ambițiõe alle Romci quei su-perbe! voi stingundeloru schintei de viétia alle unci lumi imbetranite! si mai alessu tu fericirea Daciei auguste — appune aquumu in pace.....o alta generatiune, altu spectaclu, altu tonu de lucrare si patimire urmeza. Ici din codrii quei intunecati ai medianoptei, colea din desertele quelle retrasse arabice se vérsa fara intrerumpere, quà unu potopu nimicitoriu, irrumpu, quà nisque valuri terribile de mare, se ridíca quà nisque nuori grei amenintiatori semintii peste semintii de 'popore necunoscute pen' atunci — potopindu cu

Suptu Goti. focu si cu ferru totu, que le stà inainte. Goti, pe quari nu se vedu ai fi datu Romanii uitàrii nici pen astadi in cuventulu de „hoti“ quellu pro-

Suptu Hunni a. 375—454. babilu dela numele loru imprumutatu. Hunni, a quaroru origine o trage Jornande dela duchu-rile quelle necurate, — quari si numai cu terrorea fecei loru in sufflandu pavore cu groz'a fu-garià pre inimici, quoci de abè avea façia de omu,

dupo tote aqeste putemu dice, quo legea resaritena, prequumu in Daci'a superiore a lui Trajanu fu scapparca natiunalitàtii romane intre Unguri: la Romanii din Daci'a lui Aurelianu din contra fù caus'a primaria a stin-gerii de totu spiritulu natiunale. Aurelianidii pe la a. 1203. suptu Ioannitiu se unissera cu beserie'a Romci.

nisque bestie bipede, in suffletu nu mai puçinu uriti, quà in trupu *). Sunetulu intrarii loru s'a auditu pen' la marea atlantica, ei au facutu impingerea aquea grozava de popora barbare, quare au implutu Europ'a, si alte locuri alle partiloru lunei. Gotii quei puternici nu putura sprigini aqueste valuri furiose. Daci'a cadù in man'a Hunniloru. Regele aquestor'a Atila ensusi se chiamà pe sine: „sbiciulu lui Ddieu.“ Tote porale fugira dinaintea aquestoru ferre de omeni solis Valachis hic remanentibus **). Hunniloru urmara Gepidii, Avarii, Bulgarii etc. Imperat'ia quea mare a Romaniloru — odiniora domn'a lunei cunoscuta, — in quare inse vertutile quelle vechi devenissera aquumu fabule mythice, in urma se cotropì cu totulu de catra aqueste semintie nenumerate de barbari, dreptu isbânda a Nemesei pentru peccatele si corruptiunea, in quare cadussera.

Suptu Gepidi, Avari etc. pen' in sec. VIII.

Positiunea quea periculosa a Daciel suptu barbari.

Dar nici un'a din provinciele quelle multe alle Imperatiei quei mari a Romaniloru nu luâ aquêsta resplata mai infricosiatu, quà Daci'a lui Traianu, nici unii n'o simtira mai inquoll' cu multu de a sieptea vitia — de atunci si pen' astadi: quà stranepotii si stranepoti de stranepotii Dacoroma-

*) Jornandes De Rebus Geticis Cap. XXIV.

***) Thurocz Chron. Hung. p. i. c. 17.

niloru; quoci niquairi pe pamentu nu fura inundarile barbariloru atâtu de tienutorie si feliturite, quâ in tierrile inferiore danubiane si pontice (eussinice): aqwestea erau port'a intrării barbariloru in Europ'a, pe aici erâ drumulu quellu mare allu ordeloru loru catra Occidente: Romanii Daciei erau obiectulu furiei quei d'antaie a aqwestoru orde. Mai adaoge frumseti'a quea romantica a tierrei, fertilitatea pamentului, aurulu Daciei, quare tote indulciâ pe barbari, 'i attragea si-i tienea aicia. — Totu, que produsse geniulu romanu in mai doe secole, que crescusse sudorea generatiuniloru, que perfeptiunasse speriiinti'a: tote monumintele geniului, virtutei, puterei — tote se prefacu aquumu in nisque ruini triste:

Unde é Ulpia Trajana, Apulum si Patruissa?

nisque ruine pline de gelle de abiâ au remasu, quâ nisque marturi tristi ai marimei quei superbe a strabuniloru nostri!

Adversitatile tempuriloru, furi'a barbariloru, isbând'a sortei, bâ meni'a provedintiei, quâ conjurate par'quo — aveau de scopu a stinge seminiti'a romana. Dar' geniulu romaniloru nu suferi totusi, quâ stranepotii unei ginte atâtu de mari se péra de pe faci'a pamentului. Romanii nu

perira: ei via pen' astadi . . . Si déquo si vedemu astadi cu gelle numai ruinele quelle plangunde alle Ulpiei Trajane si alle altoru monuminte majestose alle gloriei quei falnice a strabuniloru nostri: dar' finti'a natiunale-romana, par' quo ingannandu tote adversitatile a sieptesprediece secole, a atât'a amaru de tempu si amare nenorociri remase neatinsa — quà aurulu probatu in focu — pen' astadi. Si astadi dice Romanulu dupo 17. secole cu falla: „Romanus sum civis,“ „Eu sum Romanu.“ Unu poporu probatu quà aquest'a porta in sinulu seu simburele vietiei perpetue.

Daco-romanii parasiti de vulturulu Romanu neputendu contrastà multîmei si furiei barbariloru — parte se suppusera aquestor'a — pastrandu-si totusi individualitatea si caracteriulu loru natiunale cu atat'a scumpetate, in quâtu, dupo quumu dîce Bonfiniu: „non tantum pro vitæ, quantum pro lingvæ incolumitate certasse videantur“ *); parte se trassera la munti aperandu-si independinti'a si libertatea loru natiunale suptu Capetenii — Duci alessi din sinulu loru. Aquestia la timpuri favoritorie se scoborià éراسi la siessuri spre a imbraçiosia pe fratii loru.

Romanii 'si
pastreza na-
tionalitatea
suptu bar-
bari.

*) Bonfinius Dec. II. 1. 5.

Daci'a libera. III. Astfeliu facura in sec. VII. si cu deosebire in sec. VIII. dupo caderea Avariloru, inquietandu inquat-va incursele barbariloru.

Daci'a ér' devenì aquumu libera.

Dar' nenorocirea Romaniloru fù, quo ei suptu lung'a domnia a barbariloru fara nici o legatura natiunale intre sine — par'quo-si uitara de Unitatea natiunale si dupo retragerea barbariloru intemeiandu-se liberi — se constituira separati, ér' nu uniti intre sine — suptu diversii Capi ai loru independinti nu numai de catra straini, dar' si fara nici o legatura natiunale intre sine, ne considerandu, quo puterea natiunale unita numai pote dà peptu nevaliriloru straine.

Puterea natiunale astfeliu impartita nu lungu se putù sustienè. Si pene quandu Ducii Daciei inferiore cadura suptu jugulu altoru barbari: Ducii Romani ai Daciei superiore — ai Transsilvaniei, Byhorului si Banatului — pe aquelle timpuri Gelou (Julu), Meno-morot (Mariot, Minor Marius?) si Gladiu (Claudiu?) aveau a se luptà pentru libertatea loru assupr'a unui nou soi de barbari asiatici catra finitulu sec. IX. Aquestia fura Ungurii.

Navallirea
Unguriloru.

IV. Istori'a nostra de pe aqueste timpuri e scrissa de Unguru, pentruquo, dupo quumu dîce principele Cantemir „Romaniloru le stà mai multu

la inima se faca fapte bune, de quâtu se scie.“ Dar' cu tote aqwestea si dupo istoriculu Unguru, quare altmintre cu atât'a preiubire scie pentru Unguri, quâtu intre altele dîce, quo întreprinderile Ungurilor erau povetiuite de spiritulu sântu, mecarquo erau pagâni, — bravurile Romaniloru in resboiele cu Ungurii totusi — si dupo quelle que scie Ungurulu dîcu — suntu mai mari, de quâtu alle tutoru poporeloru vecine, cu quare se batura Ungurii. Romanii se oppusera noiloru nevalitori cu mai mare cerbicia, de quâtu Rutenii si Bulgarii lui Salanu.

Asià Vitézulu Mëno-morot, quare domnià intre Muresiu, Tissa si Samesiu — refusâ cu demnitate romana pretensiunea quea nedrépta a lui Arpadu Ducelui Ungurilor, quare-i querea tiérr'a in puterea dreptului, que dîcea, quo-lu are dupo stramosiu-seu Atila, éra soliloru lui Arpad astfeliu le respunse bravulu dîcundu *): „Spuneti lui

Resboiele Romaniloru din Dacia sup. cu Ungurii. a. 904—5. Menomorut bravulu.

*) Dicite Arpadio Duci Hungariae, Domino vestro: debitores sumus ei in omnibus, quae ei necessaria sunt, quia hospes homo est et in multis indiget, terram autem, quam petivit a nostra gratia, nullatenus concedimus nobis viventibus; hoc etiam indigne tulimus, quod Salanus Dux ei concessit maximam terram, aut propter amorem ut dicitur, aut propter timorem, quod negatur. Nos autem nec propter amorem, nec propter timorem ei concedimus terram, etiam quantum pugillus caperet, licet dixerit jus

Respunsulu
lui Menom.
catra
Arpadu.

Arpad Ducei Unguriloru, Domnului vostru, quo-i suntemu detori lui, quà prietinu prietinelui intru tote, de que are lipsa, pentruquo e ospe si de multe are trebuintia, dar tiérr'a, quare o querù dela grati'a nostra nici de quumu nu i o vomu dà, pen' vomu traì; si aqueca cu necazu amu sufferitu, quo Salanu Duce i'au datu tiérr'a quea mai mare, séu din amore, quumu se spune, seu de frica, que se néga. Ér' noi nici din amore, nici din timore nu-i damu din tiérr'a nostra nici bater o palma de locu, mecarquo dîce, quo e dreptulu seu. Si votbele lui nu conturba inim'a nostra, quoci ne-au mandatu nôe quo se trage din genulu lui Atila rege, quare se chiamà sbiciulu lui Dumne-dicu, quare âncu cu puterea au rapitu tiérr'a aquést'a dela stramosiu - meu, ér' aquumu prin grati'a Domnului meu Imperatoriului dela Constantino-pole (?) nime nu o vâ putè smulge din mainile melle. Si dicundu aquestea au datu voie soliloru se se rentorca." Arpadu catranitu pentru aquestu respunsu indresnetiu allu Ducei romanu — tra-

suum esse. Et verba sua non conturbant animum nostrum, eo, quod mandaverit nobis se descendisse de genere Atilae regis, qui flagellum Dei dicebatur, qui etiam violenta manu rapuerat terram hanc ab atavo meo, sed tamen modo per gratiam Domini mei Imperatoris Constantinopolitani (?) nemo poterit auferre de manibus meis. Anonymus c. XX.

mitiendu assupr'a lui pre quei mai generosi ostari ai sei: Menomorot 'i priimì cu resbellu. Quâtu pondu puneau Ungurii pe invingerea bravului Meno-morot se vede deacollea, quo dupo que cu ocasiunea aquestei espeditiuni — Menomorot re-tragundu-se peste Crisiu, si aperându-se numai de acollo cu barbatia assupr'a unguriloru: aquestia hotarîndu de meta a tierrei lui Arpadu port'a Meszesiului, si dându despre aquést'a si mai alessu despre retragerea lui Menom. peste Crisiu -- scire lui Arpad: Arpad cu nobilii sei se buccurara cu veselle atâtu de mare, în quâtu dupo obiceiulu paganescû facura aldumas, si aquellor'a quari le spuneau de bucuria le impartia deosebite daruri, Ducele Arpad cu primatii sei intr'o septemana intréga mancara serbatoresce si mai in tote dillele se imbetau de bucuria mare „et fere singulis diebus inebriabantur propter eventum tantae laetitiae.“ Intr'aqueca Menom. âncu nu erà suppusu. Pre aquestu puternicu Duce Romanu cu multu mâi tardîu, dupo que aquumu mai tote tierrile si poporele vecine erau suppuse Unguriloru — numai la o a do'a espeditiune mai tardia dicu — dupo unu resboiu cumplitu, que

Menom.
face pace cu
Ungurii.

tienù doe-spre — diece dille — 'lu putù suppune Arpad, si atunci anco priimindu Arpad fii'a liu

Menom. de muiere fiu-seu Zolta *), éra densulu Meno-m. remanendu totu Duce — tributariu — in Byhor. Intr'aqueea bravulu Meno-morot la allu doilea annu murì fara fii, si tiérr'a lui devenì in pace suptu immediat'a stapanire a lui Zolta ginere-seu Ducelui Ungariei si urmatoriloru Duci si Regi unguresi **).

Ducele Iuliu
cade in
lupta.
Ardelenii
facu pace.

V. Domnulu Romaniloru din Ardelu âncu priimì cu unu resbellu cumplitu pe nevallitorii quei fara veste, si dupo que cadù in lupta murindu o morte gloriosa pentru patri'a sea: locuitorii tierrei parte prin nevallirea quea fara veste, parte prin insiellatiunea viclénului Tuhutum dupo o lupta cumplita invinsi — vedendu mortea Domnului loru si-au alessu sie-si Domnu pre Tuhutum — nu suppunendu-se, cì de buna voie

*) Pe fii'a lui Menom. cu mare onore o dussera in cas'a ducale. Ducele Arpad si toti primatii sei 'i éssira inainte intru intimpinare mirései a atarui Duce. Ér Arpadu si toti primatii sei celebrandu nunt'a, fecera mari ospetie si mai in tota dio'a se ospetau de nunta cu diversele mii alle tierriloru vecine, si fii aqestor'a — luati de ostatici — se jucau inaintea feçeì Ducelui si Nobiloru lui. Anonymus etc. cap. LII.

**) Anonymus Belae regis Notarius. cap. XIX. XX. XXI. XXII.; XXVIII. XXIX. — L. LI. LII.

dându man'a cu Ungurii; facundu unire politica între sine *).

Astfelu se suppose si Claudiu Domnulu Romanilor între Dunare, Tissa, Muresiu si Alpii Ardelului (Banatu) dupo unu resbellu sângerosu — remanendu totu densulu si urmatorii lui Domni tributari ai Banatului, sustienendu-si astfelu Banatulu si de acî înainte autonomi'a sea suptu unu capu nationalu. Între auestia Ohtumu (Optumu) nepotulu lui Claudiu la atât'a putere venisse, quâtu adducundu-si a minte de vechi'a libertate a tierrei sale, si ipcredintianduse în multimea militariloru si boiciloru sei nu vrea se mai asculte si se mai fia suppusu Regelui Stefanu, dar prin proditiunea lui Cinadu Generariului seu 'lu învinse Regele Stefanu dupo unu resbellu infricosiatu, în quare cadù si Ducele Optumu**).

Astfelu cadura Romanii din Daci'a superioare suptu stapanirea Unguriloru.

Din tote auestea se vede, quo Romanii dela retragerea legiuniloru lui Aurelianu nici o data n'au fostu mai în putere, de quâtu pe timpulu

*) Anonym. c. XXIV. XXV. XXVI. XXVII.

***) Anonym. c. XXXI: I—XLII.; XLIV.—XLVI. et acta Scti Gherardi Eppi chanadiensis opera Ignatii C. de Battyan Eppi Tranniae 790.

Asiderea
Glad Duce
din Daci'a
Temisiana.

Optumu.
Banatulu se
suppune a
do'a ora.

nevalirei Ungurilor. Dintre toti barbarii cu Ungurii tienura Romanii resboie cumplite. Romanii incepusera dar' a infori suptu principii loru nationali — in decursu de unu secolu dela caderea Avariloru. Si daquo in urma fura siliti a se suppune: aquést'a o facura dupo que aquumu mai tote poporele vecine erau suppuce, numai dupo resboie cumplite si sangerose, si cu tractate de pace onorifice.

Cumu puteau aquesti trei Duci Romani puternici se sfarme puterea noiloru nevalitori, daquo se bateau in unire assuprale. Quandu voru invetià odata Romanii, quo ei numai cu puteri intr'unite potu se infranga pre inimicii loru!..

CAPU II.

Assiediarea Ungurilor in Pannonia. Starea politica a Romanilor suptu Unguri. Introducerea iobagiei. Tumulturile tierraniloru. Trecerea lui Negru si Dragosiu Voda in Daci'a infer. Intemeierea ppateiloru Rom. si Mold. (dela a. 905 — 1437.)

VI. **U**ngurii singuri din barbarii evului mediu remasera si se assiediara aici. Si Romanii de aci inainte gemu suptu lungulu si din di in di totu mai durulu jugu allu loru.

Ungurii se
assiedia iu
Pannonia.

Istori'a Romaniloru suptu Unguri aquumu indata la inceputu e trista cu introducerea iobagiei, si din secolu in secolu se face totu mai plina de nedreptatiri pentru Romani, pen'que in urma Romanii nu se mai socotira de compatrioti, qui de straini in patri'a loru, de sclavi ai venetiloru.

In respectulu politicu Romanii la inceputu, — in puterea constitutiunei quei provinciale seu federative, quare fu primitiv'a constitutiune a Ungariei, — nu putea se fia atatu de appesati. La

Starea politica a Romaniloru suptu Unguri. primitiv'a constit. provinciate suptu Daci.

'nceputu tocma si Byhorulu remase ér' suptu Menum: Banatulu pen' tardiu suptu principii sei natiunali — romani; Ardelulu suptu Ducii sei proprii independenti. Deosebi Romanii din Banatu — remanendu si dupo suppunere totu suptu principii sei natiunali — trebuià se se afle mai bine de quâtu queialalti frati ai loru; nici starea Romaniloru din Ardelu nu se pare a fi fostu prè trista atâtu dupo tocmél'a facuta de buna voie, quâtu si mai vertosu din cauza, quo Unguri nu se assiediassera âncu in Ardelu pen' mai tardiu, prequumu nici in Banatu sî Byhor, apoi nici

Suptu Regi. Tuhutum nu cuprinsesse totu Ardelulu. Dar' ridicarea Duciloru Ungariei la demnitatea de Rege -- aquumu suptu quellu d'ântâiu Rege Stefanu — nimicì mai de totu autonomi'a ducateloru romane. In urma introducerea constitutiunei feudale taià in inim'a natiunalitàii romane. — In Ardelu venirea ospetiloru Sasi in sec. XII. adausse nume-
Ospetii Sasi. rulu eleminteloru inimice Romaniloru. Aquumu afara de Romani, stravechii mosteni ai tierrei — quei mai numerosi, se aflau âncu trei natiuni in tièrra: Secuii lui Atila; Ungurii lui Tuhutum, cu alti quâti venira mai tardiu; si ospetii Sasi. Destulle eleminte spre a nimicì in viitoriu tota essistinti'a politica a Romaniloru. Dreptulu primariu allu Romaniloru la mostenirea tierrei, nu-

merulu loru quellu prepotente fația cu al' loru quellorlate natiunalitati, fric'a aquestor'a de Romani de aici urmata, adducerea a minte a Romaniloru de rapit'a loru libertate, tumulturile loru, quare tote insufflau grigi cuceritoriloru; mai adage si relegiunea orientale, que o professau Romanii, si que atâtu erà de persecutata din partea Apostoliciloru Regi ai Ungariei — erau totu atâtea cause la collocitoriele natiuni spre totu mai adunc'a appesare a Romaniloru. Cu tote aquestea Romanii din Ardelu pene in sec. XV. nu se vedu a fi despoiati de tote drepturile politice: mai multe documinte istorice punu afarà de tota indoéll'a, quo Romanii pen' atunci luau parte activa in numele loru la tote trebile Statului. Dar Uniunea quelloru trei Natiuni desbraccâ pe Romani de tote aqueste drepturi.

Assuprirea
Romaniloru.

VII. Intr'aquea nimicu nu erà atâtu de neobicinuitu si appesatoriu, atâtu de tristu si degiositoriu pentru Romanii odinora liberi, quà rapirea libertatii personale, quà rapirea dreptului de proprietate, appesarea la trist'a stare de sclavu, de iobagiu.

Introduce-
rea iobagiei.

Acquì facemu unu scurtu conspectu de colvutiunea istorica a iobagiei in Ungari'a si Transsilvani'a, quare cu atâtu o socotimu mai interessante

pentru cetitori, cu quâtu la altii nu o aflamu astfeliu dedussa *).

Evolutiunea
istorica a
iobagiei in
Ungari'a.

Iobagi'a , quandu au inceputu in Ungari'a nu se scie a nume. Dar' nu suffere nici o indoela, quo temeulu se puse numai de quâtu cu venirea Unguriloru. Notariulu lui Bela pomenesce in mai multe locuri: „et coepit Dux donare suis fidelibus loca et possessiones magnas **).“ „Ibi Dux (Arpad) condonavit suis nobilibus loca cum omnibus habitatoribus suis ***),“ din quare apriatu se vede, quo nu numai locurile stravechiloru locuitori, qui „loca cum omnibus habitatoribus suis“ „locurile cu toti locuitorii sei“ se impartia între Ungurii veniti.

Combinându atâtu tempulu quâtu si modalitatea suppunerii provinciiloru romane — dupo quelle que scrie Anoninulu — e asseminea addeverului, quo iobagi'a s'a introdussu mai ântâiu între Dunare si Tissa, dupo aqueea in tierr'a Byhorului si Banatu, si mai in urma in Ardeulu, fiindu-quo Ardeleni — ensisi locuitorii tierrei — poporulu se

*) Evolutiunea feudalismului istorica - generale in tota Europ'a vedi o la istoriculu Rotteck. Allg. Gesch. 4. Bd. III. Abschnitt. 5. Bd. III. Abschnitt.

***) Anonymus. c. XXX.

****) Anonymus. c. XL. cf. XXI, XXII.

facura aliati cu Ungurii prin tractatu si juramentu, nu atâtu suppunendu-se, quâtu dandu man'a de buna vointi'a loru cu Ungurii, apoi in Ardelu Unguri nici nu erau anco afara de soldatii lui Tuhutum (quoci Ungurii de astadi din Ardelu parte - su veniti mai tardu din Ungari'a — unor'a condonandu-li-se negresîtu locurile Romaniloru cum omnibus habitatoribus suis, parte-su Romani unguriti in decursulu timpului), afara de aqueea si censusi Tuhutum, — spre a-si putè assigurà tièrr'a pentru sine si urmatorii sei (dintre quari unulu Giulia la a. 948. se si botezâ dupo ritulu orientale, unindu-se prin aquést'a nu numai politice, dar' si in credintia cu mostenii tierrei), — avea interessu a crutià pe locuitorii tierrei; — si si dupo que se introdusse iobagi'a la Romanii din Ardelu la essemplulu tierrei unguresci (mai alessu dupo que cuprinse Santulu Stefanu tièrr'a Ardelului batendu pre Giulia II. Donnulu Ardelului, pen-truquo nu vrea se se unesca cu beseric'a Romei *), — in Ardelu numai pen' acoll' se intinse, pen' unde ajjunssessera armele lui Tuhutum; din contra Romanii din partea tierrei meridionale remasera liberi, quà si mai nainte — si pen in dio'a de astadi.

*) Anonymus c. XXVII.

Aquumu la inceputu atâtu de rivnitori se vedu a fi fostu Unguriu intru câstigarea de sierbi, in quâtu aquumu S. Stefanu se vedù silitu a face lege *): quâ nimene se nu mai cuteze a suppune sierbitutii vre o persona libera.

La inceputu pen' a nu se consolidà si pen' a nu se face iobagi'a universale, pen a nu se despoià tierranii de tota proprietatea immobile, partea quca mai mare a locuitoriloru tierrei erau proprietari de pamentu — liberi — daquo si deosebiti de nobili; inse anco si dupo legile de suptu quei d'ântâi Regi ungueresci puçinu trebuia se gressiésca liberulu spre a-si perde proprietatea si a cadè in iobagia; asià dupo o lege a S. Ladislau Rege **): liberulu prinsu in furtu este se se spendure, éra fiii si fiele lui mai in versta de dicce anni se se arrunce in sierbitute, si tota substanti'a se li se iea; — bà tocma si iobagii 'si avea proprietatea loru immobile, despre quare pu-

*) „Secundum Regale decretum statutum est: ut nemo Comitum vel militum post hac aliquam liberam personam servituti subdere audeat. S. Stephan. D. c. 20.

***) Si quis liber vel servus in furto captus fuerit suspendatur et filii et filia suæ majoris ætatis quam decem annorum in servitute redigantur et omnis substantia eorum auferatur. S. Ladisl. D. II. c. 12. cf. D. l. II. c. 14. et l. III. c. 2.

teau testà*); ensusi Verböczy, quându se despoiara tierranii de tote drepturile, cu tote quo dîce: „Rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet“ (tierranulu nu are nimicu afara de simbri'a munciei salle): totusi vorbesce in mai multe locuri „de bonis immobilibus rusticorum,“ „despre bunurile im mobile alle tierraniloru.“

Tierranii la inceputu (sec. XI — XIV.) nu erau atâtu de assupriti: la inceputu erau suppusi si membri ai statului; dupo aqueea suppusi ai besericiei, quarei 'i dà dicima si-i facea si alte servitii — pen' astadi, — si a treilea suppusi ai nobililoru, quari erau dregutorii loru in pace (forum dominale) si povetiitorii loru in resbellu. Anco S. Stefanu hotarisse**), quâ fia-quare nobilu se - si aiba militele adequo servientele seu; dealmintrea âncu si pe timpulu S. Stefanu atâtu de pucinu pretiu civilu aveau servientii, in quâtu anco aquestu Rege hotarisse***) de nulla accusatiunea seu testimoniulu servienti-

*) Andr. II. D. a. 4.

**) Ut unusquisque Senior seu Dominus suum habeat militem i. e. Servientem nec aliquis alter illi svadeat antiquum deserere Seniore et ad se venire (temeiulu glebæ adstrictionis). S. Stephan D. c. 21.

***) S. Stephan. D. c. 21.

loru assupr'a domniloru loru*): potrivitu cu aquestu decretu dîce Verböczi**) quo testatiunea tierranului in contr'a unei persoane nobilitarie n'are nici o valoare.

Iobagii in aquésta stare de nedreptu singur'a loru usiurare si-o aflau parte in dreptulu de a avè si ensisi proprietate immobile, parte in dreptulu de a schimbà jugulu unui Domnu cu altulu (facultas liberæ migrationis). Mai multi Regi unguresci apperara aqueste drepturi alle tierraniloru***); dar pe langa tote aqueste legi apperatorie — aristocratii unguresci se sciura face in decursulu timpului din conductori in resbellu, si dreptori in pace — addeverati tiranni si despoti peste militii — servientii — aquumu iobagii loru — mai vertosu dupo rescoll'a tierraniloru din Ardelu la a. 1437 si cu deosebire dupo quea din Ungari'a la a. 1514, din quare stare trista si dupo que veni Ungari'a suptu cas'a austriaca, ne quumu Ferdinandu I., quare anco la diet'a dela Posoniu (1556) stete se usiureze sortea tierraniloru robiti

*) S. Stephan. D. c. 19.

**) Nam rusticana testatio contra personam nobilitarem nihil valet. Tripart. II. 27. 6.

***) Andr. II. a. 13. 14. 19. D. a. 22. — Decr. Regis Caroli. Lud. 1. D. a. 18. — Sigism. D. VI. a. 7. etc.

la a 1514; dar' nici chiaru Josefu II., qui numai puterea evenemintelor grandiose din 1848 — i'au pututu scappà deplinu.

VIII. In tempurile quelle d'ântâie alle domniei Unguriloru Romanii adducundu-si a minte de vechi'a loru libertate, neuitându-si, quo odinora ei erau domnii si stapanitorii tierrei — numai cu necazu si numai siliti purtau ori-que jugu appesatoriu dela straini pe stravechiulu loru pamentu de mostenire; de alta parte vedendu, quo Nemesii din di que merge totu mai aspru 'i assuprescu, si-i degradeza la unu jugu rusinatoriu de umanitate — la sclavia, — bine sciindu, quo poporulu aquell'a e demnu de sclavia, quare nu incerca a scuturà unu jugu vètematoriu de santieni'a libertatii personale: Romanii dîcu la inceputu se scullara de nenumerate ori cu mâna armata assupr'a assupritoriloru.

Tumultus
rusticorum.

Pline suntu paginele istoriei patriei din periodulu aquest'a de asià numitele tumultus rusticorum, far' de a ne scî spune istori'a totusi anco pen' aquumu cu de a meruntulu aqueste rescolle. Totu, que scimu despre aqueste miscàri alle romaniloru: scimu dupo aquellea, que au insemnatu inimicii Romaniloru; pentruquo Romanii, quari quine scie, quâte voru fi patimitu pe aqueste

timpuri obscure, quâte dovedi de vertute, si amorea loru de libertate voru fi datu, Romanii dîcu, daquo le si placea a face fapte frumose si demne de cunnoscinti'a posteritâtii, dar' aquelleasi nu le au scrissu, séu nu le au pututu scie, quî au lasatu aquestu lucru inimiciloru loru.

Romanii in tote rescollele loru se vedu invinsi; parte quo nu se scullau in unire cu totii, — multi erau nobili, in fundulu regiu liberi; parte quo n'aveau povetiuitori destullu de harnici si invetiati.

Emigratiuni
din Daci'a
superiore in
quea infe-
riore.

IX. Multi romani vedendu-se atâtu de assupriti de collocitoriele natiuni — persecutati forte pe aqueste timpuri si din partea Catholiciloru pentru ritulu resariteanu — fura siliti a-si parasî patri'a — pamentulu loru de mostenire — si a trece muntii in Daci'a inferiore, que se desiertasse aquumu de barbari: unii cu Negru Voda din tierr'a Oltului (in sec. XIII.), altii cu alti pove-tiuitori.

Trecerea lui
Radulu Ne-
gru Ducele
Fagarasiului
si Omlasiului
in Romani'a.

Unu Cronicariu de Romani'a *) dice, quo Radulu Negru Voda pentru aqueea a trecutu muntii „quo s'a invresbitu Dnulu Romaniloru (Radulu Negru) cu Dnulu Unguriloru, si cu ai Sasiloru „de nescaiva pricini, si de aqueea s'a mutatu din

*) Istoriele Dniloru tierrei romanesci de Const. Capitanulu in Mag. ist. pentru Dacia. t. I. pag. 84.

„coce (in Romani'a). Si nu este a nu se crede „aquést'a, quo dupo que au trecutu Domnulu den- „coce, n'au mai avutu stapânire peste Romani in „Ardelu, ér' nici pre densulu se-lu stapanésca „quineva n'au fostu, quì den plaiu inquoll' stapa- „niau Ungurii, si den plaiu incoce stapanià Dom- „nulu pen' in Dunare, si pentru quà se arete, „quo nu este suppusu nimunui, se scrià in Cri- „sove Samoderjetiu adequo Singuru-Sta- „panitoriu.“ —

Din partea boreale a Daciei — din Maramu- rasu — anco trecura multime de Romani cu Dragos Voda in Moldavi'a in sec. XIV. supu Regele Ludovicu I. totu din assemine cause. — Maramurasiulu anco se pare a fi formatu unu Ducatu propriu romanu in tempurile vechi — asse- mine quellorlate trei din Daci'a superioare; dar' cu trecerea lui Dragos in Moldavi'a 'si iea finitu aquestu Ducatu romanu, ai quarui locuitori pen' astadi se numera intre Romanii quei mai bellicosi ai Dacici. Despre trecerea lui Dragos Cronic'a unghuresca asià scrie: *) „Pe timpulu Regelui Lu-

Trecerea lui Dragos Voda din Maramuresiu in Moldavi'a.

*) Hujus etiam tempore Bogdan Voivoda Olachorum de Maramarosio coadunatis sibi Olachis ejusdem Districtus, in terram Moldaviae coronae Regni Hungariae subjec- tam (?), sed a multo tempore propter vicinitatem Tar-

„dovicu I. Bogdan Voivoda Romaniloru de Mara-
 „murasu — adunandu impregiuru-si Romanii aque-
 „stui tienutu — a trecutu pe ascunsu in Molda-
 „davi'a, quare este suppusa coronei Ungariei (?),
 „dar' pentru vecinetatea Tatariloru erà desiertata
 „de locuitori, si cu tote quo Regele mai de multe
 „ori 'lu impugnâ, dar' crescundu forte numerulu
 „locuitoriloru aquellui pamentu se facù tierra
 (regnu)*).

tarorum habitatoribus destitutam, clandestine recessit. Et quamvis per exercitum ipsius Regis sæpius impugnat-
 tus exstitisset; tamen crescente magna numerositate
 Olachorum inhabitantium illam terram, in regnum est
 dilatata. Thurocz. p. III. c. XLIX. cf. Bonf.; Miron.
 Costin c. VII.; Nec. Costin c. XVI.; Ureche c. I. in
 Letopisitiele Moldovei publicate de Cogalniceanu. t. I.
 p. I.

- *) O istoria generale a tota Romanî'a ar fi astadi de quea
 mai mare trebuinãa. Noi cu aquêsta ocasiune ne
 amu restrinssu la unu conspectu scurtu nunai allu istoriei
 Daciei superioare. Cu tote aquestea spre a ne putè totusi
 face o idea rapida de istori'a generale a toti Romanii.
 prequam in Cap. I. trecuramu intr'o nota o privire iute
 peste istori'a Daciei aureliane: asisdere facemu acì cu
 aqueca a Daciei inferioare.

Atâtu Radulu Negru Voda quâtu si — mai târdîu —
 Dragos Voda restitaira Ducatele Daciei inferioare —
 principatele de astadi alle Romaniei si Moldaviei, si
 pentru Romani remase quellu puçinu aqueca mângaiare,

Intemeierea
 Principate-
 loru Roma-
 niei si Mol-
 daviei in Da-
 ci'a inferio-
 are. Idea
 rapida de
 istori'a
 aquestoru
 Principate.

quà, dupo que Imperati'a romano — orientale, — quare ensasi aquamu in urma devenisse numai umbra de imperiu propriu romanu, — cadù suptu Turci; quea româno-bulgara din Daci'a aureliana se stinsse totu de Turci; dupo que Ducatele romane din Daci'a superioare erau suptu stapanirea unгурésca: mai remase totusi pe scen'a politica **âncai** Daci'a inferioare stapanita de Romani, daquo si aquést'a anco taiata in doe Statuti neaternate; quare — si aquestea daquo ar' fi formatu unu singuru corpu politicu nedespartitu, ar' fi pututu atâtu in lontru se inainteze cu pasi rapedi, quâtu si dinafara se insuffle mai multu respectu puteriloru vecine; dar' pote nici politic'a Romaniloru pe atunci nu crà spre aquést'a destullu de prevedutoria, pote — impregiurarile favorindu mai ântâiu tierrei romanesci a se reintemeià — pentru unirea cu Moldavi'a, Bessarabi'a si Bucovin'a nu se voru fi pututu face pasi nici din caus'a natiuniloru barbare; éra dupo que Dragos Voda restituì si principatulu Moldaviei: atunci trecù occasiunea de ori-que unire; in loculu aquesteia venì la medilocu interessulu iubirei de stapanire; astfeliu se puse linie de despartire si intre aqueste doe tierri sorori, ai quaroru Principi si locuitori apoi durere! se privira unii pe altii, quà quandu n'ar fi fostu de unu sange, n'ar fi avutu totu aquellesi interesse, si quà quându n'ar fi fostu ammerintiati totu de aquellesi pericle! . .

Cu tote aquestea — aqueste doe Statuti nationale-romane numai de quâtu dupo intemeierea loru — ne avendu norocire de pacea quea de multu dorita — in aquelle timpuri viforose, de quari se pareca a fì scappatu cu inquetarea terrorei barbariei de mai nainte, — des-

fasiurara numai de quâtu dela inceputu dîcu o putere natiunale atâtu de marétia, in quâtu faptele resbellice que le seversîra pentru altariu si patria, pentru nationalitate si independintia insufflata respectu tutoru puteriloru vecine, si intr'addeveru quo aquellea-si pe unu teatru strimtu, si cu mediloce mici — infaçisiéza nisque scene, que se paru a fi mitologice, que storcu respectulu si mirarea posteritàti: produssera nisque barbati quâ Mircea quellu Betrânu, Vladu Çepesiu, Radulu dela Afumati, Mihaiu Vitézulu; Stefanu quellu Mare, Petru s. a. quari deodata se mesurà in resboie cumplite cu Unguri, Poloni, Turci, Tataři — totu inimici putinti, que vrea pe 'ntrecute se le absorba fiinti'a — si repurtà victorii gloriose. Deosebi Regii Ungariei cercara in periodulu aquest'a din tote puterile a infintià planulu lui Arpadu stramosiului loru — de a subjuga tote tierrile pen' la marca négra. Romanii Daciei superioare erau suptu puterea loru: dar' bravur'a Principiloru si Romaniloru din Daci'a inferioare 'i gonira batuti si rusinati pe Regii Ungariei pe Carlu Robertu la a. 1330 *), pe Ludovicu I. la a. 1371 **), pe Sigismundu la a. 1392 ***), pe Matheiu la a. 1467 †). Ostile unguresci condusse de aquesti Regi in tierrile romanesci fura totalu nimicite. tuti -patru aquesti Regi de abià scappara cu viéti'a cu puçini langa sine in alte vestminte imbraccati: Regele Matheiu se intorse vulneratu din Moldavi'a. Trei se-

*) Thurocz. Chron. Hung. p. II. c. 97.

***) Thurocz. Chron. Hung. p. III. c. 37 apud Katona l. X p. 483.

****) Pray Annales Reg. Hung. p. II. l. 3. pag. 191. cf. Thurocz.

†) Istvanfius Hist. Regni Hung. l. IV. cf. Thurocz p. IV. c. 66.

cole apperara Crestinetatea cu arm'a in mâna assupr'a inchinatoriloru credintici Islamului cu unu eroismu que se pote numî gigantieu in privirea micului numeru, pu-çineloru mediloce facia cu arm'iele quelle fanaticce de dicece ori mai mari alle Turciloru, que se reversassera peste orizontulu Europei quâ unu povoiu, que se parca quo vre a o inneçà.

Daquo si aqeste staturi romane in urma slabite de atatea resboie crunte si necurmate, impregiurate de inimi putinti, dar' dintre toto si mai cu séma sfasiate de discordiele interne, que crupsera in resboie civile, quare dederà ocasiuni de incurgere natiuniloru straine, si quare discordii au causatu patrici mai mari stricatiuni, de quumu ar' fî pututu causà ori-que putere straina, daquo si prin tote aqeste nenorociri — dîcu — in urma cadura suptu greutatea unei puteri mari, suptu aqueea a Turciloru: dar' prin sîroele de sânge, que versara pentru caus'a quea sânta a libertatii loru — 'si scrissera singuri conditionile unei supunerii mai tolerabile, prin quare-'si rezervara drepturile quelle de capetenie alle unei natiuni: prin quare dîcu Romanii pe lângà pletirea unui tributu puterei suzerane — 'si pastrara si assigurara independenti'a administrarii natiunale: integritatea puterei administrative si legislative: dreptulu de a-si allege principi pamenteni, quari se aiba deplina libertate a dechiarà resboiu veciniloru, a incheià pace cu densii, putere de viétia și morte peste suppusii sei: tote aqestea far' vre o responsabilitate catra puterea suzerana, cu unu conventu pastrandu-si souverenitatea tierrei mai absoluta. Si si aquésta inchinare a tierrei o facura Romanii siliti numai de impregiurari imperiose. Quellu d'antaiu tractatu

cu Turcii in intiellessulu a quest'a 'lu incheiâ Mircea Voda (a. 1393) spre a se putè apperà in contr'a Ungurilor. Aldoilea Vladu V. (a. 1460) speriatu prin caderea Constantinopolei. Tractatulu Moldaviei cu Turcia se datéza dela a. 1513 si intru tote e assemene cu aquell'a allu tierrei rom. Aqueste tractate dovedescu zelulu quellu inflaccaratu allu Romaniloru de atunci pentru independint'a patriei loru, dovedescu respectulu, que-lu avea inaintea puteriloru vecine, prequumu si marea loru intiellectiune politica. — De quâte ori se vetemà a queste tractate: Moldo-romanii nu pregetà a le apperà cu armele in mana tocma si assupr'a puterei Suzerane — assupr'a Turciloru — necrutiandu-si sangele pentru drepturile quelle scumpe alle patriei.

In tempulu de resufflare intre mai necontentitele resboie si deosebi in sec. XVII., dupo que mai inquietasera si a questea — Moldo - Romanii nu-si uitara nici de reformele si inbunatatîrile interne, impatriarea culturei occidentale, cultur'a limbei natiunale, descrierea istoriei patriei; dar' a questea inte se impedecara âncu totu in a questu secolu prin immultirea Greciloru in tiérra, éra in secululu urmatoriu recessindu Fanariotiloru a se urcà pe tronulu principatelor romane: prin medilocce despotismulú loru, si intunecarij, prin infintierea de scole grecesci, prin essilarea limbei natiunale s. a. s. a. amortîra in Moldo-Romani mai totu simtiulu de nationalitate: atâtu in class'a quea nobile devenita curtizana si servile, quátu si in mass'a poporulu quellu arruncatu la cornele plugului si impilatu. Scopulu Fanariotiloru erà a se suì si a se tienè pe tronulu Romaniloru — fia apoi tocmái sî cu nimicirea quelloru mai sânte inter-

esse alle patriei. In aqvestu periodu fatalu allu Istorici Moldo-Romanèi port'a ottomana vindea drepturile tierrei, tierr'a dupo placu: prin cumperare de pace si indemniasatiuni perdù mai alessu Moldov'a $\frac{3}{4}$ din intregimea sen. In aqvestu periodu tristu perdù Moldov'a quea betràna ficele salle vecine, dintre quare un'a: Bessarabi'a e espusa russificàrii, queealalta: Bucovin'a — germanisarii. —

De abià scappara principatele cu inceputalu secululu presentu (1822) de Principii Fanarioti, que ad'assesserq tierr'a la marginea peirei, si Moldo - Romanii, quandu credeau quo — prin art. 5. allu tractatulu dela Adriano-polo (a. 1829) fiindu - le assigurate si garantite drepturile cuprinse in tractatele de suptu Mircea si Vladu V. — voru putè desvoltà o viétia politica libera si liniscita: putera protectoria prin influinti'a quea arrogatoria, que crescù din dî in dî, de alta parte prin slabitiunea portei ottomane, astadi ammenintia unu nou periclu libertàtii Principatloru romane.

Cu tote aqvestea Moldo - Romanii prin tote furtunile tempuriloru fura mai norociti intru pastrarea drepturiloru salle natiunale de quâtu toti queialalti frati ai loru din quellalalte parti alle Daciei.

Moldo-Romanî'a din seculi pen' astadi fù loculu de scappare allu quellorlalti frati ai loru din Daci'a superiore, quari in patri'a loru treceau de straini si tolerati.

CAPU III.

Revoluțiunea Romanilor dela a. 1437. Uniunea quelloru trei natiuni.
Rescoll'a tierraniloru din Ungari'a dela a. 1514, Jobagi'a perpetua.
Corvini. Caderea Ungariei. (1437 — 1526.)

Déquo n'a peritu Romanulu, quandu trei se oblegara.
Prin bulle rusinose cu negru juramentu,
Se-lu suffere in selavia, a duce viétia amara
Lipsitu prequumu de drepturi aslà si de pamentu:
Aquumu quandu tiran'a se sbucuma 'n dureri.
Tu bravule Romane mai credi quo o se peri?

X. În secolulu XIV., si deosebi allu XV. assuprirea tierraniloru devenisse aquumu nesuffe-rita. Romanii fura siliti din nou a appucà armele assupr'a tiraniloru. Revoluțiunea aquést'a dela a. 1437 este mai insemnata, de quâtu tote quelle-lalte de pen' aquumu, mai plina de urmari poli-tice, si si mai cunnoscuta istoriciloru.

Pe aqeste timpuri Turcii, quari bagassera aquumu groza in tota Crestinetatea, ammenintià

cotropire și Ungariei și Transsilvaniei. Anco Ludovicu I. petrecusse multu in Transsilvani'a pentru ridicarea castreloru in marginile tierrei assupr'a Turciloru. Aquumu pe la a. 1420 predau Turcii partea meridionale a tierrei, desolara Orestia, si pe locuitori 'i dussera captivi din totu scaunulu Orestiei. La Hatzag batura Turcii pe ardeleni, asisderea la Brasiovu din caus'a fugei Secuiloru (a. 1421 si 1432)*). Totu pe acestu timpu se decretâ in conventulu dela Turd'a, quâ se éssa la resboiu totu allu treilea nobilu, si allu diecelea tierranu **). Banatulu de pe aqeste timpuri pen' tardiu (in sec. XVIII.) fù totu teatrulu resboeloru cu Turcii.

Patria amenintata deTurci.

Cumu dîcu patri'a pe totu minutulu erà amenintata de barbari: ér' puterea tierrei, poporulu quellu numerosu allu romaniloru, allu quaroru totu allu diecelea fiu se luptà in contr'a paganiloru, allu quaroru connatiunale Joanne Unniade facea pe Turcu se tremure dinaintea armeloru crestine, si nulu lassà se intre in Ungari'a, aquestu poporu dîcu, — pe quare âncu Ludovicu I. dedesse voie nobililoru la a. 1366 se lu stirpésca ***),

Ass uprirea Romaniloru de catra aristocrati si Catolici.

*) Dupo prot. synchr. allu Sasiloru la Eder Observaciones criticæ et pragm. etc. p. 64. 65.

***) Dupo o scrissoria din tabulariulu nat. sasesci. la Eder.

****) Katona. l. X. p. 375.

— aquumu anco sî mai vertosu erà assupritu peste tota mesur'a nu numai de tiranii aristocrati, quî sî de egoistii popi Catolici. Aquestor'a dupo legile de atunci trebuia se le pletesca dicima sî Romanii.

Aquesta assuprire a Romaniloru din partea Catholiciloru dede ocasiune la o rescolla a Romaniloru, quare apoi indata se intorse assupr'a nobililoru. Aquesta rescolla dede quea mai de a prope ocasiune la o conjuratiune serbatoresca a Unguriloru, Secuiloru si Sasiloru assupr'a Romaniloru, quare conjuratiune cunnoscuta suptu numirca de „Unio trium nationum“ quà temeulu constitutiunei Transsilvaniei — de atunci dela a. 1437 intarita totu mereu cu juramentu tienù pen' in a. 1848 — desbraccandu pe Romani la inceputu facticu, dupo aqueea formalu de tote drepturile politice si civile.

Starea quea de gelle a Romaniloru de pe aqueste timpuri se vede din plangerea loru „quo „s'au appesatu cu totulu de catra nobili, si s'au „redussu la stare de sierbi, quasi-quumu ar' fi „nisque omeni cumperati, si quo nu-i lassa se „tréca la alte mosie nici chiaru despoiati cu totulu de lucrurile si averile loru si quo le au „rapitu tote drepturile si libertatile, si quo i-au in-

„greuiatu cu sarcini mai grele de quâtu crucea,
„quare nu le mai potu purtà *). “

Rescoll'a Ro-
maniloru.

XI. Romanii erau in picioare si pretindeau dreptate cu tota energi'a cu armele in mana.

Atunci Nobilii chiamara intr'ajutoriu pè Secui si pe Sasi, se conjurara si facura legatura solemne spre appesarea commune si stirpirea Romaniloru. Aquésta conjuratiune se facù si se intarì cu juramentu in 17. Sept. 1437.

Conjuratiu-
nea quelloru
trei natiuni
assupr'a Ro-
maniloru.

Dar Romanii nu se infricara de locu prin aquésta fapta infame a conjuratiloru assupritori: qui pene quandu Ungurii, Secuii si Sasi adunati la Kapolna se conjuraù assupr'a Romaniloru; Romanii anco se intiellegeau de medilocene de apperare, apoi se adunara armati la satulu Alpareth totu in Comitatu Szolnok, si pretindeau cu tota energi'a se li se faca dreptate, quo daquo nu li se vâ face, si-o voru face ei cu puterea. De alta parte se assiediara Voivodulu Ladislau de Chak si Vice-Voivodulu Lorandu Lepes, si Comitii Secuiloru

*) „Quod per ipsorum Dominos terrestres, quasi emptitii
„in servitutum redacti, cum de aliquorum possessionibus
„in alia loca se transferre voluissent moraturi, rebus
„et bonis eorum etiam omnino spoliati abire minime
„permitterentur, et omnibus eorum juribus libertatum
„privati, pænitus oppressi fuerunt, et importabilibus
„crucis oneribus aggravati.“

Henricu de Tamasy si Michael Jaakch de Kusal cu ostea unguresca. Ungurii cu multu 'si tienura mai giosu de demnitatea nobilitatii loru, de quâtu se se slobodia numai de quâtu la tractâri de pace cu iobagii loru armati. Dequi vinu la lupta amendoe partile. Cadu multi uccisi si de o parte si de alta. Nu se scià a cui vâ fi invingerea. In urma vedendu Ungurii, quo cu puterea n'o potu scote la calle: alessera Deputati dintre sine, si-i poftira si pe romani, quâ se faca si ei assemene; quâ aquesti Deputati se se intielléga intre sine si se incheie pace cu conditiunile quelle mai cuviintiose. Din partea Unguriloru se alessera nobilii Joanne de Zsuk, Petru de Thur, Nicolau fiulu lui Apa din Almakerék s. a. Deputatii Universitatii tierraniloru fura Antoniu Magnu de Buda, Joanne Mester de Clusvar, Paulu Magnu de Vajdahaza s. a. Aquesti Deputati intilnindu-se in satulu A p a t e in 6. Oct. (asiadar' numai cu vre noesprediece dille dupo conjuratiunea quelloru trei natiuni) intre altele hotarira, quâ amendoe partile se tramitia Deputati la rege. Nu se scie que resultatu au avutu aqeste Deputatiuni. Regele Sigismundu murì anco in aqestu annu pucinu dupo aqueea.

Destullu quo prin aqeste tractâri de pace foculu apprinsu reu se accoperì: Romanii éراسi fura

siliti a se rescullà in tienutulu Clusiului. Pove-
 tiuitoriulu loru Antoniu Magnu, quare vrea cu Roma-
 nii se-si suppuna siesi Ardelulu sì cu deosebire pe
 Nobili, cadù in man'a Unguriloru, si se taiâ in
 bucati. Pe noe soçi ai lui 'i inçepara pe dealu
 dinaintea Turdei. In urma chiaru Ungurii Dumi-
 neca in 15. Decemvre pustiira orasiulu Aiindului
 din caus'a intempariloru memorate.

Suppliciulu
 lui Antoniu
 Magnu pove-
 tiuitoriulu
 lui Romani-
 loru, si allu
 consoçiloru
 lui.

Dar' Romanii nu perdura curagiulu nici chiaru
 dupo uciderea capiloru loru (a. 1437 quàm pe
 la inceputulu lui Decemb.), quì tienura batai'a sì
 in annulu urmatoriu in tempu de érna, bà la
 atât'a strimtorare și frica 'i addussera pe Unguri,
 in quâtu aquestia fura siliti a adduce osti ajjuta-
 torie si din tiérr'a unguresca, ér catra Sasi in
 puterea uniunei facute indreptara (in 19. Januariu
 1438) o scrissoria, in quare-i chiamà cu totde
 adinsulu si cu ammerintiare intr'ajjutoriu assupra
 Romaniloru „ad extirpandos infideles rusticos“
 „spre stirpirea necredinciosiloru tierrani.“

In urmatori'a luna (2. februaru 1438) érasì
 mai intarira conjuratii Uniunea facuta de mai
 nainte, si in actulu loru de Unire se dîce apriatu,
 quo „intre altele s'a tractatu, quà se stirpesca
 „reutatea si rebelliunile blestematoru tierrani“
 (inter coetera tractantes, ut protervia et rebellio-
 nes nefandissimorum Rusticorum contritione et

No'a conju-
 ratiune a
 aquelloru
 trei Natieni
 assupr'a Ro-
 maniloru.

eradicatione . . .); si „Sasii se indetoreza prin juramentu, quà se vina intr'ajjutoriu Nemesiloru in „contr'a emuliloru si inimiciloru loru, si mai alessu „spre stirpirea reutatii blestematoru de tierrani“ (praedicti etiam Saxones contra aemulos seu inimicos nobilium. signanter autem ad conterendam praedictorum nefandissimorum rusticorum proterviam venire et accelerare debeant et teneantur, ad quod se partes sponte obliga . . . juramento coram nobis).

Pe langa tote aqeste legaturi si conjuratiuni assupr'a Romaniloru: rescoll'a Romaniloru interritati inquietâ numai catra a. 1439. Atunci Regele Albertu usiurâ inquatu-va sortea tierraniloru dandule deplina libertate de a se mutà de pe o mo-sia pe alta.

In aquèsta revolutiune a Romaniloru si Nobilii loru se vedu a fî tienutu cu tierranii, din que ora Deputatii Universitatii tierraniloru alessi spre a incheià pace cu Ungurii dupo predicatele loru suntu nobili.

Aquèsta revolutiune a Romaniloru dela a. 1437 a fostu unu protestu allu Romaniloru in contr'a Uniunci quelloru trei natiuni *).

*) Vedi rescoll'a aquèst'a dupo acte din Conventulu dela Clusmonstra la Eder Observationes crit. et pragmat. etc. pag. 70 — 76.

XII. Despre aquésta rescolla pomenesce si inscriptiunea besericei dela Brasiovu, si mai contimpurarii Istorici Thurocz *) si Bonfiniu, quari dicu, quo suptu Regele Sigismundu nu numai Antoniu in Ardelu, dar' si unu anume Martinu in Ungari'a rescullâ pe tierranii dela Nyr si tienutulu Same-siului — usurpandu nume de Rege. Mai inquollo spunu, quo tierranii in aquéste revolutiuni ridi-

Rescoll'a
tierraniloru
dela Nyr si
tienutulu Sa-
mesiului.

*) De rusticis regibus in Regno subortis. Hos ante annos in Regno Hungariæ duo rusticana bella autoribus quibusdam rusticis altero Anthonio, altero vero Marthino vocatis strepuere. Horum unus puta Antonius in Transilvanis regni partibus, alter autem videlicet Martinus in terra Nyr et Zamoskevoz magna rusticorum vi collecta et nomine regio sibi usurpato (?); ac vexillis elevatis ingentibus velut inundatio quædam erumpentes viribus et regnum ipsis subjicere satagentes huc et illuc ferrebantur; nobilesque universos sibi occurrentes interficiebant: ad villas vero et oppida ut illis adhærent, nuntios cum sangvinolentis gladiis mittebant; nollentes vero inclinari prædæ pariter et morti exponebant: et in tantum rusticana hæc potentia creverat; quod et armati illos aggredi pavitabant. Tandem multa procerum expeditione contriti et debellati sunt poenasque condignas dedere. Nam regibus ipsis morte mulctatis; cæterorum, qui evadere nequibant alios oculis, alios naso, alios vero manibus damnificavere. Thurocz Chron. in Sigism. Regem. p. III. c. 22. cf. Bonfin. Dec. III. l. III.

candu stéguri multe, quàsi o inundare au navalitu peste toti nemesii suptu pretestu de a scappà de sierbitute, uccideau pe toti nemesii, tramiteau soli cu sabii cruntate in sânge la orasie si sate, quà se li se supputa, pe quei que nu li se supputeau 'i predau si uccideau cu focu si cu ferru: intr'atâtu crescusse puterea tierraniloru, in quâtu nobilii nici armati nu cutezau a-i attacà. Dar' dupo aqueea mergundu cu putere mare assupr'a loru i-au batutu si i'au pedepsitu: pe capetenii i-au uccisu, la tierranii, quari n'au pututu scappà, la altii le scossera ochii, la altii le taiara nasulu si urechile, la altii buzele, la altii le taiara manile.

Assemini
miscàri in
Sasime.

Totu pe timpulu aquestei revolutiuni in Sasime anco nu se vede a fì fostu linisce, pentruquo tocmai in aquestu annu (1437) Sasii intr'o scrissoria catra V. Voivodulu Lorandu Lepes se plangu „quumquo s'au scullatu assupr'a loru fa-
„cutori de reu puternici si despoiatori, machinandu
„multe relle si despoiàri mari, si quari mai cu
„séma si mai multu pe natiunea sasesca, de quâtu
„pe quellelalte au obiceiu a o despoià *).“

Sturea Ungari-
rici si Roma-
niloru suptu
Corvini. (Ilu-
nyadi)

XIII. Suptu Corvini — aquei Romani mari,
quari in aquele timpuri fatale facura quelle mai

*) Eder Observationes crit. p. 99.

mari merite pentru tota creștinetea asupr'a Turciloru, quaroru asemeni barbati n'are istori'a tierrei unguresci, suptu quari Ungari'a ajunsse etatea sea quea de auru: suptu Corvini d'icu și sortea Romaniloru se mai usiurâ — pucinu.

Joanne Unniade, quâ Gubernatoriu allu tierrei unguresci (1445), daquo și Ungurii, — quari se temeau, nuquumva Romanulu puterea prenalta se o intrebuinticze spre ridicarea natiunei salle, — daquo-i si restrinssera puterea prin Decretu Comitiale „de a face cuiva donatiune mai mare de treidicci si doe sessiuni colonicale *)“ : ellu totusi nobilitâ forte multi connatiunali ai sei; dar' cu aquést'a puçinu folosì natiunei salle. Unu barbatu quâ Unniade alte servitie putea face Romaniloru rescullati la a. 1437!..

Joanno.

Corviniu aveau multi inimici: multi Unguri, quaroru altminte singuru le au fostu spre folosu, 'i diceau lui Joanne tirannu si proditoriu, mai alessu dupo nenorocirea dela Varna (1444), totusi n'avura altulu, pre quine se puna de Gubernatoriu la 1445. Dupo mortea lui Joanne gloriosii sei fii Ladislau si Mathia incepura a fi persecutati de inimicii de morte ai aquestei familie — suptu pretestu quo aspira la demnitatea regale. Ladislau

*) Vedi Corpus Juris Hung.

dupo que taiâ pe attentatoriulu vietii salle pe Grafulu Ulrich de Cilia cadù suptu sabi'a lictoriului *), éra Mathia se arruncâ in temnitia.

*) Tremurâ lictoriulu a dà cu sabi'a in grumazii frumosului june: trei lovituri 'i dede si anco nu-i taiasse capulu. Generosulu June, quandu cadù la a trei'a lovitura, cu mare putere éراسi se ridicâ si appellâ la dreptatea dumnedieésca si ominesca: a patr'a lovitura este oprita priu lege lictoriului — strigâ. Geniulu quellu vetematu allu nevinovatiei facù minune. Dar' magnatii, quari cautâu din palatiulu regale dederu poronca lictoriului, quâ selu taie din nou: de abiâ a cinci'a lovitura taiâ capulu nenorocitului. — Erâ de anni 26. vertosu in trupu si statura assemine Tata-seu, colore fusca, peru lungu de colore castanea. Frumseti'a trupului o mariâ latimea umerilor: cautatura frumosa, liberale si blanda, plinu de curagiu si viétia. Nascutu mai multu pentru resbellu. Suppliciulu nici nu se intemplâ in foru, nici la ora obi-cinuîta si legiuita. Trupulu lui se dusse fara zebava inveluitu in panura negra in beseric'a S. Magdalene intr'unu locu cu parricidii si proditorii regali. Aquést'a se facù spre a arretâ, quo pe dreptu s'a uccisu. Dar nu mai mica nota si nu fara suppliciu incurse Regele si toti autorii aquestei crime. Regele facù crim'a perfidici, infami'a perjuriului, a vetematei credintie, si a essecrabiliei inconstantie: éra queialalti se notara pentru totde una de crudeli, invidiosi si nedrepti. Unu annu nu trecù si sortea addusse morte si Regelui. Bonfinius Dec. III. l. VIII.

Dar' currendu dupo aqueea fù chiamatu din temnitia pe tronulu Ungariei. Rege lui assemine n'au avutu Ungurii. Domn'a lui Mathia Corvinu addusse Ungari'a la o stare stralucita, prequumu nu fusesse nici odata. — Regele Mathia dupo quumu audîsse de multe ori dela Parinti, dupo que s'a facutu june, se falià, quo e nascutu din gintea romana, 'si reducea genulu seu la Corvinii quei vechi ai Romaniloru. De tineru callatorì prin Itali'a, quà se visiteze pe Romani Strabunii sei si Domnii lumei — dice Bonfiniu. — Magnatii unguresci nu-lu puteau sufferi, si strigau, quo nu trebue sufferitu Regultu romanu; deosebi Ungurii ardeleni temendusi tibertatile si privilegiele — rebellara in contrai, 'si alessessa si Rege, pentru quare rebellione 'i pedepsi Mathia forte crancenu; preste totu dîceau Ungurii, quo dupo mortea lui Mathia 'si voru alege unu Rege, quare nici de quumu se nu fia quà Mathia, pe quare se-lu pota purtà de peru quumu diceau (ei sî facura apoi aquést'a, si tiérr'a anco si-o assiediara); dar Mathia „curatî Ungari'a de grobianitate . . . im- „blândî naravurile scitice, sugrumâ superbi'a bar- „bara, si dupo Atila quellu d'ântâiu a addussu la „ascultare pe cerbicosulu Unguru.“ (Bonfiniu.) —

Mathia scappâ pe Romani de decimele quelle nedrepte, que erau detori se dea Catholiciloru. Ellu

apperâ multu pe Romani si preste totu pe tierrani assupr'a aristocratiloru. Dar' aqwestu Romanu mare avù ambitiunea de a se scullà cu resbellu assupr'a lui Stefanu quellu Mare din Moldavia. Se intorse cu rusine batutu si vulneratu *).

Paulu
Chinezu.

Suptu Mathia traì sî Eroulu Romaniloru din Banatu Paulu Chinezu (Kinizsi), quare intre altele la annulu 1479 nimicì ostea lui Mahumed II. de 100. mii de Turci. „Ellu se repedì peste Turci quà unu leu rapitoriu, dîce istoriculu Bonfiniu — disordine si terrore appucâ pre inimicu si armele crestine invinssera. Multi ardeleni cadura, dar' se uccisera si treidieci mii Turci — pe campulu Panei. Si aqwestu erou romanu din militariu comunu (se dîce, quo in tineretiele salle a fostu morariu) s'a innaltiatu la tote gradele onorei; doe-dieci si quinquì de anni a purtatu command'a peste Temisior'a si quellelalte cetàti alle Ungariei de giosu, si nici odata n'a avutu noroculu in contr'a sea. Romanii din Banatu canta si astadi faptele Eroului loru. La Temisior'a se vede âncu portretulu lui: omu mare la statura si nervosu, tienendu in dinti pe unu Turcu, pe umerulu dreptu altulu, allu treilea suptu suar'a stânga. Dupo victori'a din campulu panei jucâ cu cadavrulu

*) Ureche in Letopis. Mold. de Cogalniceanu t. I. p. 1. cf. Istvanfiu.

unui Turcu in dinti, cu altulu pe umeru. si allu treilea suptu suara *).

XIV. Dupo mortea aquestoru Romani mari, Causele eaderei Ungarici. quari de o parte prin Guvernulu loru quellu dreptu sciura sustienè liniscea in lontrulu patriei; de alta parte prin braçeale loru quelle eroice scià infrange pe inimicii straini: Ungari'a o vedemu caduta pentru totdeuna parte prin tirani'a aristocratiloru assupr'a tierraniloru, in quari stinssera prin despotismulu loru quellu arbitrariu totu zelulu pentru o patria, alle quarei legi si obiceiuri erau spre derapenarea loru, parte prin discordiele aquestorasi aristocrati, partè prin slabitiunea urmatoriloru Regi ungueresci, in urma prin navallirile Turciloru, quaroru tierr'a in aquèsta stare trista nu le mai putù stà in contra.

Appesarea quea arbitraria a tierraniloru trecea peste tota mesur'a „au muritu Mathia Rege si cu Assuprirea tierraniloru. ellu dreptatea“ erà proverbialu poporului. Quātu de trista erà deosebi sortea tierraniloru Romani din Ardelu, quumu erau siliti a face si ei ici colea retorsiuni assupr'a Nemesiloru se vede si din svatulu que-lu tienù Regele Uladislau cu Voivodulu Ardelului „de coercendis in Transsilvania

*) Bonfin. Dec. III. l. X.

maleficis, nominatimque de tuendis a licentia Valachorum coeteris regnicolis“ *).

Cu assuprirea crescea din dî in dî proportiu-natu si interritarea tierraniloru. Asceptau numai occasiunea, cu quare se sfârme lanciurile desp-tismului aristocraticu. Aquêsta occasiune sosi.

Rescoll'a
tierraniloru
din Ungari'a.

XV. La annulu 1514 multîmea de tierrani, que se adunà la Pesta spre a luà crucea si a plecà in contr'a Turciloru, — vedendu tiraniële aristocratiloru, quari — temenduse, quo le voru re-mânè locurile nelucrate — opriau pe tierrani a se duce la ostea cruciata assupr'a paganiloru, 'i legau si bateau, pe quei que vrea se fuga, -- 'si intor-sera armele destinate pentru inimicii esterni assupr'a tiraniloru interni, quari nici nu vrea se ap-puce armele, nici se sustiena militia, nici se lasse pe tierrani a se inarmà pentru mantuinti'a patriei. Flacar'a resbellului civilu se incinsse quà fulge-rulu preste tota tierr'a. Crancenicle quelle mai infioratorie seversîra tierranii assupr'a nobililoru. In urma se invinssera la Temisior'a in Banatu. Dozsa conductoriuulu tierraniloru âncu cadù în man'a nobililoru. —

*) Dupo unu apografu dela annulu 1495. citatu de Eder
Observat. crit. etc. pag. 170.

Aquumu nobilii 'si intorsera tota furi'a isbân-
 dei assupr'a tierraniloru. Nu se multumira cu
 suppliciurile aquelle barbare, de quare se infiora
 firea ominesca, que le essequara assupr'a lui Dozsa,
 pe quare-lu pusera pe unu tronu de ferru arsu,
 'lu incoronara cu coronã de ferru inrosita, cu as-
 semine sceptru in mana, — assupr'a consociloru
 lui, pe quari dupo fome de 15. dille 'i sillira se
 mance carnea lui quea fripta, — assupr'a quelloru-
 lalti captivi que 'i dederã Ciganiloru spre escarni-
 ficare, si assupr'a altoru sute si mii de tierrani,
 que se uccisera cu feliuri de morti barbarice, —
 cu tote aqueste crudelitati inumane dîcu nu se
 stemperã barbari'a aristocratiloru: quì dupo lini-
 scirea turburariloru tienendu dieta la Buda —
 dupo que nu aflara cu calle a essequã „pedépsa
 capitale assupr'a tutoru tierraniloru din tota Un-
 gari'a, din causa quo „sine rusticitate nobilitas
 parum valet“ (fara tierranime nobilimea puçinu
 pote!): nu se multumira totusi a uccide si a stirpi
 pretutinde fara nici o milla pe tote capeteniele
 revoltei: „quì quã memori'a aquestei proditioni si
 „pedéps'a temporale se treca si se se verse sî la
 „urmatorii loru, si pentru quã se cunnosca
 „totu secolulu, que crima grozava este a se scullã
 „assupr'a domniloru; se decreteza: quã de aci
 „inainte toti tierranii din tierr'a aquést'a si partile

Supplicetulu
 lui Dozsa si
 tierraniloru.

„ei impreunate se-si perdia prin aquésta nota a
 „necredintiei loru dreptulu liberei migratiuni si
 „se se suppuna domniloru loru pamen-
 „tesci cu addeverata si perpetua iobagìa.
 „Astfeliu quà de acì inainte dimissiunea seu ab-
 „ductiunea iobagiloru se inquieteze intru tote, se
 „se sterga pentru totdeuna, si se se stinga de a
 „pururea*)."

*) *Quamquam omnes Rustici, qui adversus dominos eorum naturales insurrexerunt, tamquam proditores capitali poena essent plectendi; ne tamen tanti sanguinis effusio adhuc sequatur et omnis rusticitas (sine qua nobilitas parum valet) deleatur: statutum est, quod universi Capitanei et Centuriones ac Decuriones, concitatoresque aliorum rusticorum ac manifesti homicidae nobilium, praeterea violatores virginum et mulierum omni gratia semota occidantur et ubilibet exstirpentur. Caeteri autem rustici refuis et persolutis damnis ac homagiis (praenotatis) in personis eorum salvi maneat: attamen ut hujusmodi prodicionis eorum memoria atque temporalis poena etiam ad posteros ipsorum diffundatur et transcat, et quam enorme facinus sit in Dominos insurgere, omne saeculum agnoscat, a modo deinceps universi rustici in hoc regno ubilibet residentes per hanc infidelitatis ipsorum notam, amissa libertate eorum, qua de loco in locum recedendi habebant facultatem, dominis ipsorum terrestribus mera et perpetua rusticitate sint subjecti.*

Se priimì si cartea de legi a lui Verböczy, in quare sta: Rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet.

Mai inquollo n'a pututu merge barbari'a aristocratiloru.

Legile a queste barbare cu o nedreptate strigatoria la ceriu se applecara si la Romanii din Ardelu, cu tote quo Ardelenii nu appucassera a lua parte la aquesta revolutiune. — Dar' luara Romanii din Banatu, unde s'a tienutu ultim'a lupta nenorocita a lui Dozsa cu Zapolya, prequumu si quei din Ungari'a: tocmai si toti nobilii romani din Maramurasu, pentru que 'i si pedepsese Decretulu lui Uladislau *).

Hoc expresse nihilominus declarato: quod articulus de iobagyonum ulteriori non recessu vel commigratione praescriptus et praedecaratus acque ad omnia loca ac universos iobagyonalis ac plebeae conditionis homines ubilibet intra limites regni hujus et partium sibi subjectarum residentes referatur et intelligatur, ita ut de caetero iobagyonum abductio vel dimissio per omnia cesset, perpetuoque aboleatur et extincta maneat semper. Decretulu VII. allu lui Uladislau art. XIV. et XXV.

*) Et quia omnes fere nobiles Comitatus Maramarusiensis partem rusticorum tenuisse et cunctis eorum pravis perniciosisque actibus participasse dicuntur.

Cadereu Un-
gariei la
Mohacs.

Quine se appere aquumu patri'a assupr'a inimiciloru esterni? aristocratii quei effemeiati si desbinati intre sine? tierranii quei condamnati la sierbitute perpetua?

Inzedarnica fù la annulu 1526 prochiamarea la arme in tota tiérr'a assupr'a Turciloru: inzedar articlulu X. allu Decretului din Campulu Rakos: Rustici universi per singula capita parati esse debent.

Batai'a quea fatale se intemplâ la Mohacs, in quare Ungari'a cadù impreuna cu Regele seu. a. 1526. 29. Augustu.

Finis Hungariae!

Ideo super illis in Comitatus de Ugocha et Beregh fiat veritatis inquisitio prænотата.

Gratia regia in hoc insurrectionis rusticanae casu nemini suffragatur. Decret. VII. Uladisl. art. XXXIV.

Quine vre se cunosca mai cu de a meruntulu aquésta revolutiune infricosiata si barbaricele seversîte de amendoe partile se cetesca pe Istvanfu Hist. Regni Hung. libro V. si Decretulu VII. allu lui Uladislau, in quare se cuprindu pedepsele decretate assupr'a tierraniloru.

CAPU IV.

Romanii supu principii independinti ai Transsilvaniei. Approbatæ et
Compilatæ Constitutiones Transsilvaniae. Persecutiunile besericesci.
Traducerea cartiloru beseric. in rom. (1526 — 1696.)

XVI. **U**rmeza unu altu periodu si mai fatale
in istori'a Romaniloru. Periodulu independintiei
Ardelului.

Dupo nenorocit'a batalla delà Mohacs si ca-
derea regelui Ludovicu: doi pretendinti se luptau
pentru tronulu Ungariei — Zapolia si Ferdinandu
Austriaculu; trei pentru principatulu Ardelului —
Zapolia, Ferdinandu si Petru Domnulu Moldaviei.
Aquestu din urma supu decursulu acestoru in-
curcaturi politice de unspredece ori intrâ in Ar-
delu supu deosebite preteste, dar cu scopu de a
cuprinde Ardelulu. La tota intrarea predà infri-
cosiatu scaunele secuesci si sassesci. Totdeuna
victoriosu se intorse indereptu, dar' resboele quelle

Resboele in-
tre preten-
dintii tronu-
lui Ungariei,
si ppatului
Transilva-
nici.

ne'ncetate que avea aquumu cu Polonii, aquumu cu Tatarii, aquumu cu Turcii, nu-lu ertara a se assiedià in Ardelu.

Miseri'a in
quare cadu-
se Transil-
vani'a.

In lungulu decursu allu resboeloru quelloru crunte si prepaditorie, la quare luara parte insemnata si Turcii, casiunate prin ambitiunea aquestoru pretendenti — devenisse tierr'a la miseri'a quea mai de pe urma. O fomete ne audita rapì mai multe mii de omeni. Istoricii spunu, quo muerile-si mancau pruncii, omenii se nutriau cu carne de omu. Locuste se plimbau prin tierra intr'o quâtime, prequumu nu se mai vedusse nici audisse. Urmâ ciuma infricosiata.

Ungari'a
cade suplu
Austri'a, Ba-
natulu suplu
Turci. Tran-
silvani'a in-
dependinte.

In urma Ungari'a se assiediâ suplu stapanirea casei austriace. Temisior'a (1552) si mai totu Banatulu cadù in man'a Turciloru. Ardelulu se facù independinte. Joanne Sigismundu fiulu lui Zapolia — ajjutatu mai vertosu de Domnii principatelor romanesci si recunnoscutu de Statu-rile tierrei (a. 1556) — se assiediâ de principe neaternatu allu Ardelului si partiloru impreunate din Ungari'a — pe langa tote staruintiele lui Ferdinandu si urmatoriloru, quâ dupo tocmel'a facuta cu Zapolia la a. 1537. se iea si Ardelulu impreuna cu Ungari'a suplu stapanirea sea.

XVII. Patimile si sufferintiele Romaniloru Assuprirea Romaniloru suptu p̄pii independinti. suptu Principii independinti in decursu de unu secolu si jumetate suntu peste tota intipuirea. Aquumu se desbracca Romanii formalu de tote drepturile tierrei: natiunea si relegiunea romana se socotesce numai de sufferita in tierra: pe romani 'i sillescu se priimesca legea calvinesca: Vladicii si Popii se maltrateza din caus'a aquést'a in tipulu quellu mai tirannicu: tierranii tractati dupo Decretulu lui Uladislau: pentru ei nu se faceau alte legi, de quâtu summa de articuli pentru repetitiunea iobagiloru.

Unu Romanu Mare, quandu erà se puna capetu Mihaiu Vitezulu. sufferintieloru a tota romanimea, cadù prin mana de uccigotoriu pe campulu lui Trajanu. Acest'a fù vestitulu Mihaiu Vitezulu — Domnulu tierrei romanesci — eroulu si glori'a Romaniloru, quare jurasse se scappe Crestinetatea de Turci, si-si propusesse forte, quà se unesca pre toti Romanii din tota Daci'a intr'unu trupu natiunale, prequumu fusessera odata.

Ellu in intiellegere cu Imperatulu Rudolfu II. intrâ in Ardelu in contr'a Principelui Andreiu Bathory, quare tienea cu Turcii inimicii crestinetatii, si facusse legatura cu Jeremia Movila Domnulu Moldaviei in contr'a lui Mihaiu. In batai'a quca memorabile si sangerosa intre Sabinu si

Schellimberg, que tienù dela diece ore de dema-
nétia pen' la optu ore de séra, batù pe Unguri
infricosiatu si-i allungâ cuprindendu-le tota muni-
tiunea si treidiecisidoe de tunuri, cadendu de
amendoe partile pen' la doedieci mii de omeni*).

Mihaiu cu-
prinde Tran-
silvani'a.

Aquésta victoria stralucita facù pe Mihaiu
Domnu peste Ardelu. Plecâ catra Alba Julia si
intrâ in triumfu in aquésta capitala (1. Nov. 1599).

Principele Bathory fù prinsu si uccisu de Se-
cui. Capulu lui se addusse la Mihaiu. Dar' Mi-
haiu pedepsì pe uccigatori cu morte, ér' pe Ba-
thory 'lu inmormentâ cu pomp'a que se cuvenì
unui Principe. De a supr'a mormentului i'a pusu
o marmura cu inscriptiunea: aicea zace princiulu
Andrei, pe quare l'a invinsu Mihaiu Voda.

Totu Ardelulu se inchinâ lui Mihaiu Vitezulu.
Ungurii, Secuii si Sassii 'i jurara credintia. Dar'
bucur'a Romaniloru erà mai mare de quâtu a
tuturor'a, quoci erau se scappe aquumu de lungile
sufferintie.

Asisderea
Moldavi'a.

Mihaiu puçinu dupo aqueea batù si pe Movila

*) „Quando incepura lupt'a aqueste doe glote: multe un-
guroici vedove au remasu. Multu sange se versâ pen'
de cu séra de sabi'a lui Mihaiu Vitezulu, quoci innegu-
ratu-s'a ceriulu si se facù intunerecu de Ungurii quei
multi, quari s'au dussu la iadu.“ Canta unu poctu con-
timpuranu.

Domnulu Moldaviei, 'lu gonì a fara din tierra, si cuprinse sî Moldavi'a. De aquumu inainte luâ Mihaiu Vitezulu titlulu de „Principe allu tierrei romanesci, allu Moldaviei si allu Ardelului.“ Ellu avea aquumu suptu stapanirea sea quelle trei provincie principale alle Daciei. 'I lipsea anco Banatulu si partile Ungariei. Ellu le querù si aquesta delà Imperatulu Rudolfu, a fara de aqueea titlulu de principe allu Imperiului Romanu pentru sine si fiulu seu. Glori'a ginteî romane ajjunse la culmea sea. Stéu'a Romaniloru se pareà a fî resaritu, dar' ea se arretâ numai in ştralucirea ei si indata sî apuse . . .

Noroculu incede a-lu parasi de aci inainte pe Mihaiu. Ungurii si Sasii lucrau pe suptu mana, in urma se scullara assupr'a lui. Basta Generariulu imperatescu 'i erà inimicu de morte, cu quare, quà se nu se arete tradatoriu catra Imperatulu, se luptà cu inim'a de jumetate. Dupo o lupta nenorocita Mihaiu fù reimpinsu din tierra (18. Sept. 1600). Movila prin ajjutoriulu Poloniloru se reintorse in Moldavia. Afara de aqueea curtea imperatésca âncu nu erà cu incredere catra Mihaiu: se temea de geniulu quellu mare allu Romanului.

Dar' pe Mihaiu Vitezulu nimic' nu lu adduce

la desperare. Dupo o infaciosiare cu Imperatulu Rudolfu la Prag'a Mihaiu érase se intorque là Ardelu. Iute-si improvisâ o armie de doedieci mii de omeni. Puçini erau là numeru, dar inse toti alessi, pentruquo la Mihaiu allergau toti vitejii quâ balaurii si quâ leii, pentruquo erâ vestitu de vitézu, si ori unde s'a luptatu a essîtu cu onore. Cu auesti viteji cuprinse din nou Mihaiu Ardelulu. Dar' inimicitiele intre Mihaiu si Basta, cu quare se impacasse, érase se trezira. Basta hotarî se-lu perdia pe Mihaiu. Aqueea que sî facû, quandu Mihaiu se aflâ singuru in cortulu seu langa Turda in 19. Aug. 1601. Dupo auestu omoru infricosiatu militi'a romana venî in confusiune. Se scullâ assupr'a lui Basta, quâ se resbune mortea Domnului loru, dar Mihaiu Vitezulu nu mai erâ, quare se o commande. De multîmea Nemtiloru fû silita a se retrage in Roman'a.

Ucciderea lui
Mihaiu Vité-
zulu.

Astfeliu cadû prin mana de uccigatoriû aquell'a: de quare tremurâ toti inimicii lui; aquellu Vitézu mare, quare singuru dupo romanulu Uniade a scitu bagâ groza si tremuru in Turci; aquellu geniu militariu si politicu, quarê'erâ se maresca numele, glori'a si puterea Romaniloru. Quâti-vâ anni mai multu din viéti'a lui Mihaiu, si nu numai Romanii, dar totu Orientulu alta façia ar avè astadi!... Ellu lucrâ in contiellegere cu Austri'a, allu quarei

Generariu Basta 'lu uccise. Lui Rudolffu 'i parù reu de mortea lui Mihaiu, dar' pe uccigitoriu nu-lu pedepsi.

XVIII. Ardelulu si mai cu sema Romanii din Ardelu erau aproape se scappe aquumu de despotismulu principiloru ungueresci — aquestoru tiranni mici dar crudeli. Dar' pote nu erà anco plinu păcharulu sufferintieloru Romaniloru. Aquest'a se implù suptu urmatorii principi calvini, suptu quari au mai gemutu âncu unu secolu.

Quine vre se cunnosca starea romaniloru atâtu politica si sociale, quâtu si quea besericesca suptu aquesti principi ungueresci: deschidia ori-quare foia a Approbateloru si Compilateloru Constitutiuni*); deschidia istori'a besericesca a Romaniloru mai cu séma suptu principii Rakotzesci si

Approbatæ
si Compila-
tæ Constitu-
tiones Tran-
silvaniæ.

*) Cartile de legi: „Approbatæ et Compilatæ Constitutiones Transilvaniæ“ cuprindu articuli de legi assiediati suptu Principii Ardeleni de mai nainte pen' pe timpulu lui Rakotzy II. si Apaffy, suptu quari s'au compilatu si s'au pusu in rendulu, in quare-i aflamu in numitele carti de lege, dintre quare quea d'ântâia se aprobâ de Rakotzy II. la annulu 1653, a dó'a de Apaffy la a. 1669. — Asià-dar' din aqweste carti de legi, quare au statu in p-utere pen' in annulu 1848, vedemu starea politica si besericesca a Romaniloru pene in a. 1848 — nu numai dela Rakotzy si Apaffy incoce, què si quea mai de nainte de aqwestia.

Apaffesci, citesca si se se mire de patimile, quâtu si de cumpetulu aquestui poporu nenorocitu.

Dela Uniunea quelloru trei natiuni — a Unguriloru, Secuiloru si Sasiloru assupr'a Romaniloru — aqueste trei natiuni facu tierr'a Ardelului, aquestea suntu Staturile si Ordinile tierrei, aquestea suntu Regnicolae. Asisdere quelle patru relegiuni: Catholic'a, Calvin'a, Unitari'a si Luteran'a, quare le professau aquelle trei natiuni, erau recunnoscute in tierra.

In quâtu pentru natiunalitatea si relegiunea romana éta cumu suna legile tierrei:

„ Qui de sect'a Romaniloru numai pen' „la unu tempu se suffere, pen' vâ placè principiloru si Regnicoloru *). “

„Mecarquo natiunea romana in aquêsta tierra „nici nu s'a numeratu intre Staturi, nici relegiunea „loru nu este dintre quelle recepte: cu tote aque- „stea, pentru folosulu tierrei, pene quando se „voru mai sufferi, statulu besericescu allu „romaniloru de aquestea se se tiena: etc **). “

*) A. C. p. I. t. 1. a. 3. Az oláh vagy Görögök sectáján levők, kik pro tempore szenvedtettnck, usque beneplacitum Principum et regnicolarum.

***) A. C. p. I. t. 8. a. 1. Noha az oláh Natio ez Hazában sem a' Státusok közzé nem számláltatott, sem vallások

„Mecarquo natiunea romana pentru binele publicu s'a sufferitu (admissu) in Patri'a aquést'a: „totusi ne luandu in bagare de séma finti'a quea „de giosu a starei salle etc. *).“

„Fiindu-quo nici relegiunea natiunei romane „nu este un'a dintre quelle recepte etc. **).“

Dupo unu altu articlu ***) popii romanesci pe annu suntu detori proprietariloru cu unu annumitu onorariu, — éra fiii popiloru, quoce se insora, seu locuescu de osebi — se potu repeti, quà si alti iobagi. — altu articlu de lege †) atâtu pre Popii, quâti si Nobilii romani din Comitatu Hunedorei 'i face hoti publici 'si telhari.

Apoi quine este in stare se mai citeze toti articlii de lege quei rusinatori si batjocoritori de romani, in quare romanii se numescu vagabundi si

nem a' recepta religiokközzül való; mindazáltal, propter regni emolumentum, miglen patiúltattnak, az oláh egyházi rendek ehcz tartásák magokat etc.

*) A. C. p. I. t. 9. a. 1. Noha az oláh nemzet propter bonum publicum admittáltatott ez Hazában, mindazáltal nem vevén észében állapotjának allacsony voltát etc.

**) A. C. p. III. t. 53. a. 1. A' minthogy az oláh nationak vallásais nem a' négy recepta religiokközzül való, ugy etc.

***) A. C. p. I. t. 8. a. 3.

†) A. C. p. V. E. 39.

Preotii romani hoti si tienutori de hoti *), si Preotii si numai la prepusu se potu aresta de diregutoriele civile**), — dupo quare romaniloru nu le este ertatu a ambla cu pusca, cu sabie, cu palosiu, cu darda, si cu alte arme***), dupo Decretulu lui Uladislau †) tierranului, dequo va ave pusca, se i se taie man'a dreapta; dupo quare articli pe romanu si la singur'a suspiciune 'lu pote prinde si unu nobilu privatu ††); dupo quare romaniloru nu le este ertatu a purta haine de postavu, nici pantaloni, nici cisme, nici pelaria dupla

*) A. C. p. V. E. 38. et A. C. V. 39: „Hunyad vármegyében feleségek után nemes funduson lakó muntyánok a' Nemességnek szine alatt lopást, gyilkosságot és egyéb czégyeres vétkeket cselekedvén, hogy az 1624. a' lator oláh papoknak megfogásáról irott articulus szerint comperta rei veritate arestáltassanak“ etc.

**) A. C. p. V. E. 42. „ Az oláh papokat, kiknek orgazdaságok vagy egyéb czégyeres vétkekben való életék felől bizonyos suspicio vagon, a' Tisztek megfoghassák“ etc.

***) A. C. p. V. E. 44. „Oláhság puskával, tegez-zel, karddal, csákánnyal, dárdával és egyéb fegyverekkel járni nemerészeljen.“

†) Decr. VII. Ulad. art. LX. „Rusticus, si pyxidem habuerit, dextra manu truncetur.“

††) A. C. p. III. 47. 3. „Csak privatus nemes emberis suspiciora a' paraszt embert megfogathatja.

si de unu fiorinu, nici camesia de giolgiu, astfeliu de haine nici de quumu se nu cuteze a purtà — dîce legea*); dar' apoi legile quelle nenumerate despre datiele iobagiloru perpetui, despre repetitiunea aqwestor'a etc. etc.

La tote aqwestea nu trebue commentariu.

XIX. Quine vre se cunnosca persecutiunile besericesci quelle infricosiate alle Romaniloru din partea Calviniloru suptu Principii unguresci: quumu Mitropolitulu si Sinodulu romanu devenisse suptu censur'a Superintendintelui Calvinu, quumu se tieneau sinodele besericeii romanesci suptu presiedinti'a aqwestui'a, quumu erau siliti Protopopii romani se - lu porte pe umerii loru in lectica, quumu si preotii romani se suppuneau la lucru iobagescu, quumu spte mai mare batjocura 'i puneau Domnii pe popii romanesci se le erneze canii de venatu, quumu erau insarcinati se invetie pe poporu, quà vinerea, mercurea si in posturi se mânce de dulce, quumu se tramiteau visitatori spre scopulu aqwest'a; quare vre mai inquollo se cunnosca s. e. patimile Mitropolitului romanu Sava

Persecutiunile besericesci.

*) A. C. p. V. E. 47. „Paraszt ember poszto ruhát, nadragot, csizmát, dupla és forintos süveget; gyoles inget viselni semmiképpen nemerészeljen.“

pentru zelulu catra credinti'a resariténa: cumu se arruncâ aquest'a in temnitia: cumu se scotea din temniti'a Vintzului in tota Vinerea spre a se bate cu toiage pen' la morte s. a. s. a.: cetesca istori'a besericesca a lui Petru Major. — Multi nobili romani — spre a scappà de persecutiuni — calvinindu-se in periodulu aquest'a — se facura Unguri,

Traducerea
cartiloru be-
sericesci in
limb'a rom.
de Calvini.

XX. Intre atâtea patimi totusi si unu bine pe nevrute delà inimicii Romaniloru. Principii ungueresci facura a se traduce cartile besericesci in limb'a romana — quellu d'ântâiu passu mare in literatur'a romana — cu cugetu, quo intr'aquestu tipu voru putè viri eresuri între romanii de relegiunea resaritena. Ungurii nu-si ajjunssera scopulu: dar' Romanii scappara prin aquést'a de osând'a aquea grozava a limbei slavone, quare de mai multe secole — delà petrecerea Romaniloru cu Bulgarii si attingerea loru cu alte natiuni slavice — intrâ in beseric'a romanesca: ingrosiâ intuneculu nesciintiei: domni cu unu sceptru de ferru assupr'a Romaniloru: unu poporu — chiaru liberu findu — suptu limba straina geme suptu o suppunere amara.

Quando voru scappà odata Romanii si de slove, quare — dupo cumu dîce fericitulu P. Major — au accoperitu cu atât'a funingine boerésc'a fačia

a limbei romane, si quà intr'o negra capsă fara sperantia de scappare amaru o tienu inchisă!...

XXI. Romanii din Ungari'a — tienenduse in Romanii din
Ungaria periodulu aquest'a mai totu de Ardelu territoriulu locuitu de densii — totu aqueeasi istoria au cu Ardelenii.

Que se tiene de Banatu: pene quandu romanii si
Banatu. ardeleni gemeau suptu despotismulu principiloru unguresi: banatiani delà mediloculu sec. XVI. purtara jugulu Turciloru, de quare de abià in sec. XVIII. scappandu — Banatulu curatîtu de Turci colonisanduse cu Serbi de peste Dunare — romanii cadura suptu despotismulu besericescu allu aquestor'a, de quare nici pen' astadi nu scappara.

CAPU V.

Romanii suptu cas'a austriaca. Diplom'a Leopoldina. Uniunea Romanilor cu beserie'a Romei. Fosele si perderile Uniunii. Caus'a nationale. Artiel. 6. delà a. 1744. Josefu II. Revolutiunea Chorei. (a. 1696 — 1791).

Er' afar' de aquelle patru puncte umicu se nu se mai primessa. Conclusula Sinodului quellui mare dela 1700.

O meteahna stralna vol' quà Romanii se se desfaca in doe partii (in Unii si Neunii).

Fericitul P. Major.

Pe Romanii nlei Unirea neli Neunirea, qui numai si singuru spritul nationale si patriotcu 'l va scappà de cursele inmicelloru. Tinerii Romani din Vienna in cuventulu de buna-venire catra Eppulu Saguna.

Transilvani'a
suplu
Austri'a. **XXII.** **Q**u finitulu secolului XVII. veni si
Diplom'a
Leopoldina. Transilvani'a suptu stapanirea casei austriace.
Diplom'a Leopoldina, in quare se cuprindu
conditiunile supunerii Transilvaniei, in punctulu
II. intaresce tote cartile de legi de mai nainte alle
Transsilvaniei, prequumu *Verböczy*, *Appro-*
batae si *Compilatae Constitutiones*, in

puterea quaror'a Romanii erau sclavi si tolerati in propri'a patria; éra in punct. V. *) allu aquestei charte fundamentale a Transilvaniei Imperatii se obléga, quo la tote diregutoriele tierrei voru intrebuintià numai Unguri, Secui si Sassi, ér nu fii natiuniloru straine, séu quare se socotu de straine si inabile (intiellege Romanii): cu tote aquestea sortea Romaniloru cu trecerea Transilvaniei suptu cas'a austriaca — numai de quâtu luâ o alta façia.

XXIII. Numai de quâtu cu venirea Transilvaniei suptu cas'a austriaca Imperatulu Leopoldu cu Catholicii, — parte quâ se se intaresca si Catholicii, quari âncu erau forte assupriti suptu Calvinii, parte inse spre a avè in Romani unu contrapondiu assupr'a prevalentiei Unguriloru, pe quari numai aquumu 'i capetasse, si âncu nu erau destullu de tari in credintia, — staruì, quâ Romanii quei de beseric'a resaritena se se unésca cu beseric'a Romei, quâ asià, — findu constituiunea

Uniunea Romaniloru cu beseric'a Romei. Motivele Uniunii.

*) In omnibus sive ad policiam sive justitiam vel oeconomiam administrandam necessariis officiis, utemur indigenis Transilvanis, Hungaris nempe Siculis et Saxonibus nullo habito religionis respectu, neque exteræ nationes, aut quæ Nobiscum ab illis inter exteræ et inhabiles dignoscuntur, quotiescunque ea vacare contigerit, prævalebunt . . p. V. Diplom. Leopoldin.

tierrei rezemata pe trei natiuni si patru relegiuni priimite, ér' natiunea si relegiunea romana tolerata, — pe calle legale se se pota face partasi si Romanii la tractarea trebiloru tierrei: — de alta parte Romanii âncu, parte spre a scappà de gonele quelle amare alle Calviniloru, quare nici aquumu nu inquietassera âncu, parte quà se câstige si ei drepturi politice, cumu dîcu numai de quâtu in a. urmatoriu dupo suppunerea Transilvaniei — in Sinodulu generale tienutu in lun'a lui Februariu a. 1697 facura tocméll'a de Unire cu beseric'a Romei.

Conditiiunile
Uniunei.

Unirea se priimì numai in aquelle patru puncte cunnoscute: dealtmintre in Siedinti'a II. a aque-stui Sinodu se determinâ, quà beseric'a romana la altu quevâ afara de aquelle patru puncte suptu nici unu stématu se nu se constringa; quà in judecâti se nu se purcéda dupo dreptulu canonicu allu Latiniloru, quì dupo Canonenele si datinele besericeï resaritene; quà Clerulu romanu unitu se aiba totu aquelleasi drepturi, privilegie, scutiri si libertâti, de quare se buccura preotii romano-catolici; poftira si aqueea, quà romanii se nu se mai socotesca de sufferiti, quì de fii priimiti ai patriei, si se se inainteze là tote diregutoriele etc. Aquestea fura conditiunile de capetenie, suptu quare se invoira Romanii la tocméll'a de unire cu beseric'a Romei.

Intr'aqueea Natiunile quelle privilegiate, si deosebi Ungurii — vedeau unu mare periclu pentru sine in Uniunea Romaniloru cu beseric'a Romei, temendu - se quo Romanii prin Uniune afara de libertatile relegiose voru capetà si drepturi politice. Dequi miscara tota pétr'a spre a impededà Uniunea. Que e mai multu — Ungurii Catolici cu Calvinii se intiellessero, quà se-i faca pe Romani parte Catolici parte Calvinii, quà astfeliu ei — amendoe sectele — se se intaresca, ér pe Romani totu mai tare se-i slabesca. Romanii pricepura bine maestrietele inimiçiloru, si stetera neclatiti pe lângã Uniunea cu beseric'a Romei: cu tote aquestea prin deosebitele techne, que faceau inimicii prin tiérra, adduceau in neodihna inimele Romaniloru, si Uniunea nici de quumu nu se putea socotì âncu de fapta complinita. Dreptu - aqueea Mitropolitulu Atanasiu conchiamâ pe 4. Septembr. 1700 unu Sinodu generale la Alb'a Juli'a. Aquestu Sinodu fù quellu mai mare din quâte Sinode se tienura in Transilvani'a. Afara de Protopii si Preotii din Transilvania si Maramuresiu, si afara de quei trei deputati mireni din totu satulu — se adunasse multîme de mireni din tote partile, si numai dupo que se convinssera, quo ritulu si dreptulu si datinele besericci nostre resaritene

Intrigele
Unguriloru.

Sinodulu
quellu mare
delu 1700. la
Alb'a Julia.

voru remanè neattacate, priimira Uniunea. Istoricii spunu, quo 200,000 de familie subscrisiera in aquea di Uniunea.

In aqestu Sinodu grandiosu dar' se priimì Uniunea definitivu, dar' numai in aquelle patru puncte, si asià, quà afara de aquesta nimic' se nu se mai priimesca. Siedinti'a din 5. Sept.

Astfeliu facura Romanii Uniunea cu beseric'a Romei, quare a fostu o addeverata tocmella — cu conditiuni — cu Catolicii transilvani, quari âncu erau assupriti forte pe atunci de catra Calvinii: de alta parte se pote socoti de unu actu curatu politicu din partea Romaniloru assupriti de atunci, quari credeau, quo prin aquést'a nu numai voru scappà de persecutiunile quelle grelle, qui voru dobândi si drepturi egale cu quellelalte natiuni si relegiuni din patria.

Folosele si
perderile Ro-
maniloru
causate prin
Uniune.

XXIV. Déquo cautamu la folosele si perderile, quare au urmatu pentru Romani prin unirea cu beseric'a Romei: aflamu, quo folosele Unirii fura; quo Romanii aveau aquumu mai multa trecere la Curte, dela quare mai capetau quâte o resolutiune; prin Unire se redicara scole romanesi mai currendu; se tramissera tineri la Rom'a, de unde veniva barbatii quei mai invetiati ai romaniloru, unu Sincai, unu P. Maior, unu S. Klein s. a.; Romanii déquo nu se uniau cu beseric'a Romei

prin persecutarea tuturor negresitu remaneau anco și mai indereptu in cultura: dar' de alta parte prin Unire — afara de scutirile unoru persóne besericesci — nu dobandira romanii nici unu dreptu, ba astfeliu 'si sciura bate jocu Ungurii si Sassii de tote decretete si resolutiunile imperatesci, in quâtu ei totu de tolerati se socotira și dupo Unire pen' in 1848. si la deregutoriile tierrei, quare se impartiau dupo quelle trei natiunalitati si patru religiuni recepte, forte arareori se punea și vre-unu romanu unitu, findu-quo diceau Ungurii: „aquumu totu atât'a este, s'a pusu unu catolicu, voi âncu catolici sunteti,“ si déquo se punea vre unu romanu unitu, trebuià se se dea nu numai de unitu, quì chiar' de catolicu, si prin aquést'a se facea unghuru. Summa de intelligenti romani, quari appucara la queva deregutoria se unghurira cu tipulu aquest'a, si apoi quà toti renegatii erau anco mai periculosi pentru romani, de quâtu chiaru ensisi Ungurii. Dela Unire incoce se perdù dreptulu metropoliticu al' Romaniloru din Ardelu: Archiepiscopulu dela Strigoniu cu pretestu de protectoratu 'si arrogâ dreptu de metropolita peste romani; éra in costele Vladicului stà theologulu jesuitu orenduitu de epitropu oresi-quare allu Clerului, quumu se dicea — pentru starea quea prosta de invetiatura, in quare se aflà aquellasi remasu

de suptu epitropi'a grecésca dinpreuna cu poporul, — suptu a quarui jesuitu censura beseric'a rom. nu erà mai pucinu dependente, de quâtu pe tempulu censurei superintendent:loru Calvinii, — si déquo si parintii nostri se stradaira in totu tipulu a impedecà influinti'a quea mare que si-o pretindeau Catolicii assupr'a trebiloru besericeii nostre; déquo si in sinodulu quellu mare dela 1739 Maiu 25. la numerulu 5. se horarî „quelle patru puncturi, quari cuprindu sant'a Unire pururea si nelassatu cinstitulu nostru cliru le vâ pazî, si le vâ tienè, ér' la mai multe cu nici unu steamatu se nu se sillésca“; si là Nro. 6. „legea canonicésca que se dice pe romanìa Pravila..... se remana in puterea sa, si dupo aqueea se umble judecatile“; si ér là Nro. 12. „multu cinstitulu parinte theologu insciintiaru pagubitorie si pre ascunsu spre reulu cinstitului Cliru plecate nimerui se nu trimita, nici impreuna-intiellegeri de aquestu-feliu cinstitului Cliru stricatorie cu domnii tierrei se nu aiba, qui se se intielléga cu Preluminatulu Domnulu Vladica si cu c. Cleru; si déquo si dupo mai multe scârbe prin staruintiele Vladicului Gregoriu Maior scappâ de abià beseric'a de aquestu epitropu: cu tôte aquestea prin influinti'a aquestor'a si preste totu a Catoliciloru nu putura se nu se

introduca datini straine in beserica, mai tardu se neglesse tienerea Sinodcloru; — dar' que e dreptu nu tote aqueste relle au cursu nemedilocitu din Unire, quì sî din slabitiunea, poft'a de domnire si reutatea unoru mai mari ai besericeii. —

In urma dela Unire incóce de o parte vedendu romanii quo prin Unire — mai multu perdu, de quâtu dobândescu, si scârbinduse de purtarea quea arrogatoria si scandalosa a Jesuitiloru, apoi sumutiati sî de straini, quaroru nu le placea quâ romanii se fia toti intr'uniti (cumu dice P. Maior: unu feliu de meteahna straina voi quâ romanii se se desbine in dóue pãrti), mai adaoge sî fanaticismulu hranitu nu numai de straini, quì sî de nesciintia, incepura a se abbate delà facut'a Unire, Missiunari din tierr'a romanésca si delà Serbi amblau prin tierra spre a-si castigà proseliti: ura infricosiata, certe sangerose se nascura intre fratii de unu sange din caus'a Unirei si Neunirei, si déquo sî nu póte fî vorba intr'unu restimpu mai multu de 50 anni dela facut'a Unire de beserica neunita in Ardelu: totusi numerulu neunitiloru éراسi crescù intr'atâtu, quâtu la mediloculu sec. 18. Imperati'a rendù sî pentru romanii neuniti din Ardelu unu Episcopu. Dupo patru serbesci, que avura, de abia là annulu 1810. castigara sî romanii neuniti din Ardelu reptulu de a-si alege Episcopu

romanu din sinulu seu. Astfeliu se denumî de Maiestate de Episcopu romaniloru neuniti din Ardelu in Sinodulu dela 1810 in allu doile locu candidatulu parochu din Sas-sabesiu Vasiliu Moga; dar' capetâ o instructiune firesce in intiellessulu art. 60. 1791., dupo quare in fapta relegiunea neunita totu de tolerata se socotea in tiérra pen' la 1848.

XXV. Au trecutu aquumu mai multe dieci de anni, de quandu inquietassera intre Romani certele quelle secci pentru unire si neunire — nutrite de straini — pentru Romani mai periculose si de quâtu chiaru ensisi strainii: — si durere! astadi in aquestu seclu allu luminarii, astadi! quandu Romanii n'au tîmpu de a se certâ despre seccaturile quelle intunecate alle teologiloru quelloru obscuranti, quari n'au, seu nu vreu a lucrâ altu quevâ mai folositoriu pentru umanitate: quî Romanii au de a imbraciosiâ si apperâ caus'a quea de trei ori sânta a nationalitatei, quare se affla in periclu mare de tote partile de catra inimiciî Romaniloru, — astadi dîcu durere! nisque Romani mai multu rei si unelte strainiloru, de quâtu bigoti — éراسi au de cugetu a seminá semintia de desbinare intre Romani din caus'a aquést'a, a reinviâ a queste nefericite certe religiose.

Adduca-si a minte Romanii, quo au trecutu

acumu de multu timpulu resboieloru si certeloru religiose: si aquumu aquell'a, quare vre se folosesca natiunei si patrici, se nu mai intrebe pe con-nationalii sei de que confessiune e, quì que inima de Romanu are? si aquést'a nu insemneza indiferentismu religiosu, quì insemneza natiunalismu si patriotismu addeveratu. Si niqueiri nu este atât'a trebuintia de aquésta unire fratiesca si spiritu natiunale, quà tocm'a là noi, unde o parte a Romaniloru in seculii mai de currendu trecuti — cu scopu quà se câstige si ei que-và drepturi politice, findu-quo erau numai ei tolerati in tierra — usque ad beneplacitum — se unira 'cu beseric'a Romei in patru puncte, si asià desfacundu-se Romanii in doe parti, unii din inimicii romaniloru ar' vrè acumu se-i faca pe romani se credia, quo este mare deosebire intre amendoele confessiuni, cu scopu quà mai tare se-i desbine; ér' alti inimici ar' vrè se-i subjuge pe romani parte la Strigoniu, parte la Karlowitz. — Noi quà romani 'i tienemu de inimici ai romaniloru pe aqueia, quari aru vrè séu se-i unesca seu se-i desunesca pe romani, (pe romani nici unirea, nici ne-unirea, quì numai si singuru spiritulu natiunale si patrioticu 'i và scappà de cursele inimiciloru), — inimici, quari aru vrè se-lu faca pe poporu se credia, quo este deosebire intre aqueste confessiuni pentru aquelle patru

puncte . . . noi scimu, quo crestinii nostri romani pen' astadi nu vedu acolo, unde nu este, nici nu vreu se scie nimic' de vre o deosebire, qui numai atatu, quo preotulu din cutare satu seu din cutare parte a satului se tiene de Sabiniu, pentru - quo e sântitu là Sabiniu, ér' quellalaltu de Blasiu, pentru-quo e sântitu là Blasiu. — Apoi scimu de alta parte din speriinti'a de pen' acum', quo preotii Uniti cu quei Neuniti serviau (si servescu) împreuna, quà addeverati frati in Cristu, far' quà se vrè a scì que-và de subtilele si netrebnicele dispute alle Scolasticiloru despre purgatoriu s. a., dequi bigoti s. inimici ai Romaniloru suntu aquecia, quari ar' incercà se strice intre Romani aquesta fratietate sânta. Mai incollo scimu si aqueea, quo ur'a que o stirnissera singuru intrigele inimiciloru intre romanii nostri uniti si neuniti a fostu caus'a jugului ungurescu, suptu quare au gemutu parintii nostri (si noi) pen' mai deunadi, — aquest'a inse au inquietatu in inimile romaniloru, pentruquo ei au cunnoscutu, unde erau se o scota intrigatorii cu maiestriele salle, si romanii au pusu juramentu, quo nu se voru mai urì unii pe altii, qui se voru iubì quà fratii si se voru ajjutà imprumutatu, — si deodata cu aquest'a a inquietatu si aquellu jugu appesatoriu. Acum' o noua ura que s'ar' mai stirnì intre romani din

caus'a confessiunei, de quare s'ar buccurà inimicii romaniloru, ar' fì caus'a unui nou jugu Noi inse credemu, quo romanii-su satui de juguri straine, que secolu le au purtatu si nu (amu vrè se) credemu, quo mai este romanu, quare se dea privilegiu unoru astfeliu de dissensiuni, din quare ar' urmà ruinaea totale a natiunei. Dequi romanii quei buni si intiellepti se lasse certele aquestea Theologiloru, Popiloru, Vladiciloru, quari pote n'au alta de lucru seu tragu tocmai folosu dintr'ensele, lasse dicu certele aquestor'a pen' nu voru mai putè, ér' romanii quei addeverati se imbraciosieze cumu am dissu caus'a quea santa a nationalitatei, a unitatei si independintiei nationale — politice si besericesci, findu-quo cu aquestea tote le am castigatu.

Cu aqueste si alte assemene descoperiri de simtieminte natiunale gratulara Tinerii Romani din Romanì'a austriaca studiosi la universitatea din Vienn'a — pe Episcopulu Saguna in cuventulu de bunavenire rostitu catra Pr. Santia sea la so-sirea-i in Vienn'a in a. tr.*).

Dupo aquèsta digressiune se ne intorcemu la firulu lassatu allu istoriei nostre.

*) Vedi aquestu cuventu tiparitu deosebi in Sabiniu, si in
Foi'a Gazetei a. 1850. Nro. 17.

XXVI. Prequumu scimu din quelle pen acumu disse, natiunea si relegiunea romana delà conjurarea quelloru trei natiuni assupr'a romaniloru, si mai cu séma suptu Principii Calvinii se socotea numai de tolerata in tiérra. Asià totu razemulu essistentiei romanului fù in beseric'a resariténa — quare anco atâtu de infricosiatu erà persecutata — si mai cu séma in constitutiunea quca sinodale a besericeii resaritene, quare déquo sî suptu censur'a Calviniloru, dar' totusi nici de Calvinii nu fù deadreptulu attacata, si in puterea quareia romanii Clerulu impreuna cu representantii mireniloru (poporului) se mai puteau intiellege despre trebile besericeii si natiunei. — Dar' afara de cerculu besericeii romanii erau cu totulu inchisi afara delà legislatiunea si administratiunea tierrei; quoci déquo sî nobilii fara osebire de natiunalitate erau egali, dar' multimea de nobili romani in urma, parte quo erà de legea resariténa (tolerata) n'avea nici unu dreptu politicu, parte in urma séu cu totulu se ungurira, séu quellu puçinu politice se socotea de ungura, si aquést'a anco inainte de stapanirea Austriei, asià quâtu mai multu nici in legi nu se mai dicea „nobiles“ què „Hungari, hungarica natio“, suptu quare se intiellegea toti nobilii sî quei romani, astfeliu se

ungurira nobilii si boierii natiunei romane, si suntu unguri pene astadi.

Dupo que veni Ardelulu suptu stapanirea Casei Austriace, vedendu romanii inclinatiunea Casei Austriace, cu quare se arretà catra romani, mai alessu dupo facut'a Unire, incepura a capetà curagiu si a quere de a dreptulu recunoscerea si primirea relegiunci si natiunalitatei romane.

Caus'a natiunale. Uniunea quà actu politicu-natiunale.

Caus'a natiunale a romaniloru din Ardelu, quare nici pen' in diu'a de astadi n'a isbutitu anco, se datéza dela unirea romaniloru cu beseric'a Romei. Anco in Sinodulu de suptu Theofilu hotarira romanii, quò se unescu, dar' romanii se se primésca. Unirea ensasi anco nu fù alta dequâtu unu actu curatu politicu din partea romaniloru; unu actu allu prudintiei politice si zelului natiunale allu parintiloru nostri, quari cu puçina invetiatura unià cu atâtu mai multa si mai ferbinte amore catra natiune, si grige neaddormita de sortea ei. De acì vedemu pe urmatorii Episcopi, quari erau singurii romani, in quari avea de a se razema natiunea, lucrandu cu tôte puterile intr'acolo, quà natiunea si relegiunea romana (in Ardelu se impartiau deregatoriile nu numai dupo quelle trei natiunalitati, quì si dupo proportiunea quelloru patru religiuni recepte) se se primésca in tiérra.

Innocentiu. **XXVII.** Mai alessu nemuritoriu Vladicu Innocentiu Miculu (Klein), quare prin inflacaratulu zelu natiunale si - au câstigatu nume nemuritoriu la romani, staruì neobositu la Curte pentru recunnoscerea natiunalitatii si relegiunii romane de o potriua cu quellelalte natiunalitati si relegiuni alle patriei. Dar' puçinu putù scôte la calle, quoci inimicii lui si ai natiunei medilocira departarea lui din Episcopia, astfeliu murì aquestu romanu zelosu in essiliu la Rom'a.

Articululu 6
delà u. 1744.

La petitiunile lui pentru recunnoscerea natiunalitatii si relegiunii romane se respunse cu art. 6 din 1744. de suptu Maria Theresia, prin quare, afara de aqueea, quo Romanii nu dobandescu nimicu afar' de que au avutu si mai 'nainte, — se punc acumu temciu formale prin legea tierrei la sugrumarea totale a natiunalitatii romane. Quoci resolutiunea M. Theresiei data la petitiunile lui Klein, in quare resolutiune implicite se recunnoscea natiunalitatea romana, — astfeliu o talmacesce Diet'a prin susu citatulu art. de lege: quo adequo *) terminii din pomenit'a resolutiune a uniti-

*) Art. 6. 1744. Terminos autem graeci ritus Unitorum mentionato resolutionis regiae paragrapho insertos ad ecclesiasticos solum, et nobilitari praerogativa gaudentes, quorum conditio ea est, quae reliquorum patriae civium

loru 'i intiellege numai pentru persoanele besericesci si pentru nobili, quari tocma asià se socotu quà queialalti cetaticni ai patriei, si quarii a quellei natiuni se annumera dintre quelle trei primite alle tierrei, unde suntu asiediati cu possessiunea loru, asià dar' fora a redicà a patr'a natiunalitate, pentruquo dice aquea lege, quo déquo s'ar' recunnósce si natiunalitatea politica a romaniloru, s'ar' resturnà constitutiunea tierrei de o parte, éi' de alta parte plebea romaniloru, si a altoru venetici si-ar' face locu intre natiuni si ar' periclità drepturile prlvilegile, immunitatile si prerogativele quelloru trei natiuni recepte.

Astfeliu se socotira dupo aquestu art. de lege romanii din Comitatie, quà lipituri ai Unguriloru,

et qui eidem nationi e tribus receptis systema huius Principatus constituentibus, ubi per adeptionem bonorum sedem sibi fixerint, hoc ipso absque quartae nationalitatis erectione, ac constitutione annumerati sunt, referri, non vero ad plebeos vel filios Poparum e plebea sorte assumtorum extendi posse aut debere, ne systema huius Ppatus evertatur, neve plebs Valachorum aliorumve advenarum numerum inter nationes faciat, ac vel ulli trium nationum, earumque iuribus, privilegiis, immunitatibus et praerogativis praejudicio sit, intelligimus.

séu quà Unguri; quei din fundulu regiu quà Sassi; quei din secuime quà Secui — dupo apriatele vorbe alle legii, dar' si aquést'a numai déquo erau nobili séu liberi si uniti. — Astfeliu se unguiriau romanii quei mai de frunte din dî que mergea prin izolarea aquésta totale dela quellalaltu corpu allu natiunei, si prin allipirea aquésta formale de unguri prin legea tierrei; quoci quari nu se unguiriau nu se primiau nici la o deregatoriã, si romanulu assupritu nu se putea si n'avea la quine se plange pentruquo natiunea romana nu essistà; si ungurii respundeau nobilului romanu, quo au assemene interesse, pentru a quaroru apperare nu e de trebuintia a se representà nobilii romani quà romani, cu atâtu mai puçinu tóta plebea romana; ér' unitului 'i respundea catoliculu unguru, quo érase nu e de trebuintia a se representà unitii deosebi de catolici, quoci au assemene interesse, si acumu facu o religiune. Astfelliu nobilii romani immultiau numai numerulu si puterea nobililoru unguri, ér' unitii numerulu si puterea catoliciloru unguri.

Romanii liberi din pamentulu regiu, unde domniã privilegiat'a natiune sassésca, nu se sassira, dar' nici nu se pomenesce se fie fostu quand-va vre unu deregatoriu romanu in sassime nici sierbitoriu

de cancellaria, pe lungu tóte poruncile quelle aspre alle Curtei in favórea romaniloru.

Afara de aqueea tierranii erau assupriti peste mesura si dupo punctele regulative dela 1769.

XXVIII. Sorteá romaniloru suptu Marele Imperatu Josefu II. pe quare nu-lu mai uita romanii, incepù a fi mai mangaiata. Imperatulu callatorì prin tíerra, pretutindene lassandu la romani urme si benecuventari de Parinte allu Patriei. Aquestu Imperatu se falià inaintea romaniloru quò ellu este „Imperator Romanorum,“ stirnì si reinviâ in romani ideile de Dacia. Callatorì'a lui prin Ardelu e representata prin o Romana imbraccata in vestminte române cu inscriptiunea „Felicitas Daciæ,“ prequum se póte vedè ĩre statu'a lui din piati'a lui Josefu in Vienna.

Josefu II. introdusse o noua sistema politica in Ardelu restornatória de privilegiele quelloru trei natiuni. Aquésta sistema pentru atunci crà se imbunatatiésca starea politica a romaniloru. — Densulu publicâ Decretulu Tolerantie.

Suptu aquestu Imperatu avura Romanii Vladicu pe Gregoriu Maior, pe quare-lu sciura scóte ungurii din vladicia pentru curagiosulu si neobositulu lui zelu pentru natiunea romana.

Intr'aqueea tiraniile que faceau proprietarii cu romanii tierrani 'i sillira pe aquesti'a la rescólla

Josefu II.

Eppulu Gregoriu Major.

Revolutiunea Romaniloru. Choria.

suptu Chorea si Closca (a. 1784). Multime de unguri uccisera romanii; dar' in urma fura invinsi; povetiuitorii uccisi fora scirea Imperatului; dar se usiurâ puçinu sortea romaniloru; stergunduse iobagî'a personale, quellu puçinu numele.

Imperatulu Josefu murì fora veste — lassandusi nume nemuritoriu la romani. Cu ellu se immormentara sì institutiunile lui quelle fericitorie de popore.

CAPU VI.

Caus'a natiunale la a. 1791. Petitiunea data in numele tutoru Romaniloru. Resultatulu. Eppulu Unitu Bob. Resturnarea constitutiunei besericici romanesci (a. 1791 — 1834).

Fora natiunalitate si in Republicao
despotismu.

**Unu Romanu Mare
din Transilvani'a.**

XXIX. **R**omanii bine vedeau, quo prin art. dela 1744. nu numai, quo n'au dobanditu nimicu, qui prin allipirea quea formale santiunata prin lege natiunalitatea romana din di que merge totu la mai, mari pericule este espusa; dequi la a. 1791, la 7 anni dupo rescoll'a romaniloru, — intrebuintianduse si de miscarile europene de atunci, — romanii quei intiellepti de atunci facura aquea memorabile si energiosa rugaminte in numele a tota natiunea romana din Ardelu (Clerurile de amendoe riturele,

statulu nobilitariu , civile si militariu), quare ar' putè si trebe se servésca de cinosura tuturoru quereriloru romaniloru acumu si in viitoriu. Fericitii nostri parinti de atunci querura aqueea fora que e perdutu romanulu : Natiúnalitate, adequo se între si romanii in constitutiune, quà romanu si quà natiune de sine statatoria, er' nu quà lipituri ai uneia si alteia natiuni.

Noi traducemu din aquea rugaminte lunga si bogata *) din cuventu in cuventu puncturile pe lungu quare se întorce rugaminte intréga.

Aquellesi suntu :

„Natiunea Romana se appropia prè plecata si „umilita la tronulu Majestatei Vostre (Leopoldu II.), „si cu tóta cuceri'a si suppunerea quere si se róga „pentru urmatoriele :

1. „Quà nuniturile uritiose si pline de batjocura, quumu sufferiti (tolerati), ingaduiti „(admissi), între Statu neprimiiti (inter „Status non reputati), si altele quà aquestea, „quare quà nisce pete straine fora dreptu si dreptate s'au allipitu natiunei romane, acumu se se „redice cu totulu, si quà hulle nemeritate publice

Punctele petitiunii nationale delu a. 1791

*) Rugaminte s'a tiparitu latinesce atunci indatu la a. 1791 in Clusiu la M. Hoelmeister , criticata cu note de J. C. Eder si censurata de Grafulu Eszterházy.

D. D.

FLOREI. NATIUNEI.

JUNIMEI. ROMANE.

DOCTOREI. E. DUCTOREI.

POPORULUI. ROMANU.

IN. ADUNARI. E. IN. RESBELLE.

IN. ANNI. QUI. GREI.

MDCCCIL. E. MDCCCIL.

PREFECTILORU. VICE-PREFECTILORU.
TRIBUNILORU. VICE - TRIBUNILORU.
CENTURIONILORU. VICE - CENTURIONILORU.
ETC. ETC. ETC.
E. TOTORU. GENEROSILORU. JUNI. ROMANI.

ATUNCI. ANUNCI. E. SEMPRE.
PROPUMNACLILORU. LIBERTATEI.
GINTEI. ROMANE.

AMICILORU. SEI.

DE

AUTORIULU.

Terram autem, quam petivit a Nostra Gratia nullatenus
concedimus Nobis viventibus.

**Ducele Romanu Menu-Morotu cotra
Arpadu Ducele Unguriloru.**

Hoc tibi Juventus Romana indicimus bellum.
Et facere et pati fortia Romanum est

Eroulu June Romanu C. Muciu Scevola

unulu „ex trecentis principibus Juventutis Romanæ“
conjurati asupr'a capului Regelui Porsina, quare
vrea se adduca inderetru pe Tarquini in Rom'a
Libera. C. Muciu — aqvestu June Romanu,
pe quare cadusse prim'a sorte dintre quei CCC.—
avù n'entipuit'a indrasnella patriotica a penetrà
singuru in castrele inimice alle Regelui Porsina
cu scopu de a-si scappà patri'a prin uciderea
inimicului ei. Ellu intrâ, dar' taiâ din gressiella
pe scriitoriulu Regelui în loculu aqvestuia. C.
Muciu — sî dupo que fù prinsu âncu mai multu
ingrozitoriu, de quâtu ingrozitu — facù miracululu
a tienè cu intrepiditate drept'a ardenda impusa
flacarei focului altarielor poruncite de Regele,
dicundu-i: „En tibi ut sentias, quam vile corpus
sit iis, qui magnam gloriam vident“ si érase „nec

unus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus. Trecenti conjuravimus in te principes Juventutis Romanæ“ etc. Regele uimitu si spariatu prin aquesta dechiarâ pe Muciu liberu dupo dreptulu resbellului, si priimî conditiunile pacci. Muciu scappâ Rom'a prin aquêsta fapta mare si audace. Senatulu daruî lui Muciu agrulu de peste Tibere, quare apoi se chiamâ dupo numele seu. Liv. L. II. C. 12. et 13.

Astfeliu erau Fratiloru! Junii Romani — strabunii nostri — pe la inceputulu Republicei Romane, quare se facu apoi Donn'a Lumei!....

„se se retraga si se se sterga; apoi asià prin grati'a
 „Maiestatei Vostre Ssme reinviat'a natiune romana
 „se se reassiedie in stapanirea tuturor drepturi-
 „loru civile si patriotice.

2. „Natiunei rogatorie se i se redea intre na-
 „tiunile patriotice aquellasi locu quare l'a tienutu,
 „prequumu arréta documentulu addussu dela 1437.
 „din archiv'a Conventului Addormirii Maicei Dom-
 „nului de Clusiu-Monosturu.

3. „Clerulu aquestei natiuni tienenduse de ri-
 „tulu orientale fora osebire déquo este unitu séu
 „neunitu intru tóte cu beseric'a apuséna, quumu
 „si nobilimea si poporulu atátu la orasie quátu
 „si la sate se fia socotitu si tractatu tocma cu
 „chipulu quumu este Clerulu si poporulu natiuni-
 „loru, quari suntu cuprinse in sistem'a Uniunei, si
 „se iea parte din aquelleasi folose.

4. „In Comitatie, Scaune, Districte, si in alte
 „communitati cu privilegiulu alegerii deregutoriloru
 „si a Deputatiloru la Dicta, quumu si quandu se
 „facu restauratiuni là Dicasteriele de Curte si pro-
 „vinciale, se se faca drépta bagare de séma si la
 „ensii, quari ar' fi a se applicà din aquésta natiune
 „in numeru proportiunatu.“

5. „Aquelle Comitatie, Scaune, Districte si com-
 „munitati orasiene, in quare romanii intre cu pe
 „quellalalte natiuni cu numerulu, se-si aibe si nu-

„mirea delà romani, er' intru quare intrecu alte
 „natiuni cu numerulu, se aibe numirea dela aquel-
 „lea séu se pórte numele mesticatu ungaro-ro-
 „manu, sasso-romanu, séu stergunduse cu totulu
 „numirea luata delà o natiune ori alt'a, se-si pa-
 „streze numai aquellu nume de Comitatu si Scaunu
 „ori Districtu, pe quare l'au avutu pen' acumu
 „dela riuri séu cetati, si toti locuitorii Prin-
 „cipatului fora nici o osebire de natiune
 „séu relegiune se fia dechiarati a avè
 „scutintie si folose de o potriua dupo sta-
 „rea si conditiunea loru, si se fia detori a purtà
 „dupo mesur'a² puteriloru aquelleasi sarcini. “
 s. a. s. a.

XXX. Aquésta rugaminte o presentara in nu-
 mele natiunei amendoi Eppii de atunci J. Bob
 si G. Adamoviciu Imperatului Leopoldu II.

Rescriptulu
 regescu in
 caus'a peti-
 tiunei roma-
 ne tramissu
 là Dicta

Imperatulu là propusetiunea presidiale a Can-
 cellariului Transilvanico-aulicu prin rescriptulu
 regiu din 18. Maiu 1791. o tramise Dietei din
 Ardelu cu aquellu scopu *) quà luându de

*) Ut assumpta pro basi et cynosura art. 6. a. 1744
 dispositione, exposita gravamina et postulata suppli-
 cantium penitius expendantur, et post maturam delibe-
 rationem opportuna proponantur media, qualiter ex con-
 sideratione boni publici memoratis Provinciae incolis

basa si cinosura art. 6. din 1744. se debata quererile romanilor si se arrete medilocene quumu s'ar' putè impartasi prin lege publica si romanii din drepturile tierrei potrivitu cu sistem'a Ardelului — fora osebire de confesiune etc.

XXXI. Puçinu dupo aqueea se dede la Ma-iestate o alta querere a Clerului unitu, in quare se quere quà redicanduse numitur'a de sufferitu dupo Diplomele delà Leopoldu se se impartasiesca din aquellecasi drepturi si folose. Si aquést'a prin rescriptulu din 28. Juniu 1791. se tramise Dietei, quà totu pe bas'a pomenitului art. se se faca destullu rugatoriloru, quà caus'a plangeriloru se inceteze. Afara de aqueste d'oe rugaminti se mai dede si a trei'a in numele tuturoru romaniloru, in quare se quere, quà romanii se se applice la deregatoriile publice dupo proportiunea numerului; dar' aquésta instantia in urm'a propusetiunei Cancellarici se puse la o parte.

Alte petitiuni si memoriale alle Eppiloru in caus'a nationale, si resultatulu aquellora.

aequa et systemati Transilvaniae conformi ratione consuli, illisque usus beneficiorum concivilitatis una cum libero religionis exercitio sine distinctione ritus pro futuris temporibus lege publica sanciri, simulque intertentioni Cleri utriusque ritus convenienter prospici, ac una rudioris plebis Valachicae cultura promoveri ac cum successu propagari possit.

Dupo desbaterea petitiunei in dieta si redige-rea proieptului dietale de articlu, dar' inainte de a se decide definitivu caus'a: Episcopulu neunitu Gerasimu Adamoviciu s'a rugatu de Curte, quà se-lu recunnosca de Deputatu a tota natiunea; dar' là aquést'a 'i se respunse, quo amendoi Episcopii se socotescu numai de rugatori privati ér' nu de Deputati (unu lucru prè firescu, quumu putea densulu se quéra aquésta recunnoscere delà Imperatulu si delà Guverniu, quandu delà natiune n'avea nici o imputerire!); puçinu dupo aqueea totu in caus'a natiunale amendoi Episcopii bagara la Curte unu memoriale, la quare li se respunse seriosu, quo densii fara legitimiatiunea missiunci salle in obversulu resolutiunei regesci au tractatu despre trebile natiunei in numele a tota natiunea, despre quare pomenit'a natiune nici nu scie nimicu, a fara de aqueea au cutezatu nu numai a attacà Staturile si Ordinile cu espressiuni necuviintiose, dar' a vellicà tocm'a sî legile si resolutiunile regesci; dequi pe lungo que li se impune responsabilitatea despre tienerea in linisce a poporului romanu, se assecuréza, quo Maiestatea sea vâ purtà de grige, quà romanii se dobandésca totu aqueea, que este potrivitu cu legile fara prejudeciulu quellorlalte natiuni si relegiuni.

XXXII. Intr'aqueea prin miscarea romaniloru Incordarea
quelloru trei
Natiuni spre
resturnarea
quereriloru
Romaniloru.
Sassulu
E d e r. Ep-
pulu B o b.
quelle trei natiuni unite se legara si mai strinssu
intre sine assupr'a comunului periclu, que le
ammerintiã recunnoscerea natiunalitatei romane;
dequi lucrara cu puteri unite Ungurii cu Sassii:
Sassulu Eder refutã petitiunea romaniloru cu so-
fismele quelle mai malitiose, de alta parte Un-
gurii parte lingusîra, parte spariara pe Episcopulu
Bob intr'atãtu, quãtu aquest'a temenduse, quã se
nu incurra not'a infidelitatei querendu pentru ro-
mani drepturi, quare nu se potrivescu cu consti-
tutiunea tierrei, bã-su çintate tocmai spre restur-
narea ei dupo art. delã 1744, dechiarã in medi-
loculu Dietei, quo petitiunea data in numele ro-
maniloru e facuta numai de nisce turburatori:
foetus quorumdam inquietorum ingeniorum.

Atãtu dupo bas'a, pe quare avea a se rezemã
dupo resolutiunea imperatêsca desbaterea causei
romane in dieta — adequo articlulu delã 1744,
quãtu si dupo aci memoratele precedintie — lesne Responsulu
quelloru trei
Natiuni la
petitiunea
Romaniloru.
se putea prevedè que resultatu vã se aiba caus'a
Romaniloru — quea cu atãt'a energia inceputa.

Diet'a nu respunse de-a-dreptulu la puntele
petitiunei romaniloru, quì aquellea le redusse la
urmatoriele patru momente, quare le desbatù si
le resolvì, adequo:

1. Cumu s'ar putè concede romaniloru beneficiulu cétatianiei.

2. Cumu li s'ar' admitte liberulu essercitiu de relegiune.

3. Cumu s'ar' putè provedè despre cuvintios'a intertentiune a amendóe Clerurile.

4. Que medilóce ar' fì de a se intrebuintià spre miscarea si cu tempu innaintarea culturai plebei romane rudiore.

Prin representatiunea quea lunga a Dietei in fintia la puntulu 1. se respunde cu art. dela 1744; la allu 2 cu art. 60. din 1791, prin quare pentru legea neunita se determina, quà aquést'a se aiba essercitiu liberu, adequo, que totu atât'a insemneza, se fia quumu a mai fostu — tolerata; là puntulu 3. si 4. se mangaiara cu speranti'a in operatele deputatiuniloru regnicolare, quare nu s'au mai ispravitu nici odata. — In urma in privinti'a iobagiloru anco se facù o lege (art. 26.) de emigratiune.

XXXIII. Dar' se vedemu mai cu de a meruntulu resonamentulu quelloru trei natiuni unite assupr'a romaniloru — in privinti'a petitiunei romane.

„La puntulu 1. Dupc que denéga originea romana a romaniloru si-i face venetici din tierrile vecine — dicu SS. si OO., quo a) Romanii

din Comitatu fiindu seu nobili seu libertini seu coloni, quâ nobili, déquo se tienu de un'a din quelle patru relegiuni primite au assemenea drepturi cu Ungurii; quâ libertini si tierrani (coloni) asisiderea au assemene drepturi si greutati. Asisiderea b) in Secuime. -- Din quare apriatu se vede dar', quo plangerea rugatoriloru, quo ar' fi nepastuiti Romanii de catra Unguri si Secui, este cu totulu nedréptu. Asiadar' fiindu romanii din Comitatu si Scaunele secuiesci pen' acumu intru tote equali Unguriloru si Secuiloru, nimicu alta nu li se mai pote dà, far' dór' aqueca, quâ se se redice la a patr'a natiune, dar' aquést'a se improtivesce atâtu legiloru si consti-tiuniloru Transsilvaniei, si mai alessu articlului din 1744, quâtu si pre'naltei intentiuni a Maie-statei regie, dupo quare quererile romaniloru au a se pertractà pe bas'a si cinosur'a precitatului articlu.

Que se tiene de romanii din fundulu regiu, deputatii Sassiloru astfelu s'au dechiaratu in Dieta: „Romanii din scaunele sassesci suntu parte venetici din tierrile vecine, parte iobagi fugiti dintr'alte parti alle Transilvaniei si suptu annumite conditiuni admissi (ingaduiti) intrè densii prequumu se scie aquést'a dupo documente credintiose; si romanii dintre Sassi nici n'au fostu admissi la drepturile

cetatianesci pen' la a. 1781 suptu Josefu II., quare introdussesse concivilitatea universale, quare dreptu inse in quâtu pentru Romani se stinsse prin revocatoriulu din 28. Jan. 1791. Mai incollo au dechiaratu Deputatii sassesci, quumquo densii nu suntu in contra quâ se se imbunatatiésca sôrtea romaniloru si se li se dea drepturi cetatianesci fara convulsiunea sistemei constitutioniloru interne alle Sassiloru (asculta!), — dar' fiindquo densii intr'unu lucru de atâtu de mare momentu nu indresnecu a-si dà parerea fara scirea tramitietoriloru sei, asiâ se se quéra dela Maiestate, quâ caus'a romaniloru din sinulu Sassiloru se se suspindia pen' la Diet'a viitoria.“

La punctulu 2. SS. si OO. se mira, pentru que Clerulu Unitu a mai facutu querere la Maiestate, quandu a quest'a dupo art. dela 1744 are cu totulu assemene drepturi cu catolicii. Alminterea sta tréb'a cu neunitii, quoci standu sistem'a Principatului Ardelului din trei natiuni si patru relegiuni, déquo s'ar' multiplicà aquesta, s'ar' resturnà legile si constitutionile fundamentale alle patriei: dequi in privinti'a neunitiloru quellu mai bunu remediulu s'ar' vedè, quâ prequumu relegiunea unita s'au allipitu de quea catolica, asiâ relegiunea neunita se se lipésca de un'a dintre quelle patru rele-

giuni primite (pen' in 1848 cercau Ungurii quà neunitii se se lipésca de Calvinii!) quà nu quumva cu convulsiunea sistemei Ardelului se se admitta a quinquea relegiune primita in tiérra. Intr'aqueea prequumu pen' acumu n'a fostu turburata aquésta relegiune in liberulu essercitiu : asià vreu S S. si O O. quà nici pe viitoriu se nu se turbure, far' quà se se declare pentru aqueea prin lege publica de relegiune primita.

La punctulu 3. Prequumu pen' acumu, asià si de aci inainte de sustienerea Clerului se ingri-gesca credintiosii respectivei relegiuni. Afara de aqueea Episcopulu unitu a facutu aquea preten-siune, quà pretiloru romani din fundulu regiu astfeliu se li se platésca dicime delà credintiosii loru, quà pastoriloru sassi; dar' Deputatii natiunei sassesci arretara, quo tote dicimele se cuvinu Pasto-riloru loru in puterea privilegieloru si sentintie-loru judecatoresci. Asià pofteti Episcopului unitu nu s'a pututu face destulu quì s'a indreptatu la callea legci.

La punctulu 4. Causele ruditatii romaniloru nu vinu de airea, quì numai delà nesciinti'a si ruditatea Pretiloru loru, quari ar' trebui se in-vetie pe ascultatorii loru là poruncile morale, là detoricle cetatianesci si omenesci, si se mérga inainte cu vorb'a si fapt'a, dar densii suntu a de-

se-ori autorii fapteloru quelloru reelle, pentru aqueea Deputatiunea regnicolare are de a lucrà planu despre tipulu culturai Clerului atâtu Unitu quâtu sî Neunitu.“

Aquestea au dobanditu romanii là petitiunea delà 1791, adequo, que dobandissera là 1744, adequo nici mai multu nici mai puçinu de quâtu au avutu delà conjurarea quelloru trei Nãtioni in Sec. XV, adequo cu o vorba: se remana tolerati fara drepturi quâ sî mai nainte.

Que au gres-
situ Roma-
nii delà
1791?

XXXIV. Nenorocirea romaniloru de là 1791 fù, quo caus'a romana o purtara numai Episcopii de capulu loru. Ei pre firesce numai quâ Episcopi necumu natiunea intréga, dar' dupo constitutiunea besericeii resaritene nici chiar' Clerulu nu-lu representau, pentru aqueea a fostu absurdu din partea loru a pretinde, quâ se se recunnósca de Deputati ai natiunei fara a avè credentiunale delà natiune; de alta parte pre firescu din partea Guverniului, quo nu-i recunnoscù de Deputati natiunali, què-i ocarí.

Afara de aqueea Episcopulu Bob vendù caus'a natiunale.

Invetiati odata romaniloru a nu ve mai incredintià causele quelle mari, delà quari aterna mórtea si viéti'a natiunci si besericeii singuru Episcopiloru si altoru privati, pe quari lesne-i potu

insiellà, corrumpe seu sî speria, quî le incredintiati la omeni probati alessi din sinulu vostru si respundiatori vóe!

Sî zelosii romani delà 1791 déquo n'au pututu avè adunari nationale, déquo n'au pututu cullege subscriptiuni delà communitati, delà natiune: pentru que nu facura petitiunea loru in Sinodu, in quare erà representatu Clerulu si poporulu romanu, si se o fî incredintiatu nu numai Episcopiloru, quî sî altoru barbati besericesci si mireni alessi de Sinodu? Dar' póte aquestu lucru nu se invoia cu ambitiunea Episcopului de atunci.

Caus'a natiunale delà 1791 nu s'a mai resuscitatu apoi pen' in 1848.

XXXV. Episcopulu Bob dupo aqueea nu si-au mai sfarmatu capulu cu caus'a natiunale, quî incepù a resturnà asiediemintele quelle vechi alle besericeii orientale. Ellu resturnâ din temeiu constitutiunea bisericeii: in loculu sistemci quei sinodale, quare face firea quea de capctenia a besericeii resaritene, introdusse sistem'a quea despotica-ierarchica a catholiciloru: in loculu Calugariloru intemeiâ Capitulu quà la catolici: in locu de a chiamà Sinode, in trebile besericeii se svatuià cu Capitularistii: in loculu Protopopiloru quelloru actuali, quari dupo constitutiunea besericeii aveau drepturi mari, cu quare puteau infre-

Resturnarea
constitutiunii
besericeii prin
Eppulu Bob.

nà dispusetiunile quelle arbitrarie alle Episcopiloru, — quare cumu murià, nu punea Protopopi actuali, quì administratori, notari, inspectori, si nici pe aquesti'a peste totu Protopopiatulu, quì impartia districtele protopopali intre mai multi inspectori si administratori, quari toti erau creaturi de ai lui, si in sperantia qua se capete brânu rosu nu cutezà a grai nimicu in contr'a abusuriloru Episcopului: a fara de a queste incepù a recunosce supremati'a Metropolitanului ungurescu delà Strigoniu: ér' pe barbatii si Protopopii aqueia, quari cutezau a-i adduce aminte quo surpa tote drepturile besericea, 'i gonià infricosiatu: asià, qua se tacemu de altii, 'lu persecutâ pre vestitulu Sincai — barbatu qua quare mai invetiatu n'au avutu romanii — autoriulu Cronicea quei renumite a romaniloru, — a questu barbatu nemuritoriu se arruncâ qua turburatoriu in temnitia, unde se batjocoria de straini, in urma de sufferintiele quelle multe i se smintì firea a questui romanu mare dar' nenorocitu: asià fù silitu P. Maior, istoriculu romaniloru, — pe quare unu barbatu alessu din Romania 'lu numesce vérg'a lui Moise, quare despicanu valorile marii au deschisu natiunei salle calle spre essireca din perire, — fù sillitu dinaintea persecutiuniloru Episcopului a se departà din Diecesa, si a trece in Ungari'a la Bud'a qua

Persecutarea
invetiatului
Sincai.

si
Major.

revisoriu de carti: asià Vicariulu Czopa s. a. s. a.
 — Protopopii quei mai alessi 'si ridicara glasulu
 asupr'a mesuriloru Episcopului, dar' cumu dîce
 P. Major: 'i intrà pe o urechia si-i essià pe alt'a.
 In urma suptu lung'a sea pastorire implù Clerulu
 totu cu creaturi servili.

XXXVI. Aquestu Episcopu trasse la sine tote
 veniturile Clerului, Monastirei si alle Seminariului,
 si adunându o summa insemnata de bani ridicâ
 beserici, intemeiâ sî Fundatiuni scolastice pentru
 tineri, ridicâ Capitulu din Blasiu statatoriu din
 siette Canonici (a. 1807). Quâdu a descoperitu
 Orosz Secretariulu guberniale betranului Guber-
 natoriu Georgiu Bánfy intentiunea Episcopului
 Joanne Bob, cumquo adequo aquest'a voesce à
 ridicâ Capitulu, dupo cumu au sî Romano-Cato-
 licii: Gubernatoriulu i'a respunsu „mind szent
 dolgok, de egyébbre lenne szükségök az Oláh-
 hoknak (tote aquestea-su lucruri sânte, dar' de
 altele aru avè Romanii trebuintia), adequo de in-
 stitute pentru maestrîi“; dupo aqueea sî scrissoria
 a tramisu aquellu Gubernatoriu cõtra J. Bob in
 limb'a latina, in quare-i arretà Episcopului, quâta
 lipsa au Romanii de unu institutu pentru inve-
 tiarea maestrîloru, quâti Romani invetia la scola,
 si totusi quâtu de puçini se folossescu dupo in-
 vetiatura; dar' dequo aru invetiâ maestrîi, atunci

sî in natiunea romana âncu s'ar' ridicà o classe de cetatiani, o classe de medi-locu, — si altele assemeni adducea Gubernatoriulu Episcopului; aquest'a inse fiindu determinatu a intemeià Capitulu, n'a vrutu se intiellega quelle que-i spunea Gubernatoriulu. —

Bine a facutu Joanne Bob, quo a adunatu aquea summa de bani: in patrudiecisioptu de anni — quâtu a pastoritu — putea se adune sî mai multi: multi l'au inculpatu si-lu inculpa, pentru-que n'a cumperatu mosii, quo folossea mai multu Clerului si Natiunei, de quâtu dandu-si banii (imprumutu) pe la Magnatii unguresci, allu quatoru titlu a fostu totdeuna „morosi debitores“ adequo pletitori rei, asià quâtu acumu pote se aiba Clerulu pe la unii quà aquestia usura restante peste 40,000 f. mc *).

Quându e vorba de summ'a adunata de Episcopulu Bobu, si vrè istoriculu se judece meritulu

*) Astadi cu banii aquestia ar' putè confaptu Clerulu dimpreuna cu tota natiunea p. e. la ridicarea unei facultati filosofice-juridice, de quare astadi — chiaru atât'a lipsa are sî Clerulu, quâta au queialalti Romani Civili, fiindu-quo acumu s'a stersu *privilegium fori* pentru preoti, de acumu inainte nu se voru mai putè judecà Preotii inaintea Protopopului si a Consistoriului, cumu erà mai nainte, quì toti-su suppusi la unulu si aquellasi tribu-

fiaquaruia dupo dreptate: atunci e constrinssu a recunosce, quo precumu nu se pote negà fora invidia meritulu lui J. Bobu intru quelle que a facutu pentru natiune — pelungo tote scaderile, quari nimene nu le pote aprobà; — asià e constrinssu a recunosce totdeodata; cumquo meritulu adunarei baniloru si allu totoru lucrurilor bune, quari s'au facutu cu banii auestia, nu este allu lui Bobu singuru, quì s' allu Romaniloru din dominiulu episcopescu si seminariale, la quari criticii nici o cautare n'au facutu, adequo allu Vesaniloru, Ciufudaniloru, Spataceniloru, Cergaaniloru, Turaniloru (Ròmani si Unguri-tierrani), Petrifaleniloru (Unguri), Panadianiloru, Sancellianiloru (Romani si Unguri), Manaradianiloru (Romani si Sassi) etc. si allu Romaniloru Cuteni, quari dupo sistem'a iobagiei de atunci lucrau moșiele pe sem'a Episcopului si Clerului, si in locu de plata si mânzare capetau bataia.

Atâtu despre starea politica si besericesca a Romaniloru din Transilvani'a in periodulu auest'a.

XXXVII. Sorte tierraniloru s' in periodulu precedente numai o atinsseram, precumu s' sta-

nale, si asià au mare lipsa s' preotii de cunnoscinti'a legiloru — s' pentru sine, quà se-si pota upperà person'a si averea — s' pentru feciorii sei, quà se aiba unde se se pota preparà pentru servitiulu statului.

rea intelectuale. Noi vomu preferi astadata metodului strinssu logicu nessulu cuviintiosu, si vomu tractà atâtu liniele quelle de frunte alle starei intelectuali a Romaniloru, quâtu si mai vertosu tota evolutiunea relatiuniloru tierraniloru cotra proprietari in capulu urmatoriu — spre a putè face o judecata drepta atâtu despre Urbariulu facutu de diet'a dela 1847, que erà se se puna in lucrare in 1848; quâtu si despre starea possessiunaria de astadi a fostiloru Coloni.

Romanii din
partile Un-
gariei.

XXXVIII. Que se tiene de Romanii din partile Ungariei: lips'a desvoltarei intelectuali si a spiritului natiunale e caus'a, pentru quare Romanii de aici necumu in aqwestu periodu, dar nici in timpurile recinti nu facura mai nici unu passu in caus'a politica-natiunale. — Dealtmintrea dupo constitutiunea unghuresca si nobilii Romani de aici aveau drepturi de statu — se intiellege, quà politice — Unguri, in quare qualitate se unghuriau. — Tierranii erau tractati, quà si in Transilvania, scossi dela tote drepturile tierrei, suppusi arbitriului Domniloru. — Prin Uniunea cu beserie'a Romei favoriti de Guvernu, dequo si nu ajunssera la aquellu gradu de desvoltare de spiritu natiunale, quà Transilvanii: totusi prin staruintiele quelloru doi Episcopi Darabontu si Vulcanu (amendoi Transilvani) incepussera si Ro-

manii de aici a face passi rapidi intru cultivarea natiunale. Astfeliu se intemeiâ de Imperatia prin staruintiele lui Darabontu la Urbea Maré (Orade) Seminariulu quellu micu pentru Tinerii Romani de invetiatura — cu cugetu, quâ totu aquî se se prepare tinerimea (Clerulu Tineru) si pentru Preotia. Dar' spre mare nenorocire se assiediâ dupo aqueea Clerulu tineru allu Romaniloru Uniti intr'unu locu cu allu Unguriloru Catolici. Prin aquést'a nu numai se dede occasiune, quâ fitorii Preoti Romani acumu de tineri se suga tota sistem'a quea absolutistica a Catoliciloru, negligundu cu totulu invetiarea drepturiloru si datiniloru besericeî salle resaritene: quî durereî se mai dede occasiune spre a se magyarisâ acumu de tineri tocmai si Preotii Romani, quari au fostu pen' acumu razemulu natiunalitatei romane, — dupo que boiarii natiunei erau unguriti nu numai politice, dar' si in fapta. Aquestu periclu mare atâtu pentru beseric'a româna-resaritena, quâtu si pentru natiune — provenitoriu din aquêsta prestrinssa legatura si allipire a Clerului tineru romanu cu Clerulu tineru allu Unguriloru Catolici — 'lu pricepea prèbine Episcopulu Vulcanu; dreptu-aqueea in annii quei din urma ai pastoriei salle a dese 'si dechiarâ tarea vointia de a separâ pe Seminaristii Romani de quei Catolici, si casele de

lungo resiedinti'a episcopesca, se vorbià, quo aru fi destinate pentru Seminariulu Clerului tineru. Dar' aqestu propusu fericitoriu de beserica si natiune prin mortea betrânului Vulcanu remase neeffectuatu pen' astadi, si si astadi âncu invétia la urbea Mare Clericii Romani de beseric'a resaritena intr'unu locu cu Ungurii Catolici constituțiunile besericesci alle Catholiciloru Unguri, in locu de alle Româniloru, in limb'a latina si unguresca in locu de romanescă. Fiitorii preoti romani acumu de tineri imbeu spiritu ungurescu suptu professori si cu collegi unguri — in locu de spiritu si vietia natiunale. —

XXXIX. Episcopulu Vulcanu (contimpuranulu Episcopului Bobu) facù multe bune pentru Romanii din Ungari'a. Ellu intemeiâ gimnasiulu romanescu dela Beiusiu — singur'a scola natiunale a Romaniloru din Ungari'a. Cumperâ o gradina pentru Seminariulu micu din proprii bani, quare apoi flossindu-o ensusi, pletea arenda seminariului. Intemeiâ preparandia pentru invetiatori satesci cu leafa. Meritului lui Vulcanu este mare in respectulu intellectuale: toti barbatii quei invetiati ai Transilvaniloru persecutati de Episcopulu Bob, toti tinerii transilvani aflau adapostu la Episcopulu Vulcanu la Urbea Mare. Cu deosebire invetiatalu Sinkai, dupo cumu spune ensusi

Vulcanu intr'o scrissoria a sea cotra unu Romanu, mersse dupo datin'a sea pe giosu cu desagii in spate, in quari purtà Cronic'a sea quea faimosa, la E. Vulcanu, quându intrâ in curte 'i dîsse: „Samoila! (erau cunnosciuti din copillaria) se me priimesci in curte-ti, nu pe nimicu, quì voiu se-ti facu o copia din cronic'a mea, pentruquo me vei tienè.“ (sermanulu Sinkai nu vrea se remana indetoratu nimerui.) E. Samoila Vulcanu 'lu priimì buccurosu, si petrecù Sinkai lungu tempu la densulu — pen' que-i copiâ o mare parte a Croniciei, dar' se departâ apoi sî de aicià. — Vulcanu adunà multe manuscripte de alle inventatiloru Romaniloru, si nu crutiâ banii pentru densele. —

XL. Constitutiunea besericesca resaritena, datinile besericeii resaritene la Romanii Uniti din Ungari'a prin uniunea cu beseric'a Romci mai quo se dedera uitarei. Sinode nu se tienura. Episcopii se denumira. Bâ nici Protopopii si Popii nu se alegu sî de mireni, quì se denumescu de mai marii besericeii. Relle, que stau pen' astadi, durere! quo sî unii din quei mai natiunalisti popi ai Diecesei Urbei Mari appera pen' astadi a queste institutiuni absolutistice contrarie constitutiunci quei primitive a besericeii resaritene -- practisate pen' in dio'a de astadi in mai multe

parti alle besericei romanesci, quare constitutiune a remasu neattinsa sî prin tocmell'a Uniunei. Tote aqueste effluentie alle besericei ungueresci-cato-lice se hranescu in Dieces'a Ungarici sî prin aquea impregiurare, quo Clerulu romanu ica leafa din fondulu ecclesiasticu allu Catholiciloru: Quellu mai siguru medilocu de a rupe Clerulu de cotra poporu.

Romanii din
Banatu.

XLI. Romanii din Banatu, dequo nu erau atâtu de espusi incurgeriloru externe, in seclurile trecute neincommodati de eleminte straine — in mediloculu seu puteau mai pe usioru se-si sustiena mai intrega autonomi'a provinciei si individualitatei loru natiionali, de quâtu fratii loru ardeleni si ungueni. Si intr'addeveru, quo Romanii din Banatu 'si sî sciura pastrà independinti'a loru provinciale asigurata prin tractatele primitive incheiate cu Ungurii *) sî suptu Regii ungueresci si donnî'a Turciloru si in parte a Principiloru Transilvani. Dar' Privilegiele**) garantitorie de indepen-

*) Vedi C. I. pag. 13. in aquêsta istoria.

**) In puterea privilegiului Romaniloru din Banatu capetatu dela Regele Ladislau la a. 1457, — in quare privilegiu se intarescu tote prerogativele, libertatile si drepturile loru daruite de Regii de mai nainte, — Comitele Romaniloru din Banatu avea jurisdictiune peste districtele: Lugos, Sebes, Mehadia, Halmas, Crasova, Berzava, Comiatu, Iliada. In aquestu privilegiu (in multe conformu

dinti'a loru natiunale, — câstigatè prin bravurile si vitejicle probate asupr'a Turciloru, — sustienute pen' la capetulu seclului XVII. si inceputulu secl. XVIII., — se antiquara din caus'a in-

privilegiului andreanu alla Sassiloru) intre altele se dice:
 „Si quâ Nobilii Romani judecatori si toti queialalti Ro-
 „mani, cu unite intre sine puteri cu atât'a mai bine se
 „pota continuà intre sine dissele servitiuri alle nostre si
 „alle regatului nostru intru apperarea vaduriloru Duna-
 „rei amu decretatu: a nu donà nimenui de aquì in-
 „ainte sate si mosii in dissele optu districte,
 „de quâtu numai quelloru, quari pentru credintiosele loru
 „servitie se voru rēcunnosce de bine-meritati prin
 „dissii Romani, si a queste optu districte nici odata
 „nu le vomu despartì dela o lalta nici donà vercuivà
 „vreunulu dintr'ensele“ etc. Prin a queste vorbe alle
 privilegiului se garantese sustienerea integritatei Ba-
 natului pentru Romani. Mai incolo se dice in a questu
 privilegiu: „Pe lungo aqueca ne amu invoitu, quâ pe
 „Romanii nobili si diregutori se nu-i judece altulu nime,
 „de quâtu pe unu timpu a lessulu loru Comite; si
 „dequo ci nu voru fì multiumiti cu judecat'a lui, se
 „pota si se cuteze a appellà processesele loru la judele cu-
 „rici nostre, si de acolo la personal'a presentia a ma-
 „jestatei nostre regesci.“ A questu privilegiu e intaritu
 sî de Principele Transilvaniei Gabriele Batori la 3. April.
 a. 1609.

Banatianii acumu s'au trezitu a le dà la lumina
 a queste privilegie!.. Vedi Foieca Gazetei Nr. 21. 1851.

tunerecului quellui grossu, que-lu produssera rebellele quelle nenquetate si appesarea quea lunga a Turciloru, suptu quarigemura. Astfeliu Banatiani — scappandu de Turci in secl. XVIII. — nentrebuintiandu-si, pote uitandu-si de privilegiele si libertatile loru — in contrastu cu aqueste privilegie — capetara alti ospeti pe pamentulu de ereditate allu Romaniloru, Coloni Serbesci si Nemptiesci. —

XLII. In seclulu trecut, cându relegiunca erà criteriu politicu, deosebi quea Catolica la guvernulu austriacu, banatiani remasera constanti si credintiosi relegiunei strabune, que o pastrara suptu barbari. Necapetandu Episcopi natiunali — cu inquietarea mitropoliei romane din Transilvani'a din caus'a facutei uniuni: Banatiani cadura suptu jurisdictiunca besericesca a veneticiloru Serbi — correlegiunariloru sei: Romanii priimira atunci aquesta jurisdictiune tacitu silliti de impregiurari ammenintiatorie relegiunei salle: o beserica — quási unu poporu — assuprita cerca scappare a collo, unde o affla, si la straini: se suppusera dīcu atunci Serbiloru de buna voia pentru pastrarea credintiei: buna ora cumu quereau totu pe aqueste timpuri si Romanii din Brasiovu (pen' nu capetassera Romanii neuniti din Transilvani'a

Episcopi) apperare si suppunere la Episcopii din Romanî'a, que inse nu dobandira dela Guvernu.

Jurisdictiunea serbesca — besericesca peste puçinu deveni nesufferita Romaniloru: Romanii satui de preoti straini, a quaroru limba nu o in-tiellegeau, quari nu numai nu erau in stare a luminà pe Romani, qui din contra intr'adinsu lucrâu intr'acolo, quà se propage intunerecu intre Romani spre a-si putè mai cu inlesnire asigurà suprematî'a si pe viitoriu, — Romanii din Banatu asupr'a aquestui despotismu besericescu allu Scribiloru urgisitu dela inceputu — acumu cu inceputulu seclului presinte se reluptau cu tota ener-gi'a. P. Major in istori'a sca (a. 1812) in mai multe locuri plange amaru sortea banatianiloru assupriti de ierarchî'a serbesca. Prin luptele aquestea cu Serbii se desvoltâ inquâtu-và spiri-tulu natiunale-romanu. Dar' de Serbi totu n'au scappatu.

XLIII. In respectulu intellectuale banatianii facura passi timpuriu, in quâtu P. Major la 1812 'si facea sperantie, quo banatianii cu timpu se voru numerà intre Romanii quei mai cultivati. Dar' suprematî'a serbesca avù medilocc destulle a impedecà desvoltarea intellectuale. —

Que se tiene de tierranii din Banatu, dupo que aquestia prin caderea suptu Turci scappassera

de legile quelle barbare urmate revoltei lui Dozsa — venindu suptu cas'a austriaca inquietara institutiunile de proprietate commune alle Turciloru. Suptu Imp. Josifu cu ocasiunea conscriptiunei pamentului Romanii infricati de dajdea de pamentu 'si celara proprietatile: pamentulu quellu multu si bogatu allu Banatului cadù in mân'a Fiscului. Mosnenii Romani cu pamentu puçinu quâtu spusera la conscriptiune de fric'a darei — éراسi cadura suptu jugulu iobagiei. O intemplare analoga, dequo si mai trista — quellei din Transilvani'a la conscriptiunea dela 1819.

CAPU VII.

Starea Romaniloru pen' la annulu 1848 esclusiv: 1) politica. 2) intellectuale. 3) besericescu. — Incheiare.

Se nu insiellamu posteritatea: se spunemu que amu lucratu bine; dar' quo amu facutu reu — se nu tacemu.

Precundu la evenemintele quelle mai noue nu negamu, quo e lucru nu numai greu, dar' si uriosu a scrie istori'a tempului seu: cu tote aquesta ne vomu incercà a insemnà intemprarile quelle mai demne de insemnatu, despre o parte, quà se damu indemnu altoru mai deprinsi se faca mai multu de quātu noi, ér' despre alt'a, quà se nu remana necunnoscute publicului si posteritatei evenemintele aquellea, quare au avutu influintia mai multu au mai pucinu fericita séu nefericitoria in viéti'a publica a Romaniloru: precumu s'a intemplatu in tempurile trecute, in quare atātu ne este de mesera istori'a. Vomu scrie numai fapte addeverate, si dequo se vâ intemplà, se descope-

rimu rataciri in faptele unoru persone, cu quare au essitu in publicu, aquést'a nu o vomu face cu voi'a de a vetemà pe quinevâ, qui numai cu cugetu, quâ Romanii se nu mai cada de acumu inainte in errorile aquellea, in quari au cadutu pen' acumu din nesciinti'a seu din reutatea queloru que le voià reulu. —

XLIV. Dela a. 1791 pen' la a. 1834 nu se

vede a se fi facutu nici unu passu in caus'a natiunale a Romaniloru din Transilvani'a — cu atâtu mai pucinu a quelloru din Ungari'a. La annulu 1834. Episcopii Romaniloru Transilvani Joanne Lemenyi si Basiliu Moga, — rezemandu-se pe affidatiunea imperatesca data Episcopiloru Joanne Bob si Gerasimu Adamovits la a. 1792 despre usiurarea sortei Romaniloru, si din indemnulu responsabilitatei despre tienerea in linnisce a poporului romanu impuse atunci antecesoriloru sei si derivate intr'ensii in puterea deregutorici, — rennoira petitiunea Romaniloru dela 1791 pentru natiunalitate — dupo unu intervallu de 41. anni, in quare Romanii nu esperira nici o usiurare, — asternundu Majestatei o rugaminte in numele natiunei, inse durere! fora scirea aquesteia, in quare queru Episcopii „quâ Natiunea Romana, quare intrece cu multîmea pe quellelalte natiuni, si porta in mai mare mesura tote greu-

1) Starea politica a Romaniloru pen la a. 1848.

a) Petitiunea Episcopiloru Lemenyi si Moga pentru natiunalitate la 1834. si responsulu Unguril. si Sassiloru.

tatile resbellului si pazei, far' a avè vreunu dreptu cetatianescu, — se se recunnosca de natiune de sine statatoria si intru tote eguale quellorualte trei natiuni recepte, cu atâtu mai vertosu, quo Romanii nu numai dela Natura, dar' nici prin Legi n'ar fi directu scossi dela drepturile cetatiansci, cu atâtu mai puçinu nu se pote comprobà asupr'a loru vre o crima patrata, que ar' trage dupo sine atât'a pedepsa. si de tolerata inzedar' se iea Natiunea Romana, quoci de nu s'ar' tienè Romanii de constitutivulu Principatului, ar' avè voia libera de a emigrà, dar' aquést'a nu se érta, ne-cumu intregi natiuni, dar' nici particulariloru; negressitu din aquellu temeiu, quo n'ar' fi quine se ocupe desiertele locuintie — numai spre purtarea greutatiloru, far' a se impartasi si din drepturile si folossele statului. Mai incollo Episcopii in aquésta petitiune — afara de documintele provocate in petitiunea natiunale dela 1791, — mai produssera unu documentu, in quare se arreta, quo Romanii in congregatiunea celebrata inaintea Regelui Andreiu III. cotra finitulu secl. 13. si inceputulu secl. 14. au sidutu la judicata impreuna cu Nobilii, Secuui si Sassii. In urma arretara, quo, dupo que SS- si OO-le atâtu la a. 1744. quâtu si la 1791 recunnoscura equalitatea intre Nobilii Romani si Unguri si Sassi, —

nimicu nu sta in contra, quà se nu constituésca Romanii si acumu, quà in vechime, Natiune de sine si in numele seu, er' nu allipitura a quellorualte trei natiuni recepte.“

Precumu petitiunea Episcopiloru asternuta Imperatului erà intru tote asemenea quellei dela 1791: asià si respunsulu Unguriloru si Sassiloru, quaroru s'a datu dela curte petitiunea spre cercetare si relatiune, fù intocm'a respunsului SS- si OOloru de la 1744 si 1791. De atunci pen' acumu nu facusse anco la densii nici o intiparire spiritulu tempului de a recunosce drepturile umanitatei si la alte natiuni. Ungurii si Sassii in respunsulu loru la petitiunea Episcopiloru „denegara si aqueca, quo Romanii ar' purtà in mai mare mesura, de quātu quellealte natiuni greutatile tierrei, din causa quo Romanii partea quea mai mare, quà iobagi, locuindu pe pamenturile domniloru, dupo aquestea pletescu darea si alte greutati. La meritulu petitiunei pentru natiunalitate respunsera dupo art. dela 1744, quo aquést'a Romaniloru nici de cumu nu se pote dà fora resturnarea constitutiunei tierrei, nici nu li s'a promissu vre o data. Cumquo Episcopii, fora macul'a ingratitudei nu potu dice, cumquo dela 1791 pen' acumu nu s'a facutu pentru Romani nici o usiurare. In urma svatuira pe Imperatulu,

quà se indrepteze pe Episcopi prin unu Decretu: se ascepte in linisce conclusele dietei, si se se sillesca a se face demni de favorea si grati'a Majestatei."

XLV. Aquésta petitiune a Episcopiloru dar' âncu nu a avutu, precumu se scie, nici unu resultatu pentru Romani, quoci, — a fara de alte cause, pentru quare nu se induplecau Ungurii si Sassii a recunosce natiunea romana, — de acumu inainte incepu planurile ultramagyare, que nu se potriviau cu principiulu natiunale: dar' gressiell'a quea mai mare, pentru quare aquésta petitiune nici unu resultatu bunu nu putea se aiba, crà din partea Episcopiloru, findquo o aster-nussera for' de scirea natiunei, de unde firesce urmà, quo Ungurii si Sassii nu se voru plecà a recunosce drepturile Romaniloru numai la poft'a Episcopiloru, vedendu quo pretinsiunile aquestor'a nu suntu spriginite de multu cumpanitori'a in-sarcinare speciale despre partea natiunei, de unde apoi incheiau, quo natiunea nu cunnosce lips'a lucruriloru, que se quereau in numele ei, si pen-truaqueea nici nu se tieneau indetorati a implinì nisque dorintie, pe quari le socoteau a fì numai scorniturile unoru capete neodihnite. . . Politic'a a lucratu si vâ lucrà totdeun'a dupo massim'a que dice „quo precumu e lucru de periculosu a

nu implinì dorintiele si indigintiele poporului quelle-que le are intru addeveru: asià e de ne-bunu lucru a desceptà intr'ensulu indigintie, quare nu le are“ ...

b) Ultra-ma-
gyarismulu
in Ungari'a.

XLVI. Pen' la a. 1834. reussîrea causei natiunale-romane erà impedecata parte de gressiелеle commisse din partea purtatoriloru aquestei cause, parte de privilegiele natiunali aristocratice-burocratice alle quelloru trei natiuni, quare nu vreau se se abbata dela aquelle privilegie cu ver-que pretiu. Dela 1834 incoce ammenintia causei natiunali unu altu periclu sî mai mare: Ultrama-gyarismulu.

Ungurii quei din tempurile de de multu n'a-veau cugetu de a ungurì pe natiunile locuitorie impreuna cu ei, bà âncu Regele loru S. Stefanu dice quo „Regnum unius lingvae imbecille et fragile est.“ Suptu Imp. Josifu II. vedendu Ungurii quâtu de amaru este a fî assupritu in respectulu natiunale — au inceputu a se ingrigì mai multu pentru inaintarea natiunalitateru loru unguresci, for' inse se le treca prin minte a nimicì pe vre o natiunalitate. In tempurile mai recinti vedendu Ungurii, quo natiunile collocuitorie din Ungari'a si Transilvani'a, — ai quaroru nobili parte mare — in decursulu timpului — for' a fî silliti la aquést'a — singuru din caus'a

communeloră interese aristocratice — se ungu-
 rira, — prin înaintarea culturii generale și spi-
 ritului timpului începu a se desceptă și a-si re-
 clamă drepturile naționale; de alta parte vedendu,
 quo spiritulu timpului de acumu nu mai appro-
 mitte nici unu viitoriu privilegieloră aristocratice,
 quare erau singurulă razemu allu supremației
 Unguriloră peste quellelalte popora dela venirea
 loră pen' in 1848; vedendu mai incolo, quo prin
 o recunoscere a drepturiloră quellorlalte popora
 ei Ungurii prin pucinetatea numerului loră facia
 cu quellelalte popore, și prin aquea impregiurare
 nenorocita, quo și aq̄estu micu numeru nici de
 cumu nu forma o massa compacta, qui e impres-
 ciatu pintre quellelalte popora de alta limba, —
 ar' disparè cu totulu in Ungari'a, și si-ar' perde
 tota insemnetatea și glori'a istorica: începura a
 se cugetă seriosu despre medilocenele sustinerii
 supremației unguresci și pe viitoriu și la intem-
 plare, quându ar' fi necessitati a-si cede privile-
 giile constituiunii aristocratice-feudali. Astfelu
 se formă in Ungari'a partid'a ultramagyara séu
 liberale, quare numai intru aquea se destirgea de
 partid'a magyara conservativa-aristocratica, quo
 pene quându aquést'a, dequo și invoita cu planu-
 rile ultramagyare, vrea se-si susticna pe lungu
 aquestea și privilegiile aristocratice: quecalalta --

partid'a ultramagyara-liberale — dreptu respalata pentru abnegarea natiunalitatei si ungurire — vrea se faca acumu pe poporale collocitorie participi de tote drepturile politice si civili si se sterga si iobagi'a. Aquestu planu gigantic de magyarisarea tuturoru poporaloru din Ungari'a si Transilvani'a, que se cocea de mai nainte, mai cu sema dela 1836 incoce incepura Ungurii a-lu da pe facia fora nici o sfiella. La aquestu annu facura lege Ungurii in diet'a Ungariei „qua in tote scolele si institutele que se affla pe territoriulu Ungariei se se introducea limb'a unguresca de limb'a instructiunei publice.“ De aquì inainte tote paginle Gazetei unguresci, que se dicea „Pesti Hirlap“ redacte de ensusi Kossuth, erau pline de quelle mai ferbinti provocatiuni cotra Unguri, qua „seu se le topesca pe tote natiunile Ungariei si se faca din tote o natiune unguresca mare si tare, seu de nu, Ungurii cauta se pera.“ Ungurii se provocau la Romanii quei vechi, quari impuneau limb'a latina barbariloru, si la Francii de astadi, quari contopira in Franci pe toti collocitorii, si vreau se arrete, quo si ei Ungurii au dreptu se faca aquést'a cu collocitoriele natiuni. Toti, quari cutezau a face numai vre o obserbatiune la a queste planuri, se inferrau in aquésta Gazeta de vendutori de patria. De

cutezà vre-unu professoriu slavu in cutare seminariu se faca omiletica Tinerimeci, que se preparà la statulu preotiescu, in limb'a slava: Kossuth se appucà de ellu in Pesti Hirlap, si dupo que-lu scarminà si-lu descriea quà pe unu vendutoriu de patria, apoi 'i spunea, quo nici acumu, nici „in saecula saeculorum“ nu vâ sufferi, quà in vre-o scola de suptu coron'a Ungariei se se propuna invetiaturile intr'alta limba afar' de quea unguresca. Cu quâtu se luptau mai vertosu Slavii in contr'a Ungurismului: cu atâtu se inversiunau Ungurii mai multu assupr'a loru, se intariau in planulu loru de magyarizare, si dicea Kossuth in Pesti Hirlap „quo séu 'i voru contopi pe toti si-i voru face Unguri: séu voru perì toti Ungurii ostindu-se in strimtorile Tatrei in contr'a Slaviloru.“

XLVII. Tote miscarile politice alle Unguriloru din Ungari'a dela inceputu au avutu totdeuna influentia si assupr'a Transilvaniei; dequi nu putea fi nici o indoella, quo si Ungurii Transilvani si âncu cu atâtu mai cu mare infocare voru adoptà planurile ultramagyare, cu quâtu — fiindu Ungurii transilvani si mai nensemnați la numeru — supremati'a pe viitoriu le erà si de mai mare periclu ammenintiata. Dequi si partid'a ultramagyara din Transilvani'a, in capulu ei

Ultra-
magyaris-
mulu
in
Transil-
vani'a.

B. Vesselényi — frate de cruce cu Kossuth — 'si frementà capulu, cumu ar' putè face din Romani in diece anni Unguri?; dupo cumu se vede din desbaterile dietali dela 1834 (quea d'ântâia dieta dela 1812, quare inse de abià tienù dela 24. Maiu 1834 pen' in 6. Febr. a. u. si far' a fì ispravitu queva afara de declamatiuni fulguratorie in contr'a Guvernului se inchise prin unu fulminatoriu imperatescu), 1836, bà sî din quea dela 1842, si éراسi din cartile, quare le au datu afara B. Vesselényi s. a., vrea acumu se-i elibere pe Romani de iobagîa, dar' suptu conditiune, quo voru invetià ungresce, „quare satu, quoce se vâ magyarisà, se scappe de iobagîa“ dice B. Vesselényi in cartea sea (Bal Itéleték). Afar' de aqueca se se ridice scoli in tote satele romanesci (Kisdéd-ová) cu dascalii de Unguri, in quare baiatii se nu invetic nici se graésca intr'alta limba, de quâtu in quea ungresca. Ungurii, foile periodice alle loru vorbiau despre aqueste planuri si le desbateau cu tota naivitatea si fora nici o sfiella; bà unu Deputatu Unguru avù fruntea a provocà pe Episcopii Romani in puterea vertutei patriotice, se prefaca cartile besericesci in limb'a ungresca. Atât'a incredere aveau Ungurii in Episcopii rom!... Mai increcau Ungurii sî

alte mediloce la magyarizare parte sillitorie, parte lingusitorie.

Asià Professorii Unguri magyarisau in scola numele studentiloru Romani;*) pe toti Studentii bine invetiatori — partea quea mai mare Romani 'i numiau Unguri: pre toti invetiatorii quei mai slabi fia Unguri, fia Romani — in batjocura 'i chiamau Romani. Mai cu sema in Ungari'a in rubric'a natiunalitatei a testimonielloru scolastice toti studentii de ver-que natiune se insemnau „Hungarus s. Magyar.“ (Avcemu si astadi essemple de tineri Romani Studiosi la universitatea din Vienna, quari capetara de currendu din patria testimonie scolastice, in quare — peste voi'a lor — sunt scrissi „Unguri.“ Asià unu Juristu Romanu de aici in tomn'a a. tr. punendu unu esame la Posoniu, Professoriulu unguru 'lu scrisse „Unguru“ in testimoniu; indarnu 'i spuse tinerulu romanu, quo nu e „Unguru,“ Professoriulu disse, quo ellu se tiene de lege, quare âncu nu e s t e r s a . . . Unu altu juristu din Vienn'a romanu-

*) Din „Olariu“ faceau „Fazékas“, din „Popescu“ „Papfy“ etc. Quându crâm cu gimnasistu la Osiorheiu aveam unu conscolariu „Duca“, Professorulu Secuiu vrendu a-i ungurî numele si nesciindu que insemneza cuventulu romanescu „Duca“, socotindu quo e nume stricatu din cuventulu „dunga“ — 'lu botezâ „Párkány.“ ! . . .

banatianu scrisse in patria in a. tr. dupo unu testimoniu, si-i scrisse apriatu Professoriului unguru se nu-lu puna „Unguru“ quì „Romanu“ in testimoniu: Ungurulu cu tote aqwestea 'lu puse „Unguru“: Juristulu 'i tramise inderetu testimoniu, si poffi se-lu puna „Romanu“ que este, nu „Unguru.“ De abià acumu ascultâ Ungurulu, si-i tramise altu testimoniu, in quare-lu puse „Romanu“, scriindu-i totdeodata Professoriulu Juristului, quo aquést'a i-o face singuru, pentru-quo asià tare doresce se se scia de „Romanu“. Si aqwestea se facu astadi, dupo que cadù Kosuth!) — Ungurii transilvani legea de limba, que in Ungari'a se facù la 1836, in Transilvani'a n'o putura adduce pen' la a. 1847 cu tote quo esoperassera âncu la a. 1841. dcla Curte unu Decretu, quà se se ridice scole prin tote satele romanesci, in quare decretu intre alte dispusctiuni erà sî aquést'a, quà in tote scolele satesci se se invetie limb'a unguresca. — Dupo articlulu I. despre limba intaritu la a. 1847 „legile au de a se intcmì de aquì inainte in limb'a unguresca: dar' pentru Sassi se se traduca sî in limba germana. Asiderea in limb'a ung. pertractatiunile dietali, intocmirea protocolleloru, correspondintiele cu commissariulu regescu, representatiunile cotra Majestate. Tota administratiunea tierrei politica

si judiciaria, impreuna cu pertractatiunile adunari-
loru marcali — de Comitatu, afara de jurisdic-
tiunile sassesci, au de a curge totu in limb'a un-
guresca. Afara de Sassime — matriculile, unde
se tienu cuventarile besericesci in limb'a ungu-
resca, in aquésta limba se se intocmesca, totu
aquésta limba se se intrebuinticze si in correspun-
dintiele jurisdicțiuniloru besericesci cu quelle
civili.“

Aquesti articuli de limba, — alle quaroru
dispusetiuni se intinssera apoi in 1848 nu numai
si pentru scolele satesci, qui erau se se intindia
tocmai si la quelle mai private relatiuni alle po-
poraloru, que nu erau de limb'a unguresca, in
beserica ba si in casa, precumu se vede acestu
planu ungurescu desfasiuratu in jurnalele ungu-
resci si in desbaterile dietali, ba in parte si in
articuli dietali, — a queste legi dīcu erau se su-
grume de totu tota cultur'a limbei natiunali, tota
cultur'a si desvoltarea natiunei: limb'a romana
trebuià se se dea cu totulu uitarei: Romanulu,
dequo vrea se appuce la queva, erà sillitu a se
occupà singuru cu limb'a unguresca quea grea,
allu quareia studiu poftesce quâte 12. anni, far'
a o putè totusi invetià perfeptu. Si aquést'a tre-
buiiau se o faca Romanii quei numerosi pentru o
mâna de aristocrati Unguri.

c) Plecarea
Romanilor
spre ungu-
rire.

XLVIII. Incercarile Ungurilor de a-i un-
guri pe Romani intr'addeveru si facussera mari
inaintari. Quea mai imbuccuratoria inse pentru
Unguri si mai periculosa pentru Romani era amo-
rea Romanilor si plecarea spre limb'a unghuresca
si datinile unghuresci. Ast'a o sciura baga Un-
guri in Romani cu puterea si precumpanirea, que
o aveau, qua assupritori constitutionali, assupr'a
Romanilor quelloru omoriti politice prin legile
unghuresci. Romanii de a rondulu nu se mai tie-
neau omeni deplini si destullu de civilisati pene
nu vorbiau unghuresce. Romanulu nobile dela
Cetatea-de-petra si Vicispanulu si Szolgabiraulu
romanu dela Maramuresiu, si quandu vorbia ro-
manesce, dicea „Szomszedule“ in locu de „Ve-
cine“, qua se treca de omu mai demnu de con-
sideratiune, pentruquo mesteca quate unu cuventu
unghurescu. — In curtea Episcopului Lemenyi, —
quare la a. 1830 a tienutu predica unghuresca la
mortea Episcopului J. Bob in beseric'a mitropo-
lici din Blasiu -- quea d'antâia predica unghuresca
in aquesta beserica! — in Curtea Episcopului
Leményi dîcu nu mai audiâi alta limba, de quatu
quea unghuresca, in quatu se si numia „Kis Ma-
gyarország“ (Ungari'a mica); locuitorii curtei
aquesteia nu se salutau altramente, de quatu cu
„uuesclurgnu Alász Szolgája“, cumu dice unu

correspondinte de pe atunci in *Gazet'a de Transilvani'a*; Protopopii si Preotii quei mai de frunte 'si tramiteau fetele la cultura unghuresca la Clusiu, Osiorheiu etc. si déquo invetiau acolo unghuresce si luau portulu unghurescu: apoi nu le mai erà indemâna a vorbì cu feciorii romani, qui conversau mai buccurosu cu Unguri curteni; in Seminariulu Teologiloru din Blasiu erà lege, quare oprià pe teologi se nu vorbesca romanesce — suptu pedepsa de carentia, — scopulu legeri, que e dreptu, erà, quà se se deprindia teologii in limb'a latina, in quare se propuneau studiele teologice, si déquo n'ar' avè altu scopu viéti'a si crescerea seminaristica, de quâtu aquést'a, quà din feciorii Romaniloru se faca teologi buni in limb'a latina, quà apoi se-i tramitia, quà missiunari pe quecalalta lume, quà acolo se-lu intorqua la legea crestinesca pe Romulu, Cicerone si Trajanu si pe queialalti strabuni ai nostri, quari au repausatu, quà pagani — fia-le tierrin'a usiora! : — atunci legea si institutiunea aquést'a a Seminariului din Blasiu ar fì fostu buna; dar' findu-quo seminariulu cu tota institutiunea sea e numai unu medilocu pentru cultur'a quea morale-relegiosa a poporului romanu, quare nu vorbesce si nu intiellege latinesce; asiàdar' Blasiulu numai atunci si-ar' putè desculpà inaintea mintei

quellei sanetose aquésta mesura de institutiune, quându i'ar putè face pe Romani se creda, quo Preotii si Dascalii Romoniloru mai lesne-lu voru putè invetià pe poporulu romanu atunci, quându ei 'si voru fi facutu cursulu sciintieloru in limb'a latina, de quâtu quându le aru fi invetiatu si ei tote sciintiele romanesce, — asià teologii, quari de fric'a carentiei nu vorbiau romanesce, dar' nici latinesce de ur'a, que o aveau cotra limb'a latina, de quandu mancasse bataia pentru „hic nomen laudabile“, vorbiau mai buccurosi ungresce, si ungurismulu atâtu de tare appucasse in seminarium pe la annulu 1833, in quâtu afar' de cantàrile quelle prescriste besericesci nu audiai alte cantece natiunali in Seminarium, far' numai „Kis Komárom, Nagy Komárom“

Romanii Civilisti quei mai alessi mai toti se plecassera spre ungeria, quà se pota trài si appucà la queva mai usioru. Unu Romanu de frunte, dar' apperatoriu inflaccaratu allu Ungurismulu pe la a. 184½ trintì unu articlu in gazet'a ungresca dela Clusiu assupr'a Gazetei de Transilvani'a — invinuindu-o, quo aquést'a tiene cu Sassii, pentru-quo se luptà in contr'a ungurismulu, — de redactoriulu Gazetei de Transilvani'a totu in aquellu articlu vorbesce cu despretiu numindu-lu „Gázéta Barátocskám“, — 'si batea jocu

totu acollo sî de istori'a Romaniloru, si de Domnulu Romaniloru Gelou, quare cadù in lupt'a cu Ungurii la venirea aquestor'a, — mai incollo totu aquell'a 'si batea jocu sî de tinerii Clerici dela Blasiu, pentru que scriu romanesc, — si facea sî alte minuni multe, quà se-i descuragieze pe studentii romani si se-i abbata dela studiulu limb'ei romane la allu quellei ungueresci. —

XLIX. Limb'a ungueresca incepusse a se introduce chiaru sî in administratiunea quea interna a besericeii romanesci. Episcopulu Lemenyi pe la a. 1841 a querutu voia dela Guberniulu transilvanu de a tiparî in limb'a ungueresca nisque carti liturgice romanesci tradusse in ungueresce de unu preotu romanu dintre Secui, quare nedo-bandindu-o dela Guberniulu, que-i dede respunsu, quo Guberniulu nu se mesteca in riturile besericesci, Episcopulu se intorse cu rugamintea sea cotra Archi-Eppulu besericeii ungueresci din Strigoniu, quare nesciindu, quo preotii si poporulu romanu de sute de anni se roga si canta in limb'a natiunale, 'lu intrebâ: „cu que dreptu se sierbescu Romanii cu limb'a romanescă in quelle dumnediesci? (quo jure utuntur Valachi in sacris lingua Valachica?),“ asià necapetandu voia de niqueiri fù sillitu a lassà lucru intr'atâta, unu lucru! de quare sî ensusi Rakótzy, quandu s'ar' scullà din

morti, s'ar' mirà, cumu s'au schimbatu timpurile, de acumu quere voia dela Unguri Episcopulu Romaniloru a traduce cartile besericesci in unguria, quându înainte de 200. de anni Ungurii si facusse pe Romani a-si traduce liturgi'a in limb'a natiunale!...

La Episcopi'a Blasiului mergeau multe instantie dela Romani scrise unguresce, sciindu suplicantii prèbine, quo nu facu cu aquést'a lucru neplacutu nici Consistoriului, cu atâtu mai puçinu Episcopului. Unii Protopopi incepussera a duce si protocolle in limb'a unguresca. Puterému aduce essemple, dar nu vremu. Articlulu de limba dela 1847. nu impededà pe besericele romanesci a duce protocollele si matriculile in limb'a romanesca; quoci, dequo si aquellu articlu e facutu cu scopu, quà cu tempu se se introduca limb'a unguresca in tote trebile alle tuturor'a, si cu totequo de beseric'a si limb'a rom. tace cu totulu: totusi nu cutezasse âncu a introduce limb'a unguresca in tota beseric'a romanesca, quoci §. 6. allu aquestui articlu dice „quo matriculile in aquelle locuri se se intocmesca in limb'a unguresca, unde cuventarile besericesci se tienu in limb'a unguresca“: acumu in tota beseric'a romanesca, afar' de Secuime cuventarile besericesci se tienu in limb'a romanesca, nu ung.: cu tote

aquestez in 1848 tocmai și Episcopul'a Sabiniului începuse a duce protocollele in limb'a unguresca, asiădar' facù atâtu pentru Unguri, quâtu nici chiaru Ungurii nu cutezau âncu a pretinde dupo lege. —

L. In fundatiunile natiunali — despre quare se plange Vesselenyi in „Szozat“ quo sunt facute in spiritu romanescu si impedecea planurile Unguriloru — pe la a. 1847 si inceputulu a. 48 se afflau numai Romani de quei unguriti, dintre quari unii nici nu sciau romanesc, unii quâ aqestia se suscepeau cu preferintia la fundatiuni cu scopu, quâ apoi, la tempulu seu, dupo que voru invetiâ cu spesele Romaniloru, se pota fi inaintatori inflaccarati ai Ungurismului, batjocoritori de Romani mai rei și de quâtu Ungurii si unelte alle Unguriloru spre assuprirea Romaniloru. — Pe Cleru 'lu oblegasse formalu Episcopulu âncu in sinodulu dela a. 1838 pentru Unguri — facundu-lu, se depuna juramentulu quelloru trei natiuni facutu a nume assupr'a Romaniloru, asiădar' se conjurâ și Clerulu serbatoresce assupr'a Romaniloru filoru sei suffletesci.

LI. Prin tote aquesta Ungurii capetau coragiu nou spre infintiarea planului loru quellui nedreptu de a-i ungurì pe Romani, si le crescea inim'a vedendu que inaintâri face processulu ma-

gyarisării, que curge âncu dela primitiv'a petrecere a Romaniloru cu Ungurii — suptu Regi ungurindu-se Romanii din lips'a simtiului natiunale si mai alessu quâ Nobili adequo quâ lipituri ai Unguriloru, quâ Unguri politice — rupti de cotra quellalaltu corpu allu natiunei; suptu Principi din caus'a persecutiuniloru relegiose; dela domnirea casei austriace quâ lipituri ai Catholiciloru; dela art. dela 1744 quâ lipituri formali ai Unguriloru; in tempulu mai prospetu — dela planurile ultramagyare incoce — prin tote medilocele unei sisteme de corruptiune, lingusîre si silla. —

d) Oppositiunea Romaniloru din Transilvania in contr'a Magyarismului.

LII. In aqeste impregiurari triste, que ammerintiau stingerea natiunalitatei romane — nu numai din partea Unguriloru, quî tocmai si din partea Romaniloru, quari din di in di totu in mai mare mesura se uncuriau, — 'i cuprinse mare sollicitudine pe Romanii quei bine simtitori din Transilvani'a pentru viitoriulu loru natiunale, de qui si aqestia âncu se cugetau — assemenea Slaviloru din Ungari'a, quari faceau quea mai energica opposetiune in contr'a magyarismului: Croatii in Dicta, queialalti prin scrieri si deputatiuni la Imperatulu, — se cugetau dicu si Romanii quei addeverati din Transilvani'a, in que tipu s'ar putè abate aquèsta tempestate ammenintiatoria de natiune.

Dar' cumu se se poța Romanii oppune Unguriloru? Romanii essistentia politica n'aveau. Asià tota scapparea natiunalitateri nu remase aiurea, de quâtu in scrierile literatiloru, in beserica si in scolele din Blasiu.

LIII. Chiaru pe timpulu, quându Ungurii coqueau planulu de a contopì in caldarea panmagyarismului tote natiunile collocitorie — essi mai ântâiu la lumina (a. 1838) Gazet'a de Transilvani'a subtu redactiunea Dlui G. Baritiu. Niqueiri n'a fostu vreodata unu organu de publicitate mai binevenitu, de quâtu Gazet'a de Transilvani'a tocmai atunci in mēdiloculu natiunei romane. Quoci astfeliu ingropassera acumu Ungurii cu constitutiunea loru quea egoistica totu spiritulu in Romani, si atât'a frica sclavesca bagassera in ei: quâtu ar' fi credutu quineva, quo nu pote se se nasca vrodada Romanu cu suffletu atâtu de mare, quà se cuteze mecar' a vorbì de natiune romana suptu òrona si constitutiune ungresca si pe pamentu ung., si que e mai multu — se aiba curagiulu de a apperà in publicu, quo o natiune quà aquést'a are drepturi equali cu quea ungresca! . . . unele quà aqwestea treceau chiaru si la Romani acumu de absurditati curate si de lucruri cu neputintia, — si cumu putea se si fia altmintrea, quandu, precumu veduramu, mai toti

Gazet'a de
Transil-
vani'a.

Romanii quei invetiati se imbetassera cu totulu de spiritulu ultra-magyarismului, de credeau, quo Ungurii potu se face cu Romanii que voru vrè, potu se le scota chiaru sì limb'a din gura, far' se aiba dreptu a o apperà in contr'a Unguriloru — domniloru sei. In astfeliu de impregiurari fatali dicu essi Redactoriulu G. Baritiu la largulu publicitatei cu Gazet'a politica, si Foi'a literaria. Aquestu organu natiunale i'a trassu pe Romani dela indifferentismulu politicu, in quare-i cuffundasse constitutiunea unghuresca quea barbara, la campulu vietiei politice, quà se lucre in massa pentru unu viitoriu mai fericitu. I'a invetiatu se nu-si ascepte indreptarea sortei de a dreptulu din ceriu prin minune, cumu ascepta Sichastrulu din desiertulu Egiptului, seu dela orb'a ursita, quà dervisiulu — calugaru mahomedanu: quì se-si cerce conditiunile vietiei publice in sine ensisi — adducundule a minte, quo de nu se voru fericì ei pe sine, nici Dumne-dieu nu-i vâ fericì. I'a desceptatu pe Romani a se intiellege intre sine sì a face cu puteri unite lucruri, que unulu quâte unulu nici o data nu le pote face. Gazet'a de Transilvani'a atunci, quându Romanii n'aveau nici o scola politica, erà singur'a scola politica, que-i crescea pe Romani, quà se nu-i affle tote

metamorfozele politice in etatea copillariei, cumu 'i afflau mai nainte.

Dar' meritulu quellu mai mare (quare nici de cumu nu se micșioreza prin aqueea, quo a uneri quâte-unu articlu nu erà potrivitu cu scopulu si cu principiele Gazetei ensasi) allu Gazetei de Transilvani'a in decenniulu trecut, quându ultramagyarismulu publicà sentinti'a de morte tutoru co-natiuniloru, e, quo a facutu quea mai putinte oppusetiune Ultramagyarismului. Quându faceau legi dietele ungresci si proiepte de legi, quà se impedece cultur'a umana intre Romani — rapindule natiunalitatea; fora quare nici o cultura nu se pote cugetà; quandu scrieau gazetele ungresci cu atât'a arrogantia despre natiunea ung., si cu atât'a despretiu despre quellelalte: in quâtu ai fî credutu, quo genulu omenescu s'a inceputu dela Atila nu dela Adamu, bà arroganti'a ungresca pen' acolo ajjunssesse, de se afflau sî Unguri de aqueia, quari pretindeau, quà „totu omulu se fia omu si Unguru“ (minden ember legyen ember és magyar), apoi suptu coron'a ung. nu vedeau alte natiuni, de quâtu quea ung., nici alte drepturi de quâtu ungresci; quându totdeodata intelligentii romani — partea quea mai mare — se unguriau in tipulu cumu arretaramu mai susu — lepedanduse de numele si limb'a Romaniloru, strabuniloru sei:

atunci Gazet'a de o parte infruntà pe renegati. cu cuvintele marelui Herder, quare dîce „quo quellu-que ama mai multu limb'a straina, de quâtu sunetele quelle dolci alle limbeci matre-sea: unulu quà aquell'a nu e demnu de nume de omu;“ de alta parte pe Ungurii quei nedrepti acumu 'i ducea la fontân'a quea limpeda a dreptului eternu: aquè le arretà, quo Ungurulu nu e mai multu de quâtu Romanulu, quì tote individuele si natiunile sunt equali; acumu 'i adducea éراسي la istoria, si petrecundu-i dela Romulu pen' la Mihaiu Vitézulu etc. le arretà, quo numai cu Atila, cu Zolta si cu Arpadu n'oru putè stinge spiritulu unei natiuni nascute din semi-diei; — si aqueea âncu le spunea Gazet'a de multe ori, quo ratacescu Ungurii forte, quându numescu Ungari'a si Transilvani'a „két magyar haza“: pentruquo in tier-rile aquestea si Romanii âncu chiaru asià sunt de buni proprietari, quà si Ungurii: quo patriele aquestea nu le au apperatu numai Geyza, Bathory, Rakoczy cu Ungurii; dar' si Joanne si Mathia Corvinulu, Mihaiu Vitezulu si Paulu Cnézulu âncu s'au batutu cu Romanii loru de au umilitu Semilun'a, si cumquo nu Ungurii, quì Romanii din Maramurasiu i'au stinssu o data pe Tatarsi, quându aquestia erau se-i prapadesca pe Unguri.

Astfeliu deslucia Gazet'a de Transilvani'a drepturile Romaniloru, si cu tote quo semeti'a Ungurului nu o putea vindecà, precumu nu pote albì nimene faci'a Negrului din desertulu Africei: totusi bagâ grige in capulu Unguriloru, quo dice o Gazeta unguresca din Clusiu (Társalkodó) de pe atunci — cotra Ungurii sei „vigyznunk kell, mert már oláh lapokis léteznek hazánkban“ (se avemu grige, quo acumu essistu sì Gazete romanesi in patri'a nostra.)! . . .

LIV. Nu mai mica oppusetiune facù Ultramagyarismului in Transilvani'a la a. 1842. Con-sistoriulu unitu dela Blasiu.

Protestulu
Blasianiloru
in contra le-
gei de limba.

La a. 1842. natiunile recepte din Transilvani'a fiindu adunate in Clusiu la dieta — cotra finea lui Ianuarium unu Unguru din Zarandu a nume Kozma Dénes rogâ lege: quâ se se introduca limb'a unguresca in tote ramurile vietiei publice a Transilvaniei asseminea quellei din Ungari'a dela a. 1836. In urm'a aqwestei rogâri (motiune) se fece proieptu de lege, quare fù publicatu in gazetele unguresci (Erdélyi Hiradó) din Clusiu. In aquellu proieptu se punea terminu de diece anni, in quare erà detoriu fia-quare, quare dorià a purtà vreo dregutorià fia politica fia besericesca, a invetià limb'a unguresca, pentruquo peste diece anni erà se se scota limb'a latina din sfer'a legi-

loru si a administratiunei tierrei, si se se introducea quea unghuresca, — nici in beserica âncu nu dâ proieptulu gratia natiuniloru ne-ungure a se folosî cu limbele loru, quoci sî aici âncu erau se se duca tote numai unghuresce, precumu sî in scole erâ se se faca invetiatur'a numai in limb'a unghuresca pretotinde, si a nume de scolele romaniloru din Blasiu dîcea proieptulu in specie, quo tote sciintiele se voru propune intr' ensele in limb'a unghuresca.

Quându a sossitu faim'a la Gelou despre venirea lui Tuhutum in Transilvani'a inainte de o miie de anni, nu vâ fi facutu mai mare miscare in ellu si in ministrii lui aquea faima: de quâtu facû numitulu proieptu de lege in Consistoriulu si in collegiulu Professoriloru din Blasiu!.. Fiaquare vedea in aquellu proieptu de lege sentinti'a mortei, que se preparâ natiunalitatei romane in Transilvani'a: atunci Simeone Crainicu — Prepositulu Capitulariu, Vicariulu Generale si Pro-directoriulu allu Liccului — chiamâ indata la siedintia nu numai pe Canonici, dar' dimpreuna pe totu collegiulu Professoriloru — atâtu pentru insemnetatea quea mare a lucrului, quâtu sî pentru aqueea, quâ se nu se impedece cumvâ consiliulu quellu bunu prin fric'a unor'a, quari suptu despotismulu quellu indelungatu se invetiassera a

crede, quo chiaru si apperarea dreptului ar' fi crime, asternù lucrulu inaintea aquellei adunari, quare decretâ cu unanimitate: a se face o protestatiune respundetoria la aquellu proieptu allu dietei unguresci.

In protestatiunea aquést'a spune Consistoriulu, quo dreptulu natiunei romane de a se sierbi cu limb'a sea in beseric'a si in scolele salle e unu dreptu, quare nu i-lu pote luà nimene for' de a-i vetemà personalitatea natiunale si for' de a-i nimici un'a dintre libertàtile omenesci quelle mai de fronte, adequo libertatea de a se cultivà pe sine, — din aquestu fundamentu naturale spune Consistoriulu in aquea protestatiune, quo natiunea romana nu numai peste diece anni, dar' nici peste diece sute de anni, bà nici o data nu se vâ tienè indetorata a ascultà de o lege quà aqueea, prin quare i se prepara perirea natiunale; din respectu politicu âncu arretâ Consistoriulu, quo ar' fi lucru periculosu a mai atfitià ur'a, quare este intre elementulu romanu si intre quellu ungurescu, si quo atari intreprinderi ar' putè se traga dupo sine cu tempu nesque urmàri, quare pote quo nici Unguriloru n'ar' adduce verunu folossu.

LV. Consistoriulu din Blasiu prè bine cunoscea trebuinti'a de a face passi de apperare cu puteri unite in contr'a proieptului ungurescu am-

menintiatoriu: pentruaqueea a sî determinatu, quâ protestatiunea aquést'a se se cumminece cu consistoriulu din Sabiniu; éro Episcopulu unitu se se provoce a chiamà sinodu, quoci Consistoriulu credea, quo Episcopii âncu se voru petrunde de necessitatea quea mare, quâ se appere caus'a natiunale la timpulu seu, voru face passii quei cuviintiosi, voru appucà tote medilocene quelle legali de apperare: adequo voru adunà Sinodu si voru lucrà sî ei pe façia, cumu lucrau pe façia Ungurii in dieta facundu svatu de uccidere natiunale.

LVI. Quei-que au fostu de façia in aquea adunare consistoresca, spunea, quo nu s'a mai pomenitu in Consistoriulu din Blasiu se se fia priimitu ore-quandu vreo determinatiune cu atât'a entusiasmu: cumu fù priimita aquésta protestatiune; dequi se sî tramise Episcopului la Clusiu, unde aquest'a erà membru allu dietei quâ *regalistu*, dar' dequo s'a tramissu sî Consistoriului din Sabiniu n'am afflatu; atât'a inse e addeveratu, quo nici aquestu Consistoriu au Episcopî'a din Sabiniu n'au facutu ver-unu passu in aquestu negotiu, nici Episcopulu din Blasiu n'a afflatu cu calle si de trebuintia chiamarea Sinodului.

Oppusetiunea Clerului
citra magyarismu.

LVII. Cu tote aquestea oppusetiunea in contr'a magyarismului se latià: cu quâtu se incordau mai tare Ungurii a-lu pune in lucrare, si cu

quâtu se arretà Episcopulu Unitu mai plecatu spre inaintarea lui. Romanii quei addeverati atâtu dir. Clerulu diecesanu, quâtu sî dintre Professorii din Blasiu nu se puteau uità cu nepesare: cumu tramitte Episcopulu la Strigoniu causele de casatoria si alte cause, cumu tramitte totu acolo informatiuni despre purtarea teologiloru si despre sciintiele teologice din Blasiu, que nu facusse nici unu episcopu romanu pen' atunci; cumu a recunoscutu pe Strigonianulu de Metropolitu peste beseric'a Romaniloru; cumu spre essemplu neauditù âmbilà se traduca cartile besericesci despre limb'a romanesca in quea unguresca. etc. etc. In asemيني mesuri alle Episcopului Romanii quei bine simtitori nu vedeau: de quâtu numai nisque intreprinderi de o parte spre inaintarea ultramagyarismului, de alt'a spre debilitarea si stricarea besericei si natiunei romane: pentru aqueea, precumu se vede din actele processului cu Episcopulu, aquei Protopopi, Preoti si Professori s'au sî pusu cu tota energî'a in contr'a aquestoru appucaturi, que erau se adduca atât'a stricatiune natiunei romane; au datu protestatiune in contra mitropoliturei unguresci dela Strigoniu asupr'a besericei romanesce, si a verque influentia straina in beseric'a Romaniloru; pe Episcopu 'lu poftira, quâ se se tiena de Canone, pe quare e fundata beseric'a si se ticna sinodele

poruncite de canone, quâ se-si pota apperâ natiunea interessele si drepturile salle natiionali-besericesci atâtu in contr'a strainiloru quâtu si in contr'a episcopului. — Firesce, quo cu aquesti passi si-au trassu assupra-si ur'a Episcopului si a Mariloru ungueresci, quari nu puteau se vedea cu ochi buni inviiându spiritulu natiunale in Romani, pe quari ei 'i priviau de sclavii loru constitutiunali; pentruaqueea si lucrara dimpreuna cu Episcopulu cu puteri unite, de-i scossera din deregutorii, credendu: quo-i voru spariâ cu pedeps'a, si dequo voru inquietâ a amblâ aquestia pentru drepturile besericesci si natiunali: atunci Ungurii cu ajutoriulu Episcopului si allu altoru magyarisati voru sterge numele Romaniloru din cartea natiuniloru viie, si voru infintia într'unu annu imperati'a lui Attila; dar' urmarea a arretatu, quo suffletele santite si consecrate pentru libertatea natiunei nu se sparia, quî âncu se intarescu in periculu: si inimiculu cu atâtu 'si strica mai multu, cu quâtu se pune mai tare in contr'a naturei, fiind-quo la urma — de si pe inquietu si dupo multa lupta — dar' securu totusi vâ trebui se invinga libertatea quea addeverata.

LVIII. Scolele natiunali din Blasiu au formatu totdeuna oppusetiune firesca in contr'a Ungurismului — tocm'a pentruquo erau scole natiunali;

Scolete din
Blasiu.

si precumu inaintau sciintiele mai multu au mai pucinu dupo impregiuràri: asià se întarià si natiunalitatea, quare e in legatura firesca cu sciintiele. Si Studentii, quari au essitu din scolele din Blasiu s'au arretatu unii din quei mai inflaccarati natiunalisti la timpulu seu.

LIX. In Ungari'a de quându a inceputu ultramagyarismulu in tempurile mai noue nu s'a arretatu nici o oppusetiune formale in contr'a aquellui ultramagyarismu pen' in a. 48. Din contra Episcopulu Unitu dela Urbea Mare a acceptatu si a publicatu in tota beseric'a de acollo legca pentru limb'a unguresca — indetorându pe preoti a duce matriculile si alte lucruri in limb'a unguresca, precumu se vede din Gazet'a de Transilvani'a, unde pe aquellu tempu spune cu gelle unu a nume Moldovanu, pote preotu, cumu s'a publicatu aquésta poronca in tota beseric'a romanesca dela Urbea Mare. Episcopulu si Consistoriulu de acollo nici n'au tramissu deputatiune la Imperatulu, cumu au tramissu Slavii din Ungari'a vre 200. de preoti, quaroru le au ammenintiatu pentru aquést'a Ungurii cu actiune fiscale, nici n'au datu prótestatiune, quà Consistoriulu din Blasiu, — si apoi que s'ar fî pututu asceptà dela alti romani mai nepriceputi: quându nici mai marii besericei nu-si apperau limb'a besericei

Romanii din
Ungari'a.

salle?! Aquì se potrivesce dïss'a scripturei: voi sunteti sarea pamentului: dequo se vâ imputi aquést'a, cu que se vâ sarà?! . . .

Poporul
romanu.

LX. Cu tote aqwestea nu trebue se uitâmu, quo poporul romanu — incependu dela tierr'a Bersei pen' la Thissa — precumu in tempurile quelle vechi a fostu singurulu apperatoriu si pastratoriu fidelu allu limbei natiunali, que o a adus du din Itali'a suptu Traianu inainte de 1700 si atatia de anni, — asupr'a barbariloru: Gotiloru, Hunniloru, Avariloru, Bulgariloru etc.; precumu a fostu singurulu apperatoriu allu limbei natiunali atunci: quandu preotii si intelligintii romaniloru deschideau usiele si ferestrele besericiloru romanesci, quâ se intre gospodi pomilui, premodrosti prosti si alte prostii (pentru quei-que nu le intiellegeau), — precumu dïcu in aquelle timpuri triste singuru poporul — parassitu de quei culti din sinulu seu — stete apperatoriu nenvinssu si fû scapparea limbei si natiunalitateri romane — precumu dïcu atunci casele familielor romane erau scolele natiunali, si mamele Doctorii Romaniloru: — asisderea si in annii de currendu trecuti, quându ammerintia Ultramagyarismulu limb'a si natiunalitatea romana, quea mai putinte oppusetiune de quâtu tote, oppusetiunea quea mai nenvinssa ultramagyarismului — dequo si puçinu

considerata de quei invetiati — formà poporulu romanu, familiere romane, de si n'au facutu aquésta oppusctiune in forma. Quându dîcu in annii trecuti o sama a invetiatoru Romaniloru 'si tienea de onore a se dà de Unguri — tienendu-se mai onorati a fi cod'a altoru natiuni straine, de quâtu fruntea natiunei salle: érosi poporulu crâ impedecamentulu quellu mai mare allu ultramagyarismului: aquest'a se purtà cu relegiune si cu credintia nenfrânta cotra limb'a, datinile, tradi-tiunile, cu unu cuventu cotra natiunalitatea romana — quea mai vechia de doe mii de anni! si se vâ purtà totdeauna, quându dora Preotii si intelligintii romaniloru érosi s'aru imbetâ de amo-rea strainiloru, si s'aru abbate dela credinti'a co- tra natiunea sea..

LXI. La a. 1842. Ungurii prin Episcopulu Leményi intrebuintiara aquea politica, quâ se-i incurce pe' romani in processu cu sassii, quari se oppuneau planuriloru magyarisatorie, quâ asiâ Romanii — cuprindendu-se cu caus'a asupr'a Sas-siloru (quâ in Banatu asupr'a Serbiloru) — se-si uite de caus'a generale-natiunale, de alta parte, quâ densii Ungurii se-si câstige simpathii la Ro-mani arretandu-se quo-i appera assupr'a Sassiloru. Episcopulu Leményi si dede in caus'a aquést'a o petitiune subscrissa si de Episcopulu V. Moga

e) Caus'a Episcopiloru cu Sassii pentru Romanii din fundulu ro-giu.

lă diet'a din 1842. Astfeliu se abbatura Episcopii dela caus'a quea generale a natiunei la provocarea Unguriloru, far' a-i fî vrutu s. pututu ajjutà intr'adinsu Ungurii, pen' que stà in putere constitutiunea quelloru trei natiuni.

Dar' cu caus'a aquést'a cu Sassii vremu se ne cuprindemu quevasi mai pe largu.

Ungurii le au rapitu Romaniloru tote nu atâtu cu insiellatiunea, quâtu cu puterea: dar' Sassulu l'a despoiatu pe Romanu de tote nu cu puterea, quî cu insiellatiunea, cu vafritatea. Sassii au sciutu storque prin maiestrile loru summa de privilegie si Diplome asupr'a Romaniloru stravechiloru locuitori si mosteni ai aquellui pamentu. Si tote aquestea nu le facura Sassii deodata, quî pe rendu si pe ne-simfite. Romanii se trezira numai, quonu mai au nimicu, nici dreptatile, quare le insiellau, seu in timpuri de resboe le priimiau Sassii spre pastrare in archivele loru — spre a nu le mai dà inderetu, nici padurile si pamenturile, que se rezemau pe aquelle dreptati, nici drepturi politice etc.; b̃a s̃i alte stricatiuni morali se lipira de Romani prin commerciulu cu Sassii: astuti'a, molitiunea, egoismulu etc., de alta parte stinssera in Romanii de aquollo totu spiritulu de viétia publica. — Sassii au insiellatu de nenumerate ori s̃i pe Unguri, quari i'au chiamatu in tierra si le

Prenotitie
istorice-po-
litice in
caus'a roma-
na-sassa.

au daruitu pamentulu de mostenire allu Romaniloru. --

Quando au intratu Ungurii in Transilvani'a, nu cuprinsesera tota tierr'a, quì dor' mòi numai pen' la Clusiu: in partile de a mediadi alle tierrei totu Romanii domniau. Bà s'ì dupo venirea ospetiloru Sassi Negru Voda, quare apoi a trecutu in Romani'a si antecessorii sei, erau Duci de-sinestatatori. Sassii i'au afflatu pe Romani pe aquellu pamentu, unde locuescu s'ì astadi. Numele quelle istorice alle orasieloru din fundulu regiu pen' in dio'a de astadi 'su romanesce: Sabiniu, Brasiovu, Mercurea, Sabesiu etc. Romanii i'au priimitu pe Sassi, quà pe nisque ospeti, si si-au impartitu cu ei padurile si proprietatile loru: asià dupo privilegiulu andreanu (a. 1224) — pe quare-si razima Sassii pen' astadi tote pretensiunile loru, si quare altminte nu da altu queva Sassilcru, de quātu que aveau s'ì Romanii de mai nainte — Romanii propriele loru paduri (sylva Blachorum) le dederu spre folosintia commune s'ì Sassiloru. — Processele Romaniloru cu Sassii s'ì incepura numai de quātu cu venirea aquestoru ospeti: asià dupo unu actu dela Bistritia dela a. 1366. purtara processu Romanii de *villa Petri* inaintea Regelui Ludovicu, pentru quo Sassii disputau territoriulu Romaniloru *ultra mille annos*

posessum per se et majores suos multis vicibus sanguine redemptum (que-lu stapaniau Romanii de mai binc de o miie de anni de mai multe ori rescumperatu cu sângele seu si al' strabuniloru sei): romanii baterquo dobandira processulu, totusi atâtu fura de buni, in quâtu singuru, quâ se nu supere inimele ospetiloru, le dederâ aquestor'a in testimonium amicitiae lemne trebuintiose, multiumindu-se cu multiumitele quelle mari facute din partea Ospetiloru (hospites Theutonici pro amicabilem offerto hoc magnas dicunt gratias *). —

Pe rendu, pe rendu, cumu dîcu, 'i despoiara Sassii pe Romani de tote drepturile, dar' mai cu sêma incepe aquêsta despoiare de drepturi dela Uniunea quelloru trei Natiuni (1437). Suptu Principii Calvinii folossindu-se Sassii de ur'a intre Romani si Unguri din caus'a relegiosa — urmara aqueste assupriri. In urma pamentulu regescu si poporulu de aquollo 'lu vedemu figurandu numai suptu nume de sassu, precumu pamentulu

*) Vedi aquestu actu in carticie'a despre *Keneziatele romanesce* — scrissa unghuresce, pag. 49. Este interessanta forte aquêsta carticica — scrissa intru apperarea causei Romaniloru asupr'a Sassiloru — mai cu sema pentru documentele, que adduce pentru *Keneziatele romanesce* din seculii de mai nainte suptu Regii unghuresce.

din Comitate cu Romanii indreptatiti de aquollo suptu nume de unguru. Sî mai inquollo mersera Sassii; que vedeau quo facu conjuratii sei Unguri cu Romanii din Comitate: aqueea faceau, seu quellu puçinu se straduiau se faca sî densii: asià s'au sillitu se-i faca iobagi pe Romanii liberi din f. r.: asià i'au suppusu la dicime pe Romani — sî pe poporulu Unitu bà sî pe popii ne-uniti, cu tote-quo dupo priv. andreanu dicimele se cuvinau popiloru sassesci numai dela Sassii loru.

„Sacerdotes vero suos libere eligant et ipsis decimas persolvant.“

Quandu au luatu parte Romanii la alegera popiloru sassesci?! Decimele, quare le dedeau Romanii Catoliciloru se stersera anco pe timpulu lui Mathia si Uladislau: Iuteraniloru Sassi le pleteau pen' in 1848. Dar' Romanii de aquollo erau *liberi* si proprietari; pentru aqueea artic. dela 1744 sî Romaniloru da drepturi equali, dar' nu quà la *Romani*, quì quà *Sassi* — *eidem Nationi adnumerantur* etc. (vedi p. 78.); é dar' re-legiunea n. u. nu erà *primita*, si pentru aqueea dupo legile tierrei aveau calle Sassii de a nu-i priimi pe Romanii *ne-uniti* la diregutorii. Sî decretetele regesci date in favorea Romaniloru din f. r. (la quare se provocau Episcopii) numai quà *Sassi* dau drepturi equali Romaniloru din f. r. (tacundu despre aqueea quo decretetele regesci nici

n'aveau putere de lege dupo constituiunea tierrei; legile dela 1791. statorescu, quà tierr'a se nu se guverne dupo patente, quì dupo legi dietali): asià decretulu dela 1819 dïce „Valachos longe ante advenas et hospites Saxones in Transilvania praefuisse certum est, et prout tales, qui nobilitari praerogativa gaudent, inter Hungaros referuntur, *ita in fundo regio degentes pro Saxonibus eo a fortiori censerì debeant, quod natura fundi regii diversitatem jurium excludat.*“ („Romanii cu multu mai nainte de veneticii si ospetii Sassi s'au afflatu in Transilvani'a, dequi precumu aqueia, quari suntu Nobili, se socotescu de Unguri: asià *Romanii din f. r. cu atâtu mai vertosu trebue se se socotesca de Sassi, fiindu-quo natur'a f. r. nu sufere diversitate de drepturi*“). Romanii din Comitate, quari se facura Unguri, incapura la diregutorii, altii bà: Romanii din f. r. nu se facura Sassi, dar' nici nu-i priimira Sassi la diregutorii de feliu, cu tote-quo si numai quà politice-Sassi aveau drepturi egali (se intiellege dequo erau Uniti). Assuprirea negressitu fù mare, bà respective mai mare si de quâtu a Romaniloru din Comitate.

Critic'a purtarei aques-tui processu.

LXII. Cu tote aqwestea din aqweste scurte prenotitie istorice-juridice e prè invederatu, quo rugamintea Episcopiloru dela 1842 pentru Romanii

din f. r. — dequo au sî fostu drepta caus'a romaniloru din fundulu regiu — totusi n'avea *nici unu temeiu legalu-positivu*, si 'dovedesce sî o mare ne'ntielleptiune politica; fiindu-quo caus'a Romaniloru din f. r. nu se putea decide separata de caus'a quellorlalti Romani din Transilvani'a, fiindu-quo dupo legile tierrei *toti Romanii din tota Transilvani'a fia nobili fia liberi, quà Romani, erau tolerati si n'aveau nici unu dreptu de statu*: asiàdar' cumu puteau se quera Episcopii deosebi pentru Romanii din f. r. (din Sassime) drepturi politice, si anco, quà se aiba *representanti* la dieta si *diregutori* publici dupo *proportiunea* numerului (vedi de atâtea ori memorat'a petitiune tiparita atunci la Sabiniu si romanesce), quoci aquést'a insemnà a ridicà la *natiune* romanimea din sassime, si apoi prin aquést'a tocmai asià se *resturnà sistem'a principatului*, precumu se resturnà prin quererea *natiunalitatei* pentru *toti Romanii*, dupo cumu diceau Ungurii si Sassii la 1744 si 1791 si 1834 etc. Pentru aqueea trebuiau se ridia de aquestu processu tocmai sî Ungurii, quasi cu tote quo se arretau a partinì caus'a Romaniloru in ocntr'a Sassiloru, dar' nu puteau se ajjute intr'adinsu parte in puterea juramentului facutu cu Sassii in contr'a Romaniloru, dar' parte si mai cu sema nu puteau si nu vreau se ajjute din pro-

priulu interessu adequo de frica, quà nu cumva appucandu Romanii din Sassime la putere politica, in urma se faca assemine sì queialalti Romani din Comitate, quari erau sì mai assupriti, dar' sì mai multi, sì mai energiosi, sì cu mai multa intelligentia. Asià nici la 1842. nici la 1847. nu s'a facutu nimic' in dieta in caus'a Romano-Sassa, pentru-quo Ungurii numai summutiau pe Romani in contr'a Sassiloru, dar' nici nu vreau din interessulu loru, nici nu puteau in puterea constitutiunei se-i ajjute, quandu altminte, daquo nu aveau Ungurii alte scopuri cu caus'a aquést'a, que nu puteau densii decretà in dieta cu majoritatea quea mai multu de quâtu absoluta, de quare se buccurau in Dieta, quà Deputati ai Comitatoru, Secuiloru — cu mass'a de Regalisti facia cu 22. Deputati sassesci?!

LXIII. Episcopii dar', dequo au vrutu se faca sì ei queva bine pentru Romani, preste totu trebuiau se urmeze aqueea, que au fostu inceputu predecessorii loru âncu inainte de 1744 si la 1791, ér nu se despartia caus'a commune a Natiunei, si se se faca unelte Unguriloru, si de risu chiaru sì inaintea Unguriloru, si inaintea tutoru priceputoriloru de lucru.

Totu que puteau dar' quere Episcopii de osebi pentru romanimea din f. r., pe *callea*, pe quare

au fostu *pornitu*, si dupo temeiurile, pe quare se rezimau, erà: quà Romanii de aquollo se se *facea Sassi si quà Sassi* se se priimesca la diregutorii in f. r., precumu in Comitatie se *faceau Unguri*, si apoi *quà Unguri* 'i priimiau la diregutorii. Ast-feliu sunau art. dela 1744 si decretete reg., pe quare erà basata rugamintea Eppiloru. De aci dar' se pote vedè quâtu de ne'ntielleptiesce fù pornita aquea causa a Romaniloru din fundulu regiu. Tacundu cu totulu despre aqueea, quo aveau totu dreptulu Sassii, quandu arruncau Eppiloru, quo *nu suntu representanti* ai Romaniloru. Si intr'addeveru quine i'a fostu imputeritu pe Eppi quà se tracteze causele Romaniloru fora scirea aquestor'a?! N'au pututu tienè congresse natiunali? n'au pututu cullege subscriptiuni? dar' Sinode quine i'a impedecatu a tienè!? hei! numai de sinode se nu pomenesci Episcopiloru, si de diete (adunantie de tierra) despotiloru....

Totu, que puteau quere Episcopii, — dequo chiaru nu vreau se se dea cu totulu nepesării de trebile Romaniloru, — nu numai pe temei legalu, dar' nevetemandu nici trebuincios'a intielleptiune a politiceii in caus'a natiunale, deosebi pentru Romanii din f. r., erà: stergerea dicimeloru, que cu atat'a nedreptate strigatoria la ceriu le dà Popiloru Sassesci — totu poporulu romanu din f. r.

unitu neunitu, bàu tocmai sî popii neuniti, ast'a dîcu se putea quere sî deosebi pentru Romanii din f. r. si alte napastuiri private si nedrepte; dar' caus'a commune-natiunale, quare dupo *Approbate* si *Compilete* temeiu legale n'avea, quî temeiu lu ei erà si este dreptulu quellu eternu allu Firei, legea quea santa a Ratiunei si politic'a quea sanetosa a Tierrei, — aquésta causa natiunale — inceputa de nemuritorii nostri strabuni anco in sec. XVII., urmata cu sinceritate si constantia in totu sec. XVIII., — aquésta causa santa dîcu a o parasì in sec. XIX. erà o rusîne, o péta pentru natiune, o crime in contr'a natiunei pentru individuele, quare nemultumite a o parasì, a o lassà neattinssa, cutezau a o buccati.

Ń Sorte
Terrani
loru

LXIV. Pentru meserii Romani din Comitate — quei mai numerosi, quei cu inticlegintia mai multa, dar quei mai assupriti, fora proprietate — iobagi, fora nici-unu dreptu: dar' incarcati cu tote greutatile quelle neportabili, quari pleteau darea singuri, faceau drumurile tierrei, si apoi ei pleteau sî vam'a, bàu ei dedeau nu numai quelle trebuintose pentru militia, quî chiaru sî milit'a, — pentru aquesti Romani necajiti dîcu nu purtà nimene nici o grige: Episcopii erau occupati cu caus'a cu Sassii: sorte a iobagiloru romani quelloru uitati de ai sei erà lassata ingrigirei domniloru unguresci.

Intrebatiunea urbariale înainte de 1848. erà quea mai de capetenia intrebatiune sociale in Ungari'a si Transilvani'a, quare attingea mai de a prope de quâtu veri-quare alta intrebare tote interesele Romaniloru, si quare pen' astadi âncò-si are interessulu seu practic.

Evolutiunea istorica a iobagiei o petrecuramu in Cap. II. allu aquestei istorie. Aquì vomu se ne cuprindemu numai cu istori'a relatiuniloru intre proprietari si tierrani, si evolutiunea intrebatiunei urbariali. Pentru nexu — totu que s'ar' fi tienutu dealtmintrea de perioadele precedenti — le trecemu aquì. —

LXV. Nu estè nici o tierra, in quare se se fia sustienutu cast'a aristocratica atâtu de izolata de contra quellalaltu poporu, quà in Ungari'a si Transilvani'a — atâtu in legislatiune, quâtu sî in viéti'a civile. Niqueiri atât'a allipire de dreptulu istoricu si dartinile evului mediu, quà la aquesti aristocrati. Si intr'addeveru, dequo luamu in considerare relatiunile istorice alle aquestoru aristocrati — atâtu in trecutu quâtu sî in presente, nu e de miratu aquést'a. Dedati dela venirea loru din Asi'a si cuquerirea tierrei a traî din sudorea populatiuniloru suppose si sclavite: ambitiosi pe o istoria de fapte memorabili sevirsîte totdeun'a impreuna cu poporale suppose — dar suptu numele loru; ve-

Aristocrati'a
unguresca
façia cu po-
pulationile
suppose.

dendu-se singuri si puçini la numeru — in aquésta parte de lume, incungiurati de eleminte straine: — totu viitoriulu seu si-lu vedeau intr'o appesare quâtu mai adunca a vechiloru locuitori ai pamentului cuqueritu, si aquést'a cu atâtu mai vertosu, cu quâtu in Ungari'a si Transilvani'a cast'a aristocratica — cu puçina esceptiune — formà o natiune intrega, nu quà intr'alte tierri, unde cast'a aristocratica sta in legaturi de sânge, relegiune, datini etc. cu quellalaltu poporu. — Deosebi in Transilvani'a si mai puçini la numeru façia cu numerosetatea Romaniloru — 'si vedeau scapparea Ungurii singuru si numai in quea mai strinssa allipire de tote drepturile si datinile istorice-aristocratice alle evului mediu; prin urmare in quea mai adunca appesare a Romaniloru; si spre aquést'a in quea mai strinssa legatura cu Secuii si Sassii assupr'a Romaniloru, pe quari-i socoteau de inimi cumini (comuni). Aqueste erau -- si sunt pen' astadi — liniamintele politicei, dela quare 'si vedeau aternata estinti'a sea aristocratii. Cu mai multa consequintia nici o aristocrazia n'a pututu se-si urmeze o politica: precumu si-o urmara aristocratii ungueresci aquésta politica detestânda -- de assuprirea romaniloru.

LXVI. Constitutiunea aristocratiei ungueresci
(adequo a tierrei) atâtu politica quâtu si civile

Constitutiunea feudale.

erà *feudale per eminentiam*, dela quare nici in diet'a quea mai prospeta din 1847. nici unu firu de peru nu vreau a se abbate Ungurii. (Intorquerea loru in 1848. a fostu o necessitate a impregiurailoru. Dealtraminte — precumu vomu arretà mai tardlu — afara de eliberarea iobagiloru in parte — supremati'a aristocratica-unguresca erà assigurata sì dupo 1848.) Institutiunea feudale — quea mai placuta aristocratiloru, quea mai proventusa pentru densii, quea mai garantitoria de estinti'a loru, temeulu a tota constitutiunea unguresca: de alta parte — pentru Romani quea mai trista, quea mai appesatoria, si caus'a de capetenia a tote rellele politice, civili si morali, in quari zaceau — erà *iobag'i'a*. Nici o aristocratia pe pamentu n'a assupritu pe tierrani intru atât'a mesura, nici si-a sustienutu si maritu ver-un'a drepturile assupr'a tierraniloru cu atât'a cerbicla tenace pen' in tempulu quellu mai nouu. Sì in dio'a de astadi âncu ar' restituì iobag'i'a, de le ar' stà in putere. —

Noi insemnaramu intr'altu locu (Cap. II.) qua la inceputu sortea tierraniloru erà mai de sufferitu: tierranulu avea dreptu de *proprietate* si dreptu de *migratiune* libera; dar' dupo legile unguresci mai tardie tierranii — precumu se desbraccara de tote drepturile politice: asià in urma se despoiara

Dreptulu
tierraniloru
de proprietate im-
mobile la in-
ceputu.

de tote drepturile civili — și de dreptulu de *proprietate*. Dreptulu de *proprietate* deveni dreptu *exclusiv* allu aristocratiloru. Cumquo tierranii — și dupo introducerea iobagiei — afar' de pamentulu *colonicale*, pentru quare faceau servitii domniloru — aveau și proprietatea loru *immobile*: en-sesi legile unguresi nu lassa nici-unu locu in-doellei. — Aquestu dreptu allu tierraniloru 'lu dovedescu in mai multe locuri Decretele Regiloru — totdeodata și aqueea, cumu se stradiuiau Domnii se-i despoie pe tierrani de tota proprietatea. S. Stefanu (D. L. II. C. V. et VI.) dîce: „am decretatu, quâ fia-quare se despuna liberu despre lucrurile salle.“ mai incolo dîce: „vremu, quâ precumu quellorlalti le amu datu facultate de a domni peste lucrurile salle: aquést'a se se intiel-lega și despre lucrurile *sierbiloru* si *militiloru*, si nimine se nu le rapesca quevâ.“ — Andreiu II. (D. a. III. an. 1222) dîce: „quo nu vâ face nici o collecta in *prediurile servientiloru*.“ *) ér art. IV.: „Dequo vâ murî *servientele* fora fiu, a patr'a parte din *possessiune* se o capete fia-sea: de residuu se

*) Din Cap. II. pag. 20 a aquestei istorie s'a pututu vedè deosebirea intre *nobilu* si *liberu*: aquî insemnamu quo in decretule regiloru *servi*, *milites*, *servientes*, mai tardu *coloni*, *iobagiones*, *rustici* — sunt sinonime.

despuna, cumu 'i vâ placè, si dequo prevenindu-lu mortea n'ar putè despune, se treca la quei de a prope ai sei, si dequo nu vâ avè nici o generatiune, la regele.“ Din aqwestu decretu e prèchiaru, cumu aveau tierranii sî facultate libera de despusetiune testamentaria assupr'a proprietatei *immobili*, si cumu in casulu, quându tierranulu n'avea niciunu urmatoriu — trecea la *fiscu*, ér nu la *domnulu pamentescu*, precumu s'a facutu mai tardü. — Totu in Decretulu Regelui Andreiu (art. XXII.) se dîce: „quâ porcii regali se nu se pasca in *selbele s. pratele servientiloru*.“ vâ se dîca tierranii aveau pratele si selbele loru. totu regele Andr. (art. XIII. XIV.): „Nobilulu, quare vâ stricà s. despoià pe tierranu, se se despoie de demnitatea sea inainte a tota tierr'a — dându inderetu, que a luatu.“ de unde se vede chefulu domniloru de a despoià pe tierrani. — Regele Colomannu (D. L. I. C. XIX.): „Colonii mai vechi scossi din mosia: se se intorqua la *pamentulu seu*“ *) etc. etc. — Bâ tocmai sî Decretulu Verböczyanu — carte de lege essîta in urm'a decretului lui Uladislau, quându se facura tierranii *glebae adscripti*

*) De terris occupatis colonorum ejectorum. Veteres coloni ejecti, terram non habentes alibi, ad suam revertantur: si tamen *terra eorum data* est monasteriis vel ecclesiis et ipsi *aliam habent*, hoc inviolabiliter ita permaneat.

— mecarquo dice: „*Rusticus praeter laboris mercedem, in terris domini sui, quantum ad perpetuitatem nihil juris habet*“: vorbesce totusi in mai multe locuri despre bunurile *immobili* alle tierra-niloru. asià (III. 26. 5.) se adduce casulu, quându obagii si familiarii ignobili ai nobilelui — quà si nobilele — se condamna la perderea capului si a tote bunurile salle mobili adequo si *immobili* (et bonorum suorum quorumlibet mobilium scilicet et *immobilium* ad portionem ipsorum cedentium.) si érase (26. 11.) „condamnatu fiindu iobagiulu la perderea capului si totoru bunuriloru salle mobili si *immobili*: doe parti alle aquestoru bunuri se treca la dnulu pam., quà judecatoriu, si a trei'a parte la actoriulu.“ — totu decretulu verböcz. (III. 26. 15) „de ar' fugi iobagiulu: in casu „quà aquest'a universe lucrurile si ver-que bunuri „mobili adequo si *immobili* alle aquelluiasi afflatorie si zacutorie in territoriulu domnului: aquest'a „liberu le vâ putè ocupà pentru sine.“ si érase (26. 16.) „*ereditatile si bunurile immobili alle ensusi tierranului* trebue estimate si a trei'a parte a estimatiunei a aquellorasi ereditati assemnata actoriului.“ — Titlulu 28. vorbesce que este de a se face cu iobagiulu condamnatu, quându n'ar' avè nici lucruri mobili, nici *ereditati*, quà se pota satisfâce. — Titlulu 29. suna despre impartirea bu-

nuriloru mobili si *immobili* alle tierraniloru si dice: „de vâ nasce tierranulu fiu si vâ avè si „fêta nemaritata: atunci amendoi succedu cu dreptu „equale in bunurile atâtu mobili quâtu si *immobili*,“ si érase: „dequo tatalu, murindu-i muierea „d'ântâia, vâ luà alt'a: atunci fiulu nascutu din „muierea quea d'ântâia, de cumvâ s'a impartitu „cu tata-seu din tote bunurile mobili si *immobili*, „vâ avè *voia libera de a despune* dupo placere, ne „avendu nici muerea a do'a a tata-seu, nici fratii „sei din aquêsta muiere a dó'a — a pretinde „pentru sine portiune din portiunea fiului.“ tote aquestea arreta dreptulu tierraniloru de *despunere* peste proprietatea *immobile*. — Titlulu 30. da dreptu tierranului „a *testà despre medietatea bunuriloru salle immobili* câstigate (acquisite): queealalta medietate — neavendu tierranulu erede — trece la domnu. De a muritu *fora testamentu* (intestatu) si fora erede legitimu — trece totu bunulu mobile si *immobile* la domnu.“ — Totu in aquestu titlu dice Verböczy „quo precumu sortea tierraniloru, asià si datin'a juridica este feliurita, quare dupo vechiulu usu al' locuriloru este de a se obserbâ.“ — Er' que dice Verböczy totu in aquestu titlu — nu sta intru nici o contradicere cu quelle de susu; quoci Verböczy, precumu a dïssu, asià a si intiellessu, adequo: tierranulu in

pamenturile domnu-seu (in terris domini sui), ér' nu in pamenturile salle proprie — n'are nimicu afar' de simbrì'a lucrului. — Cu tote aquestea domnii sì mai nainte rapiau proprietatea tierranului, ér' mai alessu dupo revolt'a lui Dozsa si decretulu lui Uladislau, si decretulu lui Verböczy — s'au tienutu strinssu de aqueea, quo *tierranulu n'are nimicu afara de mercedea lucrului*, si cumquo proprietatea a totu pamentulu se cuvine domnului pam. (totius terrae proprietas ad dominum terrestrem spectat et pertinet.). Astfeliu pe lungu dreptulu domniloru de judecata si essecutare in trebile urbariali 'lu despoiara pe tierranu in decursulu timpului de tota proprietatea immobile. — mai cf. despre bunurile immobili alle tierraniloru Approb. Const. V. E. XXII. et D. XVII. al' lui Ferd. I. art. 29.: „Dequo tierranulu, que se stramuta aiurea, vâ fi avendu vîi, *pamenturi si prate proprie, que nu se tienu de cas'a s. mosi'a, in quare locuià, què sunt hereditarie s. estirpatitie*: atari vli, pamenturi au prate aquellasi Colonu le pote possiedè si intrebuintià liberu, — quare inse domnulu dupo datin'a obserbata de de multu si dupo legea tierrei (more antiquius observato et de lege regni adequo III. 30) le pote redeme.“

Avllicitatefca

LXVII. De altramente nici dreptulu de proprietate allu aristocratiloru nu erà perfeptu; avi-

titicitea impedecà pe aristocrati intru liber'a in-
trebuintiare a proprietatei: parintele (aristocratu)
nu putea testà despre proprietatea nobile, quoci
erà sî proprietatea urmatoriloru, al' quaroru dreptu
se vetemà: ereditatea erà defipta si asigurata pe
vecia: aqvestu pamentu quellu multu se putea
numai ingreuià cu detorii — oppemnorà, dar vinde
nici de cumu nu se putea; de aquì incurcaturile
quelle multe possessiunarie si processele de sute
de anni, que le producea aviticitatea; aquésta sta-
bilitate a possessiunei taià tota siguranti'a ipote-
caria, fiindu-quo nobilii dupo aquésta sistema
intr' addeveru erau numai *usufruptuari*, ér' nu
proprietari. —

Astfeliu nu numai prin esclusivele privilegie
politice de legislatiunea si administratiunea tierrei
erau deosebiti cu totulu Ungurii de cotra romani,
dar' sî prin aqueste institutiuni si privilegie ci-
vili: proprietatea numai intre nobili putea cer-
culà, si intre ei âncu dupo principiulu aviticitatei.
Aqvestu principiu de stabilitate, de conservatismu
in relatiunile civili — possessiunarie se arretà in
tòte quellelalte trebi politice si civili: aqvestu sè-
paratismu allu nobililoru nu erà numai in solidu
allu tutoru nobililoru façia cu totalitatea tierrani-
loru; quì sî intre ei ensisi nobilii erà quea mai
perfepta autonomìa, si aquést'a nunumai in quâtu

Nobilii si
tierranii
suptu Regi-

pentru comitatele quelle-que puteau a orea nimic si conclusele dietali: dar' si ensesi individuale nobili aveau drepturi si privilegii individuali nemarginite. Aristocratismulu, feudalismulu la Unguri era in vigore pen' in consequintiele salle quelle mai extreme: nici unei natiuni nu se cuvine caracterulu de *natiune istorica si aristocratica* cu atat'a dreptate, qua unguriloru. Unu nobilu era unu addeveratu regulu (craisoru) in castellulu seu cu deplina putere regale — nu numai peste pamentulu, dar' si peste person'a iobagiloru — sclaviloru sei. Nobilulu era domnulu, judecatoriulu, purtatoriulu de grige etc. allu tierranului dela nascere pen' la morte. Intre tierranu si statu nu era nici o relatiune. Tierranulu era *suppusulu nobilului* intru tote — fora nici-unu dreptu de statu si de persona: si nobilii erau *suppusii statului*.

Nobilii — in decursulu timpuriloru parte prin agilitatea sea, parte prin slabitiunea regiloru sei dependinti dela allegerea nobililoru — 'si sciura assigura drepturi, privilegii si libertati mari assupr'a regiloru, de aquesta se tieneau si se tie-nura pen' astadi mortisi, precumu de tote alte drepturi istorice - aristocratice. Prin marginirea puterei regelui, crescerea puterei nobililoru — crecea appesarea tierranului, quare era espusu arbitriului immediatu si absolutu allu nobilelui. No-

bilii occupati cu maestrî'a de resbellu, cu trebile statului, cu viéti'a de cetâti — nu puteau se se cuprinda cu proprietatea: aquést'a erà lassata in spatele tierranului, si ingrigirei dregutoriloru s. arendatoriloru. Precumu proventulu a tota tierr'a: asià deosebi allu nobililoru curgea numai din pamentu, quare querea puteri si capitale, que nu erau si que de abià accoperiau spesele loru: asià nobilele erà sillitu a asstringe pe tierranu totu la mai mari prestatiuni. Legi, quare se defiga detorintiele tierranului cotra proprietariu, nu erau, quoci legislatorii aristocrati n'aveau nici-unu interessu a adduce astfelu de legi. Puçine, que erau, erau facute de aristocrati — se intiellege in interessulu seu. Legea erà arbitriulu aristocratului si dregutoriloru lui de curte: arbitriulu si datin'a quea vechia buna (a' régi jó szokás) erà codicele quellu a totu cuprindetoriu — din vechime pen in 1848. Totu pamentulu tierrei se socotea de proprietate esclusiva a nobililoru cuqueritori: tierranii classe de omeni prassita pentru aristocrati. Tierranului se dà spre folossintia atât'a pamentu, quâtu socotea nobilele, quo e de trebuintia pentru interessulu seu, quâ se nu péra tierranulu — spre a-i putè lucrà sî pe venitoriu. — Dela Ludovicu I. incoce dupo conclusulu dietei dela Turda (a. 1341) aristocratii 'si facura sî

dreptu de viétia si morte assupr'a sclaviloru sei romani — quare dreptu apoi se intarì si prin Aprobate si alte legi. — Tierranii Romani la inceputu in aquésta stare neobicinuita si nesufferita — precumu veduramu in decursulu aquestei istorie — adducundu-si a minte, quo odiniora ei erau domnii si mostenii tierrei si ai pamentului — facura dese revolutiuni assupr'a veneticiloru si tiraniloru: tote fura fora resultatu si dederu numai occasiune si pretestu domniloru spre totu mai amar'a appesare a romaniloru. — Tote incercarile unoru regi unguresci de a usiurà sortea tierraniloru prin liber'a migratiune, prin defigerea servitiiloru etc. remasera fora nici-unu effeptu — din caus'a a totuputintiei aristocratiloru, quari faceau legile, si dela quari aternau nu numai tierranii, dar si regii. De abià Mathia infrenâ in quâtu-và barbari'a unguriloru: si acumu supu urmatorii regi — quei slabi — arbitriulu domniloru si appesarea tierraniloru erà in culmea sea. Revolt'a lui Dozsa puse cununa tiraniei aristocratiloru pe venitoriu; de aquì inainte in tote legile pen' in 48 se totu repetià legea verböcziana: „rusticus praeter mercedem laboris sui nihil habet.“ —

Nobilii si
tierranii din
Ungari'a
suptu
Austri'a.

LXVIII. Intr' aqueea venindu Ungari'a supu potestatea Austriei numai de quâtu supu Ferdinandu I. in diet'a dela a. 1538 se determinâ li-

ber'a migratiune rapita la a. 1514. Dar domnii calcau aquésta lege si acum'a. Dequi la propunerea imperatului Ferd. I. la a. 1547 érási se decretâ liber'a migratiune. Este interessantu cumu motiveza aristocratii (in D. X a. 26 de acestu annu) aquésta lege dîcundu : „fiindu-quo prin vâ-
 „rie essemple si mai vechi si mai noue s'a arre-
 „tatu a dese invederatu man'a quea isbanditoria
 „a prêmarelui si prèbunului Ddieu — pentru ore-
 „siquare peccatu mare allu poporului *), si fiindu-
 „quo nici-unu lucru n'a addussu atât'a stricatiune
 „de vroquâti-vâ anni Ungariei quei odiniora in-
 „floritorie, quâ *appesarea* tierraniloru, a quaroru
 „strigare s'a ridicatu susu inaintea façeii lui Ddieu.
 „Dequi spre a intorque man'a prèinnaltului fa-
 „cutoriu a tote lucrurile, si spre a imblândi odata
 „bunetatea, pietatea si cleminti'a aquelluiasi as-
 „supr'a aquestei amarite tierri: SS-le si OO-le
 „incheia, quâ se se restituesca meseriloru tierrani
 „libertatea de migratiune.“ — E de insemnatu,
 quo Ungurii si in decretulu lui Uladislau dîcu si recunnoscu: quo rescoll'a tierraniloru suptu Dozsa n'a fostu alta, de quâtu o *bataia a lui*

*) Nomine *populi* intellige (dîce Verb. II. 4.) solunmodo Dominos praelatos, barones et alios magnates, atque quoslibet nobiles, *sed non ignobiles.*

Ddiu pentru peccatele salle. Dieu! dreptu au avutu: sî rescoll'a lui Dozsa si tote quellcalte rescolle de mai nainte si de dupo aqueea alle tierraniloru assupr'a domniloru — precumu revolt'a dela a. 1437, apoi mai de currendu revolutiunea lui Horia si quea din 1846 din Gallicia si quea din 1848 din Transilvani'a — tote au fostu batai'a si sbiciulu lui Ddiu tramissu assupr'a domniloru pentru tiraniële quelle neomenesci si neddieesci que faceau assupr'a tierraniloru; dar' dequo cunosceau ei aquést'a: pentru que nu invetiau din atâtea essemple si batai divine urmate glassuriloru meseriloru omeni, quare au petrunssu la ceriuri — cumu dîcu domnii in susu-citatulu decretu! — si pentru que nu invetia sî astadi, de 'si totu frementa capulu, in que tipu aru putè se adduca iobagi'a éراسi inderetu?! Nu, ei nu invetiara din tote aquestea nimicu: bà tocm'a la a. 1514 — quându mai ântâiu connoscura domnii in lege publica, cumquo Ddiu a tramissu pentru peccatele loru seditiunea lui Dozsa — in locu de a usiurà sortea tierraniloru, 'i facura sclavi perfepti: vâ se dîca batendu-si jocu de menî'a quea isbânditoria a lui Ddiu; dar' Ddiu er' 'i batù cù intrarea Turciloru, cu caderea Ungariei etc.—Ecco la a. 1547 domnii éro 'si adducu a minte in lege de menî'a a totu putintelui, dar

'si uitara pen' in a. urm., quându legea de migratiune din annulu trecutū o stricara prin D. XI. art. 32. de. a. 1548. — In D. XIII. a. 8. de an. 1552 éro 'si adducu a minte domnii de men' a lui Ddieu, quoci asià incede decretulu : „cu tote quo despre migratiune multe au tractatu „intre sine SS- si OO-le, si s'au straduitu, quâ „dandu libertatea de migratiune tierraniloru si pe „prèbunulu si prèmarele Ddieu se-lu imblân- „desca, si voi' a Majestatei se o implinesca: dar' „din caus' a espeditiunei bellice *se amena deter-* „minarea pen' la conventulu *prossimu.*“ — In conventulu prossimu dela a. 1553 se priimì *status-quo.* — Er' là a. 1556 se facù decretu (D. XVII. a. 27), quare dîce: „se concede liber' a „migratiune — pentru a intorque in totu tipulu „men' a ddieesca, si a concilià benemnitatea lui, „si spre a implinì si voi' a Majestatei.“ — Intr' aqueea tierranii totu se appesau, si âncu dupo cumu ne spune decretulu I. dela a. 1566 art. 26 atâtu de cotra tiranii aristocrati, quâtu si de cotra soldatii imperatesci, dela quari, dupo cumu spune decretulu — nu patimiau tierranii mai puçinu, de quâtu dela Turci. — Cu tote aquestea in Ungari' a — atâtu guvernulu se sillia a usiurà sortea tierraniloru — si de acì inainte: quâtu si domnii, dequo si appesau pe tierrani, quellu pu-

cinu 'i rodea consciinti'a, si-si adduceau a minte, quo-i vâ bate Ddieu.

In Transil-
vani'a sup^{tu}
Ppii inde-
pendinti.

LXIX. Cu totulu altraminte stâ lucrulu in Transilvani'a, unde pe timpurile aquestea domniau principii independinti.

Nici-o data nu fura tractati romanii cu atât'a crudîme, quâ sup^{tu} aquesti principii natiunali-unguresci. Nici-o lege determinatoria de servitiele tierraniloru — afara de legea quea firesca: ultra posse nemo obligatur. aquêsta erâ oprell'a naturale a arbitriului aristocraticu — impossibilitatea fisica. — Despre romani, afara de articlii quei batjocoritori in Approbate si Compilate, se mai afflau numai legile si procedur'a quea deosebitu facuta pentru modulu *repetitiunei iobagiloru*: iobagii fugitivi adequo — quâ vit'a ratecita a proprietariului legitimu — in que tipu se se cerce si se se repeta. — Tierranii despoiati de drepturi, de pamentu, sup^{ti}, seraciti, ticalossiti, accoperiti de intunereculu nesciintiei, in quare-i cuffundâ aquea stare trista, si oprirea legale de a-si dâ pruncii la scola — se accomodara tutoru tiraneloruu aristocratice fora nici-unu prospectu in venitoriu — negandindu-se la alta, de quâtu se-si pota trage viêti'a de pe o dî pe alt'a. In urma nu le mai remase alta mangaiare, de quâtu aquea resemnatiune desperata „asiâ ne amu pomenitu.“

LXX. Dupo que venì sî Transilvani'a suptu Austri'a — la inceputu resbellele cu Turcii, rebelliunea rakocziana impedecara pe guvernulu de curte a se ocupà cu regularea relatiuniloru intre domni si tierrani, si dequo nu se ocupà guvernulu: dela dieta nu se putea asceptà nici o usiurare, quoci in dieta aveau scaunu numai aristocratii quei incarnati: tierranii nu erau representati: ér' guvernulu austriacu erà interessatu din mai multe cause momentose a usiurà, quellu puçinu a regulà relatiunile tierraniloru — parte si mai cu sema pentru regularea dajdei, quare o pleteau singuri tierranii, de unde-i sî numesce legea unguresca in aquei termini durorosi: „miserà plebs contribuens“, — tierranii dîcu aveau de a purtà singuri tote greutatile tierrei, pabei si resbellului, dequi erà in interessulu guvernului a determinà accuratu prestatiunile tierranului, si in quātu se putea a-lu emancipà, a rescì quantitaea pamentului tierranescu, pe quare avea a se aruncà darea; — (nobilii erau liberi de dare, Verb. dîce: „nobiles militare duntaxat pro regni defensione tenentur“, dar' aquést'a erà minciuna dela caderea Ungariei incoce, pentruquo quám de atunci (dela a. 1526) aristocratii sî cavalleresculu dreptu si onore de *soldatu nascutu* 'lu transpusera in spatele bietului tierranu, quare pen' atunci si

chiaru sî dupo legea dela 1526. numai „tempore necessitatis“ erà detoriu si indreptatîtu a milità, — quà despagubire, quoci totu tierranulu purtà sî quellelalte greutati mai puçinu cavalleresci; ér' pentru sine 'si reservara aristocratii pe langa privilegie si dregutorîele quelle grasse si impilatorie — mai puçinu onerocele lupte pe câmpulu de batalia allu congregatiuniloru marcali — aicià-si apperau cu tota furorea aristocratica tote privilegiele — in timpulu mai nouu privilegiulu assuprirei tierranului si libertatea de dare, in aqweste adunari marcali se intemplau in tempulu mai nou inainte de 1848 — cu ocasiunea restauratiuniloru de diregutorî, si alegerei de deputati — forte dese batai crunte intre nemesi: partid'a aristocratica, quare erà in majoritate, ridicà la aqweste adunari stéguri, pe quare erà scrissu: „*nem adozunk*“ adequo: „*nu priimimu darea*“); — dar avea guvernulu interessu a regulà relatiunile tierraniloru sî spre a câstigà simpathiele poporului si de osebi alle romaniloru in contra preputintiei aristocratiloru.

Dreptu-aqueea de quându venì Transilvani'a suptu Austri'a nu lassâ guvernulu o occasiune se treca far' a incercà introducerea unui urbariu. Anco dela Leopoldu, dar' mai cu sema dela Mari'a Theresi'a incoce decrete de curte, tractatiuni

intre curte, guvernulu provinciale si jurisdictioni, conscriptiuni de pamentu, propusetiuni peste propusetiuni regesci la tote dietele pen' in 1848 incl. — tote aquestea — precumu vomu vedè — foranici-unu resultatu. Ungurii se sciura oppune cu tota cerbici'a incercariloru guvernului: urbariu nu se facù: sortea tierraniloru remase totu quea vechia trista.

LXXI. La a. 1714 aristocratii facura unu art. delu a. 1714. tictlu dietale, quare restrinsse iobagi'a la 4. dille pe septemana pentru coloni, la 3. pentru inquilini. Dar' fiindu-quo legea nu determinasse cu vite au cu palm'a; asià M. Teresi'a prin unu rescriptu (a. 1747) determinâ: quâ nobilii se nu cuteze a-i sillì pe tierrani cu vit'a la mai multu de trei, cu palm'a la mai multu de patru dille. Dar Ungurii nu bagara in sema aquêsta determinatiune de curte, quì se tienura totu de vechi'a datina intru sillirea si impilarea tierraniloru: aquestia incepura din greu a parassì pe domni si a emigrà — deosebi din comitatulu Doboca si Solnocu. In urmarea aquestoru foradelegi nesufferite alle aristocratiloru M. Ter. mahnita ordinâ (la a. 1763) „cercetarea assupritoriloru si assupritiloru prin directoriulu fiscale, ammerintiâ pe-depsire domniloru, quo nu vâ mai sufferi appesarea arbitraria a tierraniloru, promise revisiunea

si rectificatiunea urbariului, ordinâ in totu Cttulu si districtulu defensor subditorum.“

Punctele
regulative.

LXXII. Assuprirea tierraniloru totu nu vrea se inquiete. Nenquetatele plangeri alle tierraniloru sillira pe M. Ter. dupo tractari indelungate intre jurisdictiuni, guvernulu provinciale si de curte a emitte prin rescriptulu de curte de 12. Nov. a. 1769 cunnoscutele *puncte regulative* (bizonyos punctumok.)

Aquì insemnamu, quo precumu susupomenitulu decretu dela 1747: asià si a queste puncte — precumu alte mai multe decrete de curte essite in favorea tierraniloru — erau date fora dieta. Aquést'a addeveratu erà cu vetemarea constitutiunei tierrei (adequo a aristocratiloru), in puterea quareia tote a questea trebuiau se se faca in dieta; è dar' imperatii si guvernulu de curte — dequo erà se se faca quevâ in favorea tierraniloru — trebuiau se urmeze tocmai in interessulu tierrei pe aquésta calle neconstitutionale; pentruquo prin diet'a quea impetritu aristocratica, din quare erà scossu poporulu, nu se putea face nici o lege dreapta pentru tierrani. Pentru-aqueea romaniloru nu numai de aquésta vetemare de constitutiune le pareo bine, quì le ar' fi placutu se restorne Austri'a din temeu intrega aquea affurisita con-

stitutiune feudale, precumu erà se faca imp. Josifu II. —

Prin a queste puncte regulative se pusera puçine pedece prin lege unoru abusuri alle domniloru: asià intre altele se oprì domniloru a sillì pe tierrani in timpuri *grelle* la vecturi *lungi*, tier-ranii se nu se constringa a-si macinà numai in morile domniloru, asià numitulu penaticu se nu li se storqua in bani, se oprì domniloru a sillì pe tierrani se erneze vitele domniloru, si — precumu dïce legea preste totu — alte pretensiuni si impilari ilegali. — Dillele de lucru: 3. cu vit'a, 4. cu palm'a pe septemana.

Dar de alta parte a questu urbariu n'are requisitele quelle de capetenie alle unei legi: determinatiunile sunt vage, mance, ambigue: se provoca la legile mai vechi si la usulu vigente de mai multi anni, prin quare tote se lassa porta larga arbitriului domniloru. Afar' de aqueea lucrulu quellu mai de frunte — determinarea cuprinsului sesiuneî colonicali se amena pentru altadata, pen' atunci se lassa aquesta determinare *socotintiei intiellepte a domniloru*. Domnii se asigureza intru purtarea economiei in contr'a casuriloru nefavoritorie — dându-li-se dreptulu in astfeliu de casuri a sillì pe tierrani la lucru treiseptemani fora nici o intrerumpere. — Domnii au

dreptu de jurisdictiune assupr'a tierraniloru sei, si dequo tierranulu ducea processulu inaintea officialiloru de cttatu, aqestia âncu erau toti proprietari — allesi pe timpu scurtu totu de proprietari, inspectiunea peste aquesti officiali o avea guvernulu si cancellari'a transilvanica din Vienna, quare âncu erà intocmita totu din domnii proprietari (afar' de vro quati-và sassi.) La quine dar' se se plânga tierranulu assupritu de domnu-seu — si dupo aqueste puucte?!....

Tierranii
din Banatu.

LXXIII. Tocmai pe aqueste timpuri se facù si in Banatu impartîrea aquea fatale a pamentului cu tote tristele ei urmari — de quare attingeram XLIII. — in puterea quarei impartîri se assemnara dupo fia-quare casa 32 de juguri, dar' asià quâtu possessorulu putea se capete si mai multu pamentu, dequo voià si dequo erà in stare a-lu cultivà; nu numai comunii proprietari de mai nainte ai pamentului: qui locuitorii de tote starile din cetati se indreptatira a se impartasi din folossulu aquestei repartitiuni. Aquêsta repartitiune se dicea, quo are de scopu de o parte tocmai fericirea tierraniloru — spre a-i face mai industriosi, ér' de alta parte immultîrea proven-tului erariale. Scopulu d'ântâiu nu s'a adjunssu; quoci tierranii nu numai quo concurssera la pamentu quâtu se pote mai puçinu de fric'a darei

de pamentu, dar' cadura și in iobagîa, de quare erau acumu desvetiati atâtu suptu Turci, quâtu și suptu principii din Transilvani'a (Lugos, Caransebes și o parte a Lipovei și suptu domni'a Turciloru in Banatu mai totu de Transilvani'a s'au tienutu), — dintre quari Principele Rakoczy II. eliberâ pe toti tierranii de iobagîa, pentru quâ se pota mai bine purtâ armele assupra Turciloru *). Scopulu al' doilea adequo immultîrea venitului erariale s'a prèadjunssu, quoci priimindu tierranii de fric'a darei forte puçinu pamentu pe sém'a loru — o parte pre'nsemnata a pamentului impartîtu in curii remase statului, quare séu 'lu vindea séu 'lu esarendà **)

LXXIV. Suptu Imperatulu Josifu aveau totu Imp. Josifu. dreptulu romanii de a crede, quo voru se scappe acumu de lungile sufferintie aristocratice. Imperatulu dechiarâ de stersa iobagî'a, apperà pe tierrani assupr'a scoterei arbitrarie din mosii, li se concesse invetiarea de maestrii, redusse prestatiunile urbariali. Liber'a migratiune, mesurarea tierrei, numerarea poporatiunei, contributiunea equale,

*) Vedi privilegiulu banatianiloru capetatu dela Rakotzy II, la a. 1655. 27. Febr.

**) Vedi Grisellini: Geschichte des Temesvarer Banates. 6. Brief.

que erà se se introduca s. a. — addussera pe aristocrati la quea mai mare neodihna si interritare. Romanii âncò ne mai putendu sufferi tiraniele domniloru — se scullara cu arm'a assupr'a aristocratiloru. Dar prin vendiare cadura. Imperatulu si guvernulu, dequo vreau se puna cu totu de a dinsulu in lucrare aqueste institutiuni umane: erau silliti se passiesca pe calle *revoluzioniaria*, in tota intemplarea *neconstitutiunale*; quoci ungurii 'si reclamau cu neastemperu drepturile istorice — pe Verböczi, Approbatele si Compilatele. Imperatulu fù constrinssu a-si revocà institutiunile quelle binefacatorie de umanitate.

Ungurii de acì inainte se sillira a trage folosse din incurcaturile europene de atunci casiunate prin revolutiunea francesca dela 89. Aqueste incurcaturi se intrebuintiara spre consolidarea feudalismului, aquestuia i se ascrisse caracteriu dinasticu si monarchicu. De aquì vine apoi quo legislatur'a in caus'a urbariale dela a. 1791. incoce — in comparatiune cu reformele facute s. que erau se se faca de M. Ter. si Josifu — se pote numi regressu. Dreptu-aqueea numai de quâtu

Articl. dela
a. 1791.

LXXV. Dupo mortea lui Josifu — Lepoldu II. prin unu rescriptu de a. 1790. asigurâ sustinerea totoru drepturilor istorice. Prin aquést'a éراسi deveni tota administratiunea tierrei si a ctt-

teloru in man'a nobilimei : tote reformele iosefine in relatiunile urbariali se stersera. Arbitriulu domniloru assupr'a tierraniloru éراسi appucâ de a supr'a. Puçinu bagara in sema SS- si OO-le dela 1791. p. 5. allu propusetiunei regesci, in quare propune imp. Leopoldu : „quà dupo que „Transilvani'a n'are âncu nici-unu urbariu : âncu „suptu aquésta dieta se se assiedie prin lege pu- „blica unu anumitu urbariu prin invoire imprumu- „tata, si cu ridicarea sierbitutei iobagesci a colo- „niloru, se se opresca pedepsele trupesci quelle „arbitrarie, si se li se dea facultate de a despune „de drepturile salle câstigate“ etc. Ungurii cu multu erau mai necajiti assupr'a romaniloru pentru revolutiunea lui Choria de currendu, pentru petitiunea natiunale que se asternusse tocmai la aquésta dieta: de alta parte cu multu le erà mai placutu „a' régi jó szókás,“ de quâtu se puna multu pretiu pe aquésta propusetiune regesca — si uritiosa acumu, dupo que erà repetita acumu de atâtea ori dela domnirea Austriei. Cu tote aquesta se denumì o commissiune, quarei se dede de uniculu obieptu de consultatiune: „ore putè s'ar' séu bà concede tierranului dreptulu de migratiune libera?“ Commissiunea nu se putù intiellege cu diet'a, dequi complanâ guvernulu diferintiele — incheiandu-se in siedinti'a de 18. Ju-

niu 1791. suptu certe conditiuni dreptulu liberei migratiuni. E de insemnatu introductiunea aquestui proieptu de articlu: „*mecarquo oblegatiunea „perpetua a coloniloru si adscriptiunea de gl̃e — „intemeiata in legile intarite prin diplom'a leopol- „dina — pentru coloni e mai multu folossitoria, de „quâtu stricatiua, si e impreunata cu tota securi- „tatea loru“* etc. — Resultatulu tractariloru intre guvernulu si dieta fura articlii 26 27. dela 1791. intariti de imp. Franciscu la 1792., in puterea quaror'a in quâtu pentru prestatiunile urbariali — pen' la intocmirea unui urbariu *in proximis comitiis* — au de a se obserbâ provisoriu *punctele regulative. Liber'a migratiune* pucina buccurîa casiunâ romaniloru, quoci erâ legata de pletirea tutoru detorieloru de o parte — de alta parte de aquea indetorire, quâ tierranulu se puna altu omu in loculu seu. Prin aqueste conditiuni appesatorie usioru putea nimicî domnulu tota activitatea legei — avendu domnulu destulle occasiuni astfeliu a-lu incarcâ pe tierranu de detori, quâ se nu se mai pota strammutâ nici quandu; tacundu despre aqueea, quo judecatile precumu in tote causele: asiâ sî in aquestea se faceau de aristocrati, quari firescu lucru — quo-si partiniau. — Art. 64. de a. 91. denuinî membrii *commissiunei in quelle urbariali.*

Aquestea fura resultatulu si allu propuset.
reg. de a. 1790.

LXXVI. *Commissiunea in urbarialibus* dela a. 1791. intocmì unu proieptu de urbariu, quare dupo unu rescriptu dela a. 1809. erà se se desbata in diet'a dela a. 1810 $\frac{1}{2}$. Dar' si aquèsta dieta dupo tractatiuni, que tienù cu guvernulu assupr'a operatului commissiunei, nu ispravì alta nimicu, afar' quo in siedinti'a de 26. Juniu 1811. promise, quo *are de cugetu a luà la desbatere sà intrebatiunea regularei urbariali.* —

Commissiunea in urbarialibus. si Diet'a de a. 1810 $\frac{1}{2}$.

Dealtraminte quātu aveau de a asceptà romanii si dela diet'a dela a. 1811. se vede din operatulu commissiunei, quare (sect. III. §. 1.) la intrebarea, cumu are de a fì qualificatu urbariulu, astfeliu respunde: „Urbariulu và fì legale, déquo „aquestasi astfeliu se và defige, quà prin trensulu „se nu se veteme nici de cumu prerogativ'a nobilitare; bà âncu — dequo conserbandu intregi „si neattinsse drepturile ereditatei nobililoru — „pe nobili cu nici o greutate nu-i và appesà; si „afar' de aqueea dequo dupo proportiune equa „fora scurtarea emolumintelor domnesci và deter- „minà si prescrie aqueea, que trebue se lasse dom- „nulu pamentescu tierranului seu pentru sustie- „nerea vietiei salle, pentru quare emolumentu — „*que are de a remânè in manile tierranului seu pen'*

„*và placè domnului seu pamentescu* — tierranulu e
 „indetoratu a sierbì; si dequo astfeliu *và defige*
 „oblegatiunea tierranului, quà aquestasi se fia in
 „stare atâtu domnului seu pam. a-i prestà cu-
 „viintiosulu sierbitiu, quâtu sî pe sine si domes-
 „tecii sei a-i chranì, cu unu cuventu *và fi legale,*
 „dequo *và fî intemeiatu pe art. dietale de a. 1714,*
 „pentru quo aquestu articlu s'a facutu lege pu-
 „blica cu putere oblegatoria prin potestatea *legis-*
 „*lativa* prin consensu imprumutatu, si nu s'a schim-
 „batu prin nici o lege novellare, cu atâtu mai
 „puçinu s'a abrogatu: *ér' puntele regulative de*
 „*a. 1769., quare s'au poruncitu a se obserbà prin*
 „*a. 4. de a. 1791., sunt numai o provisiune inte-*
 „*rimale pen' la introducerea urbariului legale, —*
 „*prin urmare artic. dela 1714., pen atunci pen'*
 „*se *và intocmì noua lege, are deplina putere ob-**
 „*legatoria, — mecarquo domnii pamentesci n'au*
 „*vrutu se obserbe cu atât'a rigore defipt'a mesura*
 „*a sierbitieloru, quì s'au purtatu mai cu blandetia*
 „*cu tierranii sei, — dar' sî dealtraminte impre-*
 „*giurariloru moderne e cu totulu potrivitu.*“ etc.

Din aquestu operatu e prèinvederata machnirea unguriloru assupr'a guvernului austriacu, quoci aquest'a atâtu de vertosu staruià pentru intocmirea urbariului, — machnirea pentru *decretele date pe calle administrativa* in favorea tierrani-

loru, precumu aquell'a allu M. Teresiei dela 1747. que redusse la 3. quelle 4. dille determinate prin art. dela 1714., pe quare vrea commissiunea se intemeze urbariulu intocmindu, — si cu deosebire machnirea pentru *punctele regulative* alle M. Teresiei, quari âncu erau mai favoritorie pentru tierrani, de quâtu memoratulu art. dela 1714., dar nu erà addusu *per legislativam potestatem mutuo consensu*, cu tote quo legea dela 1791. 'i dà putere legale, dequo sî numai provisoria.

Din tote aquesta usioru putea se preveda ver-quine, quo pe callea *legislativa* nimica nu erà de a se putè asceptà dela unguri usiuratori de sortea tierraniloru. Mai erà pucina sperantia de a se rezemà in curte, quare avea multe interesse de a usiurà sortea romaniloru — aquést'a firesce numai pe calle administrativa, — quea mai multa sperantia in spiritulu inaintatoriu allu timpului.

Dieta âncu nu se mai tienù dela 1811 pen' la 1834., prin urmare pe calle legislativa urbariu dupo promissiunea dietei de a. 1811. nu se putù intocmì.

LXXVII. Intr'aqueea assuprirea tierraniloru erà nemarginita: plangerile nenquetate assupr'a appesarei arbitrarie, assupr'a ingreuiarei cu robote, quari nu le puteau implinì, assupr'a scoterei arbitrarie din mosii. Cu occasiunea trecerei Impe-

Conscripti-
nea de pa-
mentu dela
a. 18^{vj}.o.

ratului Franciscu (a. 1817.) prin Transilvani'a tierranii din tote partile tierrei 'lu luara impregiurulu calescei, se planssera assupr'a nesufferiteloru napastuiri alle Unguriloru si-i implura calesc'a — pe drumulu dela Bistritia, Dees pen' la Clusiu — cu mii de instantie assupr'a Domniloru. Franciscu le dede lui *Czyráky* spre a-i face relatiune. Trebuinti'a neaperata a unei regulari definitive de reporturile urbariali erà simtitoria. In urmarea aquestoru plangeri alle tierraniloru guvernulu provinciale in puterea unui rescriptu de curte de 22. Sept. 1817. opprì prin o ordinatiune unele abusuri alle domniloru, publicâ din nou spre strinssa obserbantia *puntele regulative*, precumu si articlii dela 1791. Dar' aqueste ordinatiuni precumu alte mai multe assemuni n'avura nici-unu effeltu. Ungurii nu le obserbau parte din spiritulu loru quellu innascutu de aristocratismu si despotismu, parte de necazu, quoci erau essite pe calle administrativa.

In fine se para annulu 1819. a fi menitu pentru introducerea urbariului. — Din caus'a resboeloru guvernulu erà lipsitu de bani: mai cu sema aquésta causa — spre a regulà darea de pamentu, — dar' de alta parte si plângerile tierraniloru admanuate imperatului in Transilvani'a — repetite dupo aqueea la guvernulu provinciale

si de curte, appesarea arbitraria, neliniscea insuf-
flatoria de ingrigiare — determinara pe guvernulu
de curte a mai incercà introducerea urbariului
in veri-que tipu — si aquést'a pe calle *administra-*
tiva, fiindu-quo pe calle *legislativa* nu putea se
fia nici o sperantia a indupplecà — acumu de la
1769. si mai nainte pe impetritii aristocrati — pe
lungo tote propusetiunile si decretele. — Dreptu-
aqueea spre a putè intocmì unu urbariu — inainte
de tote erà de trebuintia a rescì si a defige ma-
rimea sessiuniloru colonicali spre a avè unu cri-
teriu legale de deosebire intre *allodiu* si *colonica-*
tura — de o parte spre a putè determinà dupo
aquést'a marime anumita a colonicaturei si mari-
mea detorintieloru tierranesci, de alta parte spre
a pune pedeca atâtu celatiuniloru de pamentu la
scoterea darei, quâtu si arbitriului domnescu de
a lucrà dupo placu cu colonicatur'a quâsi cu al-
lodiulu — unu lucru que erà nu numai spre
daun'a tierranului, que se despoià de pamentulu
seu: dar' si spre daun'a guvernului; fiindu-quo
darea zacea pe colonicatura, ér' allodiulu erà li-
beru de dare, si asià guvernulu cu atâtu mai pu-
cina dare scotea, cu quâtu mai pucinu pamentu
se afflà in man'a tierranului. —

Dequi spre aquestu scopu se tramissera in
tierra commissari spre conscrierea si clasificarea

pamentului, quâ dupo aquêsta conscriere rescindu-se accuratu quantitatea mosieloru colonicali (tierranesci) — se se pota defige sierbitiele tier-raniloru. Nu numai tierranii dar si guvernulu avea interessu se essa colonicaturile ori-quâtu de mari, quoci tierranulu cu atâtu avea mai multu pamentu, si guvernulu cu atâtu mai multa dare. Dar seracii tierrani nu-si pricepura interessulu seu; — domnii mahniti pe guvernulu, pe commissari pentru aquêsta taiare in drepturile loru fora dieta — temendu-si privilegiile — se impresciara dela orasie pe sate, incepura cu feliu de intrigi si minciuni a-i sparià si indupplecà, quâ se spuna quâtu mai puçinu pamentu, quo *némtiulu vrè se arrunce dare mare assupr'a loru*. Domnii adequo credeau, quo folossele que dora le ar' perde prin urbariulu, que erà se se faca, si-le voru supplinè pe *callea conventiuniloru* assupr'a pamenturiloru celate de tierrani si scrisse de allodiu. Tierranii insiellati séu spariati de domni asià si facura: de fric'a darei 'si celara pamenturile, seu le spusera de allodiali la conscriptiune, — si de aquì inainte in tabellele de dare, quari s'au luat apoi de mesura a mosieloru colonicali — totdeun'a scrissera quâtu mai puçinu pamentu, quellalaltu parte si-lu appropriara domnii, parte si-lu pretindu pen' astadi de allodiu. —

Defectele aquestei conscriptiuni si clasificari de pamentu le cunnoscù prèbine guvernulu: tocm'a de aqueea nici nu vrù se introduca urbariulu pe temeiu lu aquestei conscriptiuni false si atâtu de mance. —

Tota apperarea tierraniloru espusi totu arbitriului domnescu remase dar' érosi numai pe callea administrativa, o apperare cu atâtu mai nedorita, cu quâtu dregutorii totu domnii erau. Astfeliu urbariu nu se putù face nici de cumu nici in intiellegere cu jurisdictiunile, precumu nici mai nainte in intiellegere cu diet'a — din caus'a pertinaciloru aristocrati, quari nimicu nu vreau se lasse, que appucassera din evulu quellu de auru allu feudalismului.

LXXVIII. In érn'a annului 1831. ungurii si-
 au facutu spaima, quo romanii se scolla assupr'a
 loru in tota tierr'a, quo in Blasiu pivnitiele epis-
 copesci si stogurile suntu pline de arme si pul-
 bere de pusca. Fugiau ungurii din tote partile
 inspaimântati la orasie. Se fi vedutu numai,
 cumu se carau nemesii cu carulu incarcatu de
 saci de farina, slanina, buglanu de vinu, bà si
 lemne, que nici nu appucassera a le taià — in-
 credintiându tote alle salle judiloru si iconomiloru
 sei, quari toti erau romani, si quari le spuneau
 domniloru, quari se departau cu lacremile in

Fug'a ungu-
 riloru de na-
 lucirea unei
 rescolle ro-
 mane la a.
 1831.

ochi: — Ddieu se ve duca in pace domniloru, mecarquo ati putè remanè a casa, quo nu se in-templa nimica. — Din Alb'a Julia i'au scossu afara comandantele cetatei pe ungurii fugiti açollo dîcundu: quo n'are trebuintia de astfeliu de aperatori. — Ajjungundu lucrulu in cunnoscinti'a guvernului provinciale — s'a chiamatu inaintea aquestui guvern Vicariulu generale dela Blasiu Dimitriu Cajanu, quare intreatu fiindu, que scie despre aquèsta revolutiune — au respunsu, quo tote aquestea sunt scornituri fora nici-unu temeiu, quo romanii sunt omeni de pace, si nu e nici umbr'a unei fapte de ingrigiare. — Ungurii rus-sînati — au scornitu totusi, quo pop'a romanescu din Bal'a *Kerekes* a predicatu revolutiune assupr'a Unguriloru; dequi sî fû citatu bietulu popa inaintea tablei judiciarie regesci dela Osiorheiu, pe quare vedendu-lu ungurii ensisi s'au russînatu forte — fiindu pop'a din *Bal'a* omu atâtu de be-trânu, quâtu de abià se putea clati. —

Astfeliu din totu lucrulu nu essî alta nimicu, de quâtu quo ungurii dederu o proba prèchiara, cumu 'si adduce a minte vinovatulu in totu minutulu de infricosiat'a isbânda a Nemesei pentru foradelegi, cumu tremura vinovatulu inaintea tribunalelui consciintiei, cumu-lu ingrozescu sabi'a lui Damocle sî atunci, quându dora n'ar fî nici-o

causa intemeiata de lovitur'a ei, — unгурii totdeodata dederă atunci și o probă de viteji'a unguresca. — Se pote și aqueea, si e pre de credutu, quă unгурii se fia avutu de scopu — quă totdeaun'a — se innegresca numai pe romani inaintea curtei, si se-i dovedesca nedemni de usiurarile, que se propuneau a se face pentru densii; dar' nu si-au aijunssu scopulu, quì au remasu numai russinati ei, si inaintea lunei fricosi — spariati fora nici-o causa.

LXXIX. Intr'aqueea revolutiunea francesca delă a. 1830. silli pe curte a concede diet'a delă 1834. Quă la tôte dietele — asià și aquestei diete se propuse deslegarea intrebatiunei urbariali. Diet'a aquést'a estravagante se inchise.

Diet'a delă
1834. 1837/8.
1841/2.

De aquì inainte se dau pe fația planurile ultramagyare. In scopu toti aristocratii erau invoiti. Dar' asià numit'a *partid'a liberale* — spre a dobândi poporale de alta limba — avea de cugetu a eliberă pe tierrani, numai se se faca *unguri*; partid'a quea mai mare impetritu aristocratica — dequo și erà prèinvoita intru sustienerea suprematiei unguresci si magyarisarea quellorlalte natiuni — dar' din privilegiele salle feudali âncu nu vrea se erte nici quâtu e negru suptu unghia. Iobagii de o quâm data nu pofteau alta nimicu, de quâtu se sossesca o data *Urbariulu* quellu pro-

missu de mai bine de o jumătate de seclu, incredintiatu deputatiuniloru regnicolari la 1791. etc.; pentruquo assupriti de domni nu erà nimine quine se-i appere — nici lege, nici omenil. — Curtea repeti propusetiunile de mai nainte pentru regularea relatiuniloru urbariali la dietele dela 183⁷/₈. si 184¹/₂., de abià la a. 1843. se denumi o commissiune insarcinata singuru si numai cu elucrarea *urbariului* despartitu de ver-que alte obiepte — spre a se luà la desbateri in prossimele comitie. Aquèsta commissiune elucrâ unu proieptu de lege urbariale, dupo quare tierranii erau se se faca proprietari ai pamentului seu, ér' ridicarea roboteloru singuru din aquea cauza nu o afflâ cu calle, pentruquo astfelu *nu s'ar' putè accoperi puterile trebuintiose intru ducerea economiei rurali*, — adequo — que totu atât'a insemneza: — ridicandu-se robotele omenii n'aru mai lucrà domniloru pe nimicu. —

Diet'a dela
a. 184⁴/₅.

LXXX. Pertractarea aquestui operatu se poronci quà o missiune principale a dietei din Clusiu dela a. 1846., si *in propusetiunea regesca* de 11. Juliu 1846. se demanda, quà opiniunea deputatiunei sistematice assupr'a regularei urbariali mai cu séma se se desbata, si rezultatulu aquelei consultari separatu de ver-que alte operate se se assterna spre decisiune Majestatei. — La aquèsta

dieta dar' se luâ la pertractare seriosa urbariulu. Pote nici acumu nu se luà: dar' curtea erà se introduca din nou pe calle *administrativa* unu urbariu provisoriu la 1845. si aristocratii de frica se determinara a face densii la a. 1847. urbariulu. —

Aristocratulu *Samuele Jò'sika* — Cancellariu de curte — sciù ingrigì din bunu timpu nu numai de o summa forte mare de regalisti, dar' lucrâ pe deosebite cali si mediloce, de sì deputatii jurisdictionali se alessera mai totu din partid'a sea. —

In siedinti'a dietale de 4. Januarius 1847. numai que capetâ ordine sì desbaterea urbariului.

LXXXI. In totu annulu se totu desbatù, si in urma essi aquellu urbariu espilatoriu intaritu sì de imperatulu, tramissu la guvernulu provinciale, aquest'a inse cu inceputulu annului 1848. de fric'a impregiariloru de atunci nu cutezâ a-lu publicà, — dupo quare tierraniloru erà se le merga sì mai reu, quà mai nainte, erau se se despoie tocmai sì de aquea proprietate, quâta se conscrisse quà colonicale la 1819., erà se se faca din bietii tierrani o massa de proletari cu servitie respective mai mari quà mai nainte, quoci intr'addeveru aquestu urbariu rapià pamentulu tier-ranului, si detorintiele le marià. Aquestu urbariu, — afar' de aquea quo rapesce o mare parte

Urbariulu
facutu de
diet'a de a.
1847.

a moslei tierranului for' de a reduce prestatiunile -- dupo que in mai multe locuri se provoca la legile mai vechi *verböcziane* si *approbatali*, bà se provoca si la *usu*, prin quari de nou se lasa porta larga si pe viitoriu, quã si mai nainte, arbitriului domnescu, — aqestuu urbariu dîcu in fîntia nu este alta, de quãtu o legalisare, o codificare a arbitrarietãtiloru domnesci de mai nainte. Si cumu putea se si fia aqest'a altmîntrea, quãndu diet'a erã compusa singuru din aristocrati, ér' queealalta parte — tierranii -- nu erau de facia; si urbariulu in fapta nu este alta, de quãtu unu contrãctu intre domni si tierrani: acumu conditiunile aqestui contractu le determinã numai o parte — aristocratii, for' de queealalta parte — adequo for' de tierrani, — quari erau scossi din dieta, — precumu si obserbã unulu din partid'a liberale in diet'a dela 1847.

Dar' se luamu intr'o mai adinsa, quì scurta revedere si aqestuu urbariu dela 1847.

a) Coloni-
calur'a.

LXXXII. Articululu III. dela a. 1847. defige *colonicatur'a*.

Quare este *colonicatur'a*, *urbarialitatea* (*urbériség*)? adequo quare si quãtu este *pamentulu tierranului*? aqest'a erã intrebarea quea de capetenie in fia-quare urbariu, quare dequo nu vrea fi deslegata cumu se cade, totu urbariulu nu pletea

nimicu. Deslegarea aquést'a erà intr'unu urbariu bas'a tutoru detorintieloru tierranului, aquést'a erà se fia pedec'a arbitriului domnescu — de a rapì dupo placu pamentulu tierranului, de a-lu sillì la robote arbitrariu. — Si tocmai aquésta întrebare principale in Transilvani'a nici o data n'a fostu determinata dupo lege, quì numai in fapta, in Transilvani'a nu s'a facutu vreodata nici o mesurare de pamentu, nici-un' catastru s. tabella de pamentu n'a fostu, nici bater' fassiuni — afar' de quelle mincinoase dela 1819, — vâ se dica — nici-o doveda documentatoria de qualitatea pamenturiloru. Si aquést'a e prèfrescu; quoci — dupo que tota puterea statului erà in man'a aristocratici — que interessu avea aquést'a a defige quâtimea pamentului colonicale? — legile verböcziane si aprobatali, quari proprietatea a totu pamentulu tierrei o attribuescu nemesiloru, singuru arbitriului aquestor'a lassau, quâtu pamentu se dea si tierranului — *ne rusticus pro ratione extensionis territorii sine terra maneret* — for' a determinà a nume quâtimea pamentului tierranescu. — Dar' totdeodata aquelleasi legi — dupo que diceau in nenumerate locuri, quo *tierranulu n'are nimicu afara de simbr'a lucrului seu* — sierbiau de ocasiune domnului a face, que vrea, cu pamentulu tierranului: a i-lu luà de totu si a-lu scote

din mosia, si aquést'a a o intrupà cu allodiulu, séu a o dà altoru tierrani — tocmai sî buccatîta între mai multi — storquundu apoi dela fia-quare dupo arbitriu totu atâtea sierbitie, quâte storquea la inceputu dela unulu singuru; findu-quo urbariu nu erà, quare se defiga quâtimea prestatiuniloru dupo marimea mosiei. Aquestu arbitriu allu domniloru atâtu assupr'a drepturiloru reali, quâtu sî personali alle tierranului — afara de *usu*, quare se socotea de lege — 'lu propteau din destullu urmatoriele legi *verböczyane* si *approbatali*, precumu sî altele aquestoru assemîni, asià: „iobagi'a este pedeps'a delipteloru, si iobagiulu „nu pentru aqueea sierbesce domnului, quà se prii- „mesca quevà dela densulu din oblegatiune, quì din „aquea causa, quo person'a iobagiului e obstrinssa „domnului seu pamentescu cu oblegatiune de a „pururea, — *domnulu pamentescu are putere de a „lucrà cu pamenturile iobagiloru sei dupo cumu 'i „place*, findu-quo proprietatea fundului privesce „pe domnulu pamentescu, ér' tierranulu in bunu- „rile domnului seu pamentescu afara de simbrî'a „lucrului n'are nimicu“ (Decr. Trip. III. t. 30. 31. et Approb. Const. III. 35. 1.). si érosi: „*nobilulu „pote, quandu 'i place, a luà inderetu fora nici-o „greutate fundulu seu dela iobagiu, si-lu pote intor- „que spre folossulu seu.*“ (D. T. III. 30. 8.). si érosi:

„iobagiulu afar' de simbri'a si premiulu lucrului
 „seu in respectulu proprietatei n'are nici-unu
 „dreptu in pamentulu domnului seu, quì *proprie-*
tatea a totu pamentulu se tiene si se cuvine dom-
nului pamentescu.“ (D. T. III. 30. 7.). — Que se
 tiene de *person'a* tierranului: aquest'a erà adde-
 veratu sclavu allu domnului seu, quare judecà
 assupr'a tutoru drepturiloru reali si personali alle
 tierranului. asià: „domnulu pamentescu este ju-
 „decatoriulu suppusului seu — omului locuitoriu
 „in fundulu seu, si âncu asià, quâtu *domnulu pa-*
mentescu pote se-lu pedepsesca pe colonulu locui-
toriu in fundulu seu, de vâ meritâ dupo legi
— sî cu morte.“ (Approb. Const. III. t. 25. a.
 29., et t. 47. a. 19., et IV. t. 1. a. 25.). si altele
 aquestor'a assemini legi, de quari e plinu Ver-
 böczy si Approbatele, quare legi nu numai, quo
 nu s'au abrogatu vreodata, qui unele a nume se
 provoca si se intarescu sî pe viitoriu in Urba-
 riulu dela 1847. (precumu in art. Urbariale III.
 se intaresce Verb. I. 40., dupo quare domnulu
 pote *allodisà colonicator'a*; in art. urb. X. se inta-
 resce Verb. III. t. 30., dupo quare, cumu vedumu,
colonicator'a e proprietatea domnului.) —

LXXXIII. Suptu cas'a austriaca — cu tote-
 quo aquést'a avea quellu mai mare interessu a
 rescì a nume pamentulu tierranului, pe quare

zacea darea — âncu nu se facù nimicu in caus'a aquést'a. Addeveratu, quo prin *sistem'a betleniana* dela 1754. se consemnara in tabellele de dare pamenturile facticu afflate in manile tierranului: prin aquést'a se ingreuiâ in quâtuvâ nobilelui a trage la sine pamentulu colonului; dar' nici-de-cumu nu se puse prin aquést'a pedeca desbraccarei tierranului de pamentu, quoci Verböczy si Approbatele stâu in putere, si domnii parte provocându-se la aqwestea lesne puteau trage la sine si allodisâ pamentulu colonicale séu sî peste voi'a tierranului, quare n'avea nici-o dreptate, dar' parte sî cu voi'a tierranului, quare lassâ buccurosu se-i treca pamentulu de *allodialu* spre a scappâ de dare. — Legile dela 1769. 1714. 1791. lassa de-terminarea quatimei pamentului tierranescu *soco-tintiei quei intiellepte a domniloru*; si cu-tote-quo prin articlulu 26. de a. 1791. se puse de principiu, quâ tierranii se nu se sco'ca din mosii, cu tote quo mai cu sema prin decrete de curte se demandâ, quâ mosiele se nu se derebesca, quelle gollite se se dea altoru tierrani: dar' pe lungo tote aqwestea — quine a pututu vreodata impedcâ arbitriulu domniloru de a nu face abusuri?! — veduramu sî conscriptiunea quea mincinosâ dela 1819. — cumu adequo se tramissera commissari C. R. in tierra spre a consemnâ coloni-

catur'a, cumu se tîcnera congregatiuni marcali, cumu se denumira commissiuni conscrietorie in tote jurisdictiunile, cumu 'i insiellara domnii pe tierrani a-si celà pamenturile de fric'a darei, fassiunile le faceau tierranii in fiinti'a de façia a domniloru sei. -- Dar' nici puçinulu pamentu conscrissu de colonicale la 1819. âncu nu remase a locurea totu in man'a tierraniloru — sî aqvestu pamentu dela 1819. incoce, — in lips'a a totu urbariulu, in copi'a legiloru verböcziane si aprob., in a totu-putinti'a aristocratiloru, in dreptulu domniloru de judecata si essecutare in trebile urbariali, in lips'a tierraniloru de ver-que apperare, — usioru le fù dîcu prin tote aqvestea domniloru a mai approprià si allodisà sî din quâtu le mai remasesse tierraniloru la 1819., find-quo sierbiticle totu aquelleasi remaneau, neavendu dar' domnulu prin scurtarea mosiei tierranului nici o scurtare in sierbitie; usioru le fù a-i insiellà pe tierrani a-si spune pamenturile pen' la 1847. de allodie *libere de dare*, a-i reduce astfelu la stare de *inquilini*, bà a-i insiellà pe quei mai seraci a se spune de *curialisti*, quoci atunci pleteau numai quei 18 xri dreptu dare; a le luà padurile si locurile commune dupo placu. —

LXXXIV. Pe lungu tote aqvestea de abià acceptau aristocratii se mora o data fatentii dela

1819; murindu aquesta — se n'aiba quine reprobà falsitatea conscriptiunei dela a. 1819. — Aquést'a este caus'a de capetenia — pe lungo quelledalte, — pentruquare aristocratii tamandara elucrarea urbariului de atunci pen' la 1847., quoci aveau tota caus'a de a se teme, quo tierranii — vedendu-si acumu gressiell'a quea neertata, que au facutu, insiellati de domni la 1819. — cu ocasiunea introducerei urbariului voru spune, din que causa sta scrissu din pamenturile loru atâtu de puçinu quà *colonicatura* in tabellele de dare. —

Pela a. 1847. nu mai traiau betranii fatenti dela a. 1819. Dequi fora nici o sfiella putura aristocratii la a. 1847. a luà de *temeiu urbariului conscriptiunea dela 1819.* — Singuru aquésta basa minciosa a urbariului dela 1847. luându-o in considerare — e facuta sentinti'a a totu urbariulu. —

Bas'a colonicaturei
dupe Urbariulu din
1847.

Operatulu *commissiunei* luasse de basa „*statulu quo, adequo pamentulu, que se affla actu in man'a tierranului, séu quare se afflà (ér nu quare se conscrisse) la 1819 in manile tierranului, si despre quare nu pote dovedì domnulu, quo e allodiu in strinssulu intiellessu a I. 40.*“ — Deputatii sassesci facura cu ocasiunea desbaterei o dechiaratiune sî mai in favorea tierraniloru, schimbandu pusetiunea din urma a operatului astfeliu: „*si despre quare domnulu n'ar putè dovedì, quo i s'a*

occupatu cu puterea din alodiu“; quoci intr'addeveru trebe se presuppunemu — judecandu starea lucrurilor de mai nainte — quo totu que se mai affla anco in mân'a tierranului — pe dreptu se affla, quoci dupo a totu-putinti'a domnului pen' in 1847. quine pote suppose, quo ar' fì pututu luà cu puterea tierranulu quevà pamentu dela domnu-seu!: ér' din contra domnulu avea mii de cali sì dupo Verböczy sì dupo usu si arbitriu. Nu numai Sassii: dar' tota partid'a liberale magyara se scullâ aspru assupr'a aquestui articlu, que punea de basa urbariului conscriptiunea dela 1819.: *Kemény Dénes*, *Vér Farkas* si alti deputati liberali parassira diet'a. Partid'a lui *Josika* erà in majoritate mare, si priimià numai cu applausu propunerile dictate de *Josika Lajos* Fispanulu Dobocei dupo insufflarile capetate dela frate-seu Cancellariulu de curte *B. Josika Samu* din Vienna. Nimicu nu folossira declamatiunile *Regalistului Teleky Domokos*, quare arretâ pe largu si descoperì in goletatea sea tota falsitatea conscriptiunei dela 1819. si profetisâ impossibilitatea si pericolositatea punerei in lucrare a aquestui urbariu intemeiatu pe o basa, dupo quare sunt se se despoie tierranii sì de pamentulu, que le mai remasesse. La finitulu desbateriloru urbariali totu acestu *Teleky Domakos* trasse la o critica ascutita totu ur-

bariulu intr'unu memoriale lungu, si arretâ, quo de se vâ si introduce cu puterea, dar' vâ produce o massa de proletari tierrani, si vâ purtà in sinulu seu simburele revolutiunei.

b) Rectifica-
rea con-
scriptiu-
nei de 19.
dupo Urb.
de 47.

LXXXV. Majoritatea — partid'a lui Josika — nu numai priimî de basa aquêsta conscriptiune, quî mersse si mai incollo determinându (art. III. §. 1.): „*quo dequo cumvâ domnii dela 1819 incoce „ar' fî allodisatu quevâ in puterea Decr. Verb. I. „40. si din pamentulu conscrissu de colonicale la „1819: aquestu pamentu colonicale, dar' acumu al- „lodisatu se remana si de aquî inainte in man'a „domniloru.“* ér' puntulu 4. allu aquestui §. urbariale da dreptu domnului a mai luâ si de aquî inainte din pamentulu conscrissu la 1819, dequo vâ dovedî, cumquo fora calle din allodiu s'a conscrissu (asculta!) — Atâtu prin aquêsta determinatiune espilatoria; quâtu si prin articlulu urbariale X., quare se provoca la Decr. Verb. III. 30., quare dîce cumquo si *proprietatea colonicaturei se cuvine Domnului*; precumu si prin articlulu urbariale XI., quare intre casele scoterei tierranului din mosia numera si casulu determinatu prin D. V. I. 40., quare da dreptu domnului a *allodisâ pamentulu tierranului si a-lu scote din mosia*: — prin tote a queste determinatiuni espilatorie dîcu se sustiene si in urbariulu dela 1847. dreptulu domnului de

a lucrà cu pamentulu tierranului dupo placu quâ proprietate a sea. Afar' de aqueea aquestu urbariu e intr'o contradictiune curiosa cu sine insusi, dupo que ensusi restorna prin aqueste determinatiuni si temeiu lu assiediatu in art. III. adequo conscriptiunea dela 1819.

LXXXVI. In articlulu IV. al' aquestui urbariu se determina *quâtimea* mosieloru tierranesci — aquestea se reducu dupo *classificarea dela 18²¹/₂₂*.

c) Quâtimea mosieloru coloniali.

din araturi din fenatie

in class'a I. la 4. — 10. 2. — 4.

in class'a II. la 6. — 12. 3. — 5.

in class'a III. si JV. la . 7. — 14. 4. — 6.

juguri = 1600 stensieni patrati. — Aquêsta quâttime e cu multu mai mica, de quâtu in conscriptiunea dela 1819., si in multe locuri si mai mica de quâtu pamentulu actu afflatoriu in man'a tierranului; fiindu-quo in quelle mai multe locuri pamentulu celatu la 1819. si alta data remase totu in man'a tierranului, numai quâtu acumu trecea de pamentu domnescu (allodiu). tierranulu dupo aquesta determinatiune intr'addeveru erà se devina proletariu.

LXXXVII. Art. III. §. 1. p. 3. al' urbariului arrêta, cumu se se *indeplinesca* séu *intregesca* mosiele tierranesci. „Aquestea au a se *indeplini* *din pamenturile urbariali, que s'ar' afflà — peste*

d) Indeplinierea mosieloru.

pamentulu conscrissu la 1819. — in man'a tierranului; de nucumva s'ar' tienè aqvestu pamentu de indubitatu allodiu allu domnului.“ Dar' art. IV. §. 6. si despre aqveste intrecutorie dïce: „*de sine se intiellege, quo, decumva — dupo indeplinirea facta in mesur'a legale din pamentulu conscrissu la 1819. — s'ar mai afflà ânco suptu ver-que titlu pamentu intrecatoriu in man'a tierranului, — aqvestu pamentu devine proprietate allodiale a domnului; dar' domnulu 'lu vâ lassà aqvestu pamentu pe 12. anni la tierranu — fiindu-i aqvest'a indetoratu a-i sierbî dupo contractu pentru aquellu pamentu; ér' dupo 12. anni are dreptu domnulu a-lu intorque spre folossintia allodiale.*“ — Quându la aqveste determinatiuni despoiatorie dechiarara Sassii in dieta, quâ se nu se mai iea dela tierrani pamentulu afflatoriu in mane-le: quei mai multi deputati si regalisti dechiarara fora nici o rusine: cum-quo majoritatea are de a tienè inaintea ochiloru interessele nobilimeî libere de dare.

LXXXVIII. In art. urb. IV. §. 10. *se da dreptu domnului, quâ dequo dupo trebuint'a sêu inlesnirea sea ar' poftî a face schimbu din allodiu cu colonicatura: aqvest'a se o pota face, — adequo que totu atât'a insemneza: dequo ar' avè domnulu vreunu allodiu, quare nu-lu pote folossî de reu, que*

este — aquest'a se-lu dea tierranului, si se-i iea mosi'a lui, dequo e mai buna.

LXXXIX. Art. urb. V. suna despre *beneficiele urbariali, que se cuviniu tierranului afara de folossinti'a mosiei* *). Aqueste beneficie facu o parte constitutiva a dotatiunei tierranului. O parte din aqueste asià numite *beneficie* si-le appropriara domnii siesi, precumu locurile commune — de pascutu, padurile satesci si tierranesci etc. etc. — Dupo urbariulu acestu din 1847. art. V. „este a se rupe pentru tierrani o buccata de padure dupo mesur'a beneficieloru avute — si dupo contractu, que au de a face pentru aquést'a cu domnii. Lemnatiunea (lignatio) numai in aqueste pa-

e) Beneficiele urbariali.

*) Fiindu-quo aqueste beneficie faceau o parte a dotatiunei tierranului, quare pentru aquelle beneficie tocmai asià sierbià, quà-si pentru mosia: de sine se intielloge, quo unce din aquelle beneficie dupo a. 1848. tocmai asià trecu in proprietatea tierranului, quà-si mosi'a, — pentru essemplu beneficiulu *paduraritului* n'a inquetatu pentru tierrani dupo libertate, fiindquo acestu si alte assemenca beneficie erà o dotatiune a tierranului pen' stà iobagi'a, cu ridicarea iobagiei remànu totu drepturi tierranesci parte pentru servitiile facute pen' acumu, parte pentru desdaunare, unde are locu aquést'a. Êr' altele din fostele beneficie, precumu *carcimaritulu*, *moraritulu* etc. dupo a. 48. Ia noi trebue se dovina *drepturi equali* pentru toti.

duri le vâ fî ertata, ér' in quelle allodiali bà, qui numai dupo contractu. Dreptulu de *inspectiune* peste tote padurile este allu domniloru.“ — Prin tote aqeste contracte 'si putea câstigà domnulu atâtea dille, quâtu se suiau dillele de lucru cu multu mai susu, quâ inainte de 1847. pentru o mosia mai mica.

„*Dreptulu carcimaritului* — si dupo aqestu urbariu — este *esclusivu* domnescu. Dar' domnii spre a-si arretà — dupo cumu dice legea — silinti'a de a ajjutà tierraniloru le lassa communitatiloru urbariali dreptulu de a cârcimari dela San-Mihaiu pen' la Craciunu.“ — Aqestu beneficiu nu erà nou, quoci tierranii 'lu aveau si mai nainte. —

„Dreptu *domnescu* e si *macellaritulu*. Singuru in timpu de lipsa pote taià carne si communitatea cu concessiunea domnului. Unu particulariu numai la aquea intemplare, dequo i s'ar bolnavi vr'o vita.“

„Dreptulu *moraritului* este *esclusivu* domnescu.“

Tierranii pen' in 1847. tieneau mori a locurea séu dupo contractu; séu pletindu quevâ domnului in *recognitionem dominiî*; séu nepletindu nimicu — rezemându-se aqestu dreptu al' tierranului pe *usu*, quare avea putere de lege dupo dreptulu ungurescu; séu in urma dupo nesquari privilegic: —

urbariulu din 1847. art. 5. §. 9. pe astfeliu de communitati séu tierrani 'i despoia de aqvestu *beneficiu* — dându facultate domnului de *a-i putè oprì de a mai tienè mora.*

„*Dreptulu de venatu, de pescuitu, de passeraritu, de piatia, tirguri**), vama etc. sunt exclusivu dom-

*) Fiindu vorb'a despre beneficiile *tirgului si vamei* — ne adducemu a minte de *privilegiulu de tirgu* allu orasiulu *Blasiu*, quare privilegiu l'au dobânditu *blasianii* dela principele *Bethlen Gabor* pe la a. 1671.; s'au sî folositu *blasianii* de privilegiulu loru nu numai pene au fostu suptu unguri, quì sî dupo-que au venitu suptu stapânirea episcopiloru romani, — precumu se cunnosce aqest'a din protocollele quelle vechi alle *Blasiului*, in quari sta: cumu suptu *Eppulu Innocentiu Klein* vam'a *tirgului* o luáu *orasianii*; dar apoi quâm de pe timpulu *Eppului Aaron* s'au scossu *orasianii* din folossinti'a aqestui dreptu allu loru, si bietii *orasiani* fura silliti de atunci pen' in a. 1848. a duce processu nenquetatu cu episcopii — for se-si pota scote dreptulu. Actele aqestui processu se affla in mân'a *orasianiloru*: noe nu ni e scopulu a ne occupà aquì cu aqvestu processu; obserbamu numai, quo aquellu dreptu l'au luatu episcopii dela *orasiani* — pentru folossulu besericci catedrali, quà se aiba de unde tienè beseric'a cu lumini si cu tamâia etc. cumu diceau ei ensisi. Administratiunea districtuale dela *Blasiu* assediata suptu *B. Puchner* in 1848. 1849. cunnoscundu dreptulu orasiulu — l'au reassiediatu in usulu drepturiloru salle. Cumu sta lucrulu in

nesci.“ — Unele din aqweste beneficie erau ertate pen' aquì sî tierraniloru: dupo art. urb. V. din 1847. numai dupo *contractu*. Nou medilocu de a-si putè domnii immultî prestatiunile si dillele de lucru.

f) Prestatiunilo urbariali.

XC. Que se tiene de *prestatiunile urbariali* — aqwestea se determina prin art. urb. VI. „Dillele de lucru cu panea, carrulu, plugulu, grap'a tier-ranului — se reducu la *un'a pe septemâna* pentru o mosîa de *quâtimea determinata prin aqwestu urbariu.*“ — È dar' prin aquêsta reducere nu perdeau domnii nimicu, bà âncu dobândeau mai multu; quoci, dupo cumu sunt de mici croite mosîele, — ar' fî venitu dupo o mosîa, cumu erà *actu* de mare in man'a tierranului mai cu sema pe câmpia — trei bà sî mai multe dille pe septemana — afara de dillele, que prin deosebite contracte pentru beneficie de paduri etc. si-le ar' fî sciutu si pututu storque domnii dela tierranii. — Afar' de aquêst'a — in aqwestu articlu, precumu totu urbariulu e forte ambiguu intocmitu, se da locu arbitriului domnului, quâ la *tempu de*

aqwestu momentu: nu scimu. Se pote quo orasiulu ér' se vâ fî privatu de dreptulu seu. Unde se vâ assiediâ dreptatea pe pamentu, déquo jefuesce sî ensasi beseric'a catedrale, quare predica dreptatea! . . .

lucru întetitoriu se pota duplecà dillele lucrului de septemana cuviintiose dupo proportiunea sessiunei, prin aquésta adaogere vicléna: „dupo proportiunea sessiunei“ (a' telki allomány aránya szerént járo hetenkénti szolgálatot kettőztetni) — se putea întemplà, quà mosi'a findu mai mare de quâtimea determinata prin aquestu urbariu, — nu numai se duplece servitiile: quì dupo proportiune se putea întemplà, quà tota septemân'a se-lu porte la lucru pe tierranu.

XCI. Art. urb. VII. §. 1. *sustiene in putere* ^{g)} Dicimele *dreptulu domniloru de dicima assiguratu prin legi, dupo §. 5. unde e datina, se se iea nona. Tierranulu se i-o duca a casa. — Assupr'a rescumperarei dicimei, séu unde e in usu — a nonei pote face contractu tierranulu cu domnulu.*

XCII. Art. VIII. suna despre *datiele mai mici*. ^{h)} Datiele mai mici. *„Doe gaini, doi pui, diece oue e detoriu tierranulu domnului pe annu. Tierranulu se pote rescumperà de aquestea cu 30. xri. m. c. pe annu. — Vecaturile quelle lungi se ridica pentru doue dille de lucru. — Fiaquare tierranu de o mosia legale e detoriu domnului a-i adduce unu stensienu de lemne din padure, avendu domnulu voia a întorque aquésta detorintia intr'o di le lucru. — Mai incollo are voia domnulu séu a pofți dicima din cânepa dupo*

quantitatea quâta sémèna tierranulu, séu se-i torqua siesse funti din cânep'a séu inulu domnescu."

i) Contractele urbariali.

XCIII. Art. IX. suna despre *contractele urbariali*. (§. 2.) „Dequo tierranii ar' fi facutu contractu de rescumperarea mosiei, prestatiuniloru etc., séu dequo prin contractu aru fi fostu redusse de mai nainte dillele de lucru la numeru mai micu de cumu e determinatu prin aqvestu urbaniu: in aqveste casuri domnului i se da dreptulu a quere stricarea contractului pe callea legèi. — §. 3. da dreptu tierranului a-si rescumperà mosi'a si prestatiunile pe *timpu mai indelungu*. dar' §. 6. dîce: quo dela contractele de rescumperare incheiate pe *timpu neanumitu* — amendoe partile *se potu abbate*.” — Vâ se dîca — dupo aqvestu urbaniu tierranului 'i erà taiata prin lege facultatea de a se putè rescumperà de totu.

k) Dreptulu migratiunei si scoterei din mosia.

XCIV. Art. urb. XI. „modifica puçinu *legea de migratiune* dela 1791., in quâtu adequo tierranulu, de vre se se mute din cause cuviintiose, nu trebe se adduca altulu in loculu seu. — Domnulu 'lu pote scote pe tierranu din mosia -- pelungo casurile neputintiei tierranului, neascultarei si mojiçiei lui, séu déquo ar' fi judecatu la robîa, — 'lu pote scote si atunci, quându in puterea Decr. Verb. I. 40. *ar' voi Domnulu se allodiseze mosi'a tierranului*.”

XCV. *Puterea judecatorie si pedepsitoria a domnului pamentescu asupra tierranului in puterea art. urb. XII. remane in vigore si pe viitoriu — afar' de causele urbariali mai mari relegate la tabl'a urbariale, que era se se asiedie pe venitoriu — firesce totu din domni. — Dupo acestu articlu pe tierranulu neascultatoriu 'lu judeca domnulu — adequo actoriulu —, 'lu pedepsesce in bani séu in dille de lucru ; dar' tierranului âncoida dreptu legea — a quere addeverintia dela domnu-seu, quo l'a pedepsitu.*

i) Jurisdic-
tiunea dom-
nului.

XCVI. In urma e forte de insemnatu in acestu urbariu, quo asià numitii *inquilini* (dilleri) se lasa mai de totu arbitriului domnescu — art. urb. IV. §. 1. dice quo: „*inquilineloru nu se cuvine colonicultura (a' zselléreket általában urbériségék nem illetik)*. — Que este *Colonu, inquilinu, curialistu* etc. nici-o-data nici-o deosebire chiara legale nu s'a facutu — nici in respectulu *personei*, quoci si asià numitii *inquilini* asseminea iobagiloru se tractau, nici in respectulu *mosiei*, quoci, déquo si aquést'a era mai mica — faceau sierbitie nu dupo mesur'a *mosiei*, qui dupo arbitriulu domnului, aquést'a se intemplà tocmai si cu asià numitii *conventiunisti*. — Cu atâtu mai puçinu nu faceau domnii deosebire in tractarea coloniloru si inquilineloru, cu quâtu ânco decretulu

m) Inqui-
linii.

VII. allu lui Uladislau art. 22. dicea: „*Item quod universi inquilini in seriem et numerum coeterorum iobbagyionum se se collocare et computare teneantur.*” legile aprobatali III. t. 41. a. 2. dîcu: „*inquilini sunt etiam ad statum iobbagyionalem redigendi.*” ér' art. dela 1714. „*nequis subditos pluribus, inquilinos vero paucioribus diebus ad servitia redigere praesumat.*” Aristocratii sî obserbau aqueste determinatiuni legali, si chiaru quându n'aru fi essistatu assemîni legi — quine-i impedecà pe domni pen' in 1847 si 1848 de a sillî si pe inquilini la assemîni sierbitie cu colonii. Inquilinii dar' se tractau quâ-sî queialalti iobagi, si iobagi erau, nici nu erà alta deosebire între iobagiu si inquilinu, for' quo dora aquest'a avea mosia mai mica — pentru a face mai totu atâtea sierbitie. —

Aquesti inquilini sunt parte mai vechi, parte mai noi. Si toti sunt assiediati parte pe locuri addeveratu rusticali, dar' impartite de domni arbitrariu între mai multi tierrani, quare locuri apoi bietii tierrani insiellati de domni si spre a scappà de dare le spuneau de domnesci, si asià domnii capetau occasiune a-i privi de inquilini si curialisti; parte sunt assiediati pe stirpaturi si alte locuri communi, — dar' fire-aru assiediati tocmai sî pe asià numitulu allodiu — întrebare: que ose-

bire accurata a fostu vrodada intre allodiu si rusticalitate? au dupo Verböczy si Approbate nu totu pamentulu e proprietatea domnului?! atunci apoi potu pretinde domnii, quà toti tierranii se essa din locurile salle, quoci sunt proprietate domnesca?! precumu facu intr'addeveru sì in dillele aquestea domnii in Transilvani'a — scotendu pe romani din mosii, dequo nu vreu se le fia sì astadi iobagi. — Nu tempulu de quându se affla orequare tierranu — fia suptu numele quelle arbitrarie de colonu, inquilinu, au curialistu, conventiunistu — pe orequare mosia, nici natur'a pamentului quea nici-o-data determinata: qui modalitatea tractarei loru pene a fostu suptu jugu domnescu, adequo aquea impregiurare — dequo au fostu silliti dupo mesur'a mosiei loru la sierbitie si alte greutati publice si private — determina libertatea loru de proprietari liberi dupo annulu 1848, quoci altraminte ar' stà lucrulu, quandu proprietarii ar' fi facutu contractu pe unu anumitu timpu cu tierranulu assupr'a pamentului, que-lu pretindu astadi de allodiale: atunci quine ar' putè dice, quo astfeliu de contracte si conventiuni legali nu trebe obserbate; è dar' astfeliu de contracte nu se affla — afara de quelle storse cu sill'a si cu insiellatiunea in 1848. — si asià dar' nu s'au tractatu dupo contractu, quì dupo arbi-

triu quà toti iobagii. Tote aqwestea le au recunoscutu sî ministeriulu Kossuthianu prin ordina-tiunile de 21. April 1849 si 5. Maiu 1849 publi-cate a nume asupr'a cerbicosiloru aristocrati din Transilvani'a (Közlöny Nr. 85) adequo, „cumquo nu numai pamentulu aquell'a e *colonicàle*, quare se affla in man'a addeveratiloru coloni — dîcea ministeriulu Kossuthianu —, quî sî aquell'a quare se affla in man'a asià numitiloru inquilini, dequo n'au facutu domnii assupr'a aquellui pamentu de mai nainte contractu pe unu anumitu tempu si reser-bându-si dreptulu dupo unu anumitu timpu a poffi schimbarea prestatiuniloru; — ér' dequo n'au facutu contractu asupr'a pamentului, que dîce domnulu, quo e allodiale, si l'au tractatu sî pentru pamentulu aqwest'a quà pe iobagiu, tocmai de ar fi adau-gatu sî din allodiu, se tiene de colonicatura acumu, séu quellu puçinu se suppune a fi colonicatura.” Aristocratii firesce quo aqwestea nu le бага in sema. Si aqwestea le anticipamu aquî numai pentru aqueea, quà se arretamu, que erà se se intemple cu pamenturile bietiloru tierrani dupo 1848 la in-templare, quându s'ar' fi pusu in lucrare aqwestu urbariu din 1847., adequo quea mai mare parte a pamentului colonicale dupo aqwestu urbariu trecea de allodiale, aqwesti tierrani astadi toti s'ar' silli din nou la iobagia, éra colonii ar fi cu mosie me-

runtielle buccatite dupo determinatiunile aquestui urbariu, dupo cumu arretaramu.

XCVII. Atâtu sî despre sortea tierraniloru pen' in a. 1848., quare pentru aqueea le insemnaramu mai cu deosebire, fiindu-quo domniloru unguresci, quari n'au invetiatu niçi nu au uitatu nimicu din quelle trecute, sî acumu âncu le place a se provocà la legile dinainte de 48., que le facura densii spre despoiarea tierraniloru, scotu pe omeni din vetrele strabune, 'i sillescu de nouu la iobagîa, si incepu domnii a visà érosi despre adducerea inderetu a starei quei vechi placute, despre readducerea iobagîei. E de lipsa se le cunosca aqueste machinatiuni vechi si noue totu romanulu, quà se-si pota apperà proprietatea, quare din nouu vreu se li o attace inimicii, cumu li o au attacatu din secle — pen' que-i despoiara pe omeni de tote. Si astadi totusi violenii domni âncu ei au fruntea de a inferrà pe romani de *communisti* — de *communisti* pe aqueia, al' quaroru pamentu si tierra de mostenire cu puterea li o rapira, din a quaroru sudore sangerosa se hranira o miie de anni, quari le lucrara domniloru pe nimic'a quà vit'a, si gemura quà sclavi foranici o aperare de atât'a amaru de timpu suptu jugulu quellu barbaru allu loru. Quine-lu vâ desdaunà pe romanu, pe tierranu de nedreptatirile

politice și sociale de atâtea secole, quine-i vâ in-
torce inderetu lucrulu și proprietatea rapita?...
Mai cu seama din seclulu 16., quându cu inque-
tarea in fapta a detoriei nobililoru de a militâ —
debuiâ se incete numai de quâtu și detorintiele
tierranului cotra proprietariu, — quoci dupo or-
ganismulu staturiloru de atunci temciulu iobagiei
erâ greutatea de militare, que zacea assupr'a no-
bililoru — se iea nona nobilii dela tierrani, *ut
melius servire possint* — dîce regele Ludovicu, —
appesarea tierraniloru dela secl. 16. incoce mai
cu seama dîcu, quându legatur'a intre tierranu și
domnu indata debuiâ se incete — quine o vâ
despagubi? Aquêsta despagubire a tierraniloru
din partea aristocratiloru este unu dreptu al' tier-
raniloru santu și nenegatu!...

2) Starea
culturei ro-
maniloru
pen' in a.
1848.

XCVIII. Pentru o natiune, quare este caduta
politice, cumu erau romanii din Daci'a Superiore,
nu mai remane altu medilocu de a se ridicâ érosi,
de quâtu numai *cultur'a intelectuale*. Dar' romanii
quei dintre Carpati și Thissa și in respectulu
aquest'a se afflau intr'o stare atâtu de miserabile;
in quâtu raru se affla o natiune, quareia astfelu
se-i fia fostu rapite intr'adinsu tote medilocene de
a se putè cultivâ pe sine, quâ natiunei romane
inaintè de a se unì cu beseric'a Romei, bine

sciindu inimicii nostri, quo usioru este a tienè in jugu pe o natiune accoperita de intunereculu nesciintiei.

Inainte de *uniunea* cu Rom'a romanii scole *nu puteau* se aiba: ne fiindu-le ertatu a âmblà la scola; tipografiile romanesci ridicate de principii calvini nu multu puteau folossì: departe quà se fia ridicate cu scopu de a luminà pe romani: scopulu loru erà — a introduce calvinismulu intre romani: nici nu se tipariau alte carti afara de quelle besericesci. — Pucin'a lumina, que erà atunci intre romani, se stracurà incoce pintre Carpati — dela fratii nostri din Daci'a Inferiore.

Inainte de
Uniune.

XCIX. Prin uniunea cu Roma — dequo si equalitatea politica si besericesca promissa prin diplomele imperatesci remase numai pe chârthla — se deschide totusi o noua epoca pentru cultur'a intelectuale. Anco imp. Leopoldu poronci, quà se se ridice scole mai inalte pentru romanii *uniti* la Alb'a Juli'a, Hatzegu, Fagaras, mai târdiu si in Blasiu (firesce tote aquesta mai vertosu cu scopu de a propagà uniunea); dar' au trecutu multi anni dela uniune, si scolele promisse — dimpreuna cu quellelalte drepturi promisse — au remasu numai *pie desiderie*. Cu atât'a furia se oppuneau ungurii desceptarei romaniloru si dupo uniune: in quâtu romaniloru in fapta nici

Dupo
Uniune.

acumu nu le erà crtatu a âmbtà la scola, cu tote quo diplom'a din 1699. erà publicata sî in diet'a tierrei âncu in aquellasi annu. Intr'o cercetare facuta din mandatu mai inaltu pe la a. 1721. la plângerea romaniloru din tienutulu Albei si Ariesiului — se spunu tiraniële, que le faceau domnii ungueresci — mai alessu *Keményescii* — cu romanii din aquelle tienuturi: cumu *nu-i lassa a merge la scola, si dequo scappa orequare la scola, 'lu adducu inderetu cu manile legate in spate; asià l'au addussu pe feciorulu popei din Grindu dela scol'a din Clusiu, si l'au pusu la bibolii domnesci, si dupo que au fugitu érosi din curte, quà se mergea la scola: curtenii baronului Kemény l'au persecutatu pene la Ariesiu, acollo au saritu in apa de frica.* Fiindu romanii atâtu de assupriti de unguri — que mirare, dequo dupo mortea Archi eppului Athanasiu I. unu popa invetiatu nu se afflâ in cleru spre a-lu allege de urmatoriu: romanii fura constrinssi a allege de Archi-eppu pe unu jesuitu — Joanne Giurgiu — romanu nascutu din *Strâmbulu*, de unde pe ungurìa *Pataky* se chiamà, — dar' jesuitu, quà toti jesuitii, calugaru, quà toti calugarii — n'avea nici o grige de luminarea romaniloru. —

Klein inte-
meiatoriulu
culturei Rni-

C. Dupo mortea aquestuaia (a. 1727.) atât'a lipsa de unu barbatu invetiatu se arretâ erosi, de

romanii ne avendu pe alții au alessu pe *Joanne Miculu din Sadu* numitu *Klein*, quare atunci erà numai audītoriu de teologia in al' treilea annu in seminariulu catolicu din *Tirnavi'a*. Aquestu episcopu tineru prin faptele salle quelle stralucite pentru fericirea natiunei salle quei scappatate s'a facutu neuitatu la gintea romana pentru totdeauna. Quà natiunalistu inflaccaratu — vedendu quo fora libertate natiunale romanii nu potu face nici unu passu securu spre o vietia mai fericita — fù quellu d'ântâiu romanu, quare avù curagiulu a face passi pentru reedificarea casei quei politice a natiunci romane surupate de unguri, secui si sassi (vedi pag. 78. 79.). Quate conjuratiuni nu facura Ungurii, Sassii si Secuii assupr'a Romaniloru dela 1437 — in cursu de vro 300. de anni, si totusi pen' la *Klein* quarui romanu i'a venitu in minte, quà se lucre sî romanii intr'acollo, quà se intre sî ei quà *natiune* quà *romani* in cas'a politica si commune a patriei?!... Quine nu se vâ mirà de mintea quea mare a nemuritoriului *Klein*, quare pe la 1740 — quându romanii se afflau intr'o stare atâtu de giosu a culturei -- pretindea pentru romani drepturi *natiunali*: quându tocmai sî in a. 1848. quâti romani nu erau, quari 'si bateau jocu de natiunalisti, si dîceau, quo que queru romanii *nationalitasu*!?. Quà preotu rō-

loru.
1732--1751.

manu credintiosu besericei românesci, cu tote quo a crescutu la jesuiti, mintea si inim'a lui totusi remase nesticata de invetiaturile jesuitice si calugaresci: apperà libertatea si datinele besericei romanesci assupr'a catoliciloru. — In urma quâ românu zelosu si invetiatu a pusu fundamentulu la tota cultur'a que se affla astadi la romani. Ellu adequo dupo que cu multe si mari spese de 120,000 (cumu spune ensusi intr'o scrissoria la *Major*) a medilocitu schimbarea dominiului *Gherlei* si *Sambatei* cu al' *Blasiului* — quare e legatu astfeliu natiunei nu numai prin Diplom'a imperatesca, què si prin aquelle spese mari de bani facute la esoperarea lui — unu lucru la quare bine se iea sém'a romanii, — dupo que dîcu Klein facù aquestu schimbu si se assiediâ la *Blasiu*: se appucâ de edificie besericesci si natiionali, case pentru calugari, quari erau se fia invetiatorii tinerimei in scolele, que vreà se le redice; pentru aqueste edificie éراسi capetâ Klein imprumutu de 10,000 dela erariu, quare se arruncâ pe cleru. Totu episcopulu Klein fù quellu d'ântâiu, quare incepù a tramitte tineri romani la Rom'a pentru cursulu filosoficu si teologicu. Quei d'ântâi transmissi fura *Gregoriu Major* din *Selagiu* (quare se facù apoi Episcopu) si *Silvestru Caliani* de pe *Campia*. — Astfeliu lucrà Klein pentru luminarea

si ridicarea natiunei salle: ellu n'asceptà tote dela imperatu si dela guvern: ellu lucrà intr'acollo, quà natiunea ensasi se se ajjute pe sine: astfeliu cu bani natiunali ridicà edifice natiunali: ellu bine scià quo o natiune, quare ascepta tote din ceriu si dela straini, o natiune, quare nu se ajjuta ea pe sine, nici Ddieu nu o ajjuta... Intr'aqueca ungurii bine vedeau, quo tinerulu si zelosulu episcopu romanu quātu este in stare se ridice si se descepte pe romani: dequi se sculara asupra-i la curte: si Klein dupo multe partimi scappându la Rom'a — murì mai tardiu acollosi a. 1768. — Singuru despre aqestuu episcopu n'a pututu dice nimene, quo a resipitu ave rea pe pompe, quo ar fi amblatu dupo tituli si decoratiuni — titululu de *baronìa* i'a fostu datu inainte de a se ordinà pentru inaintarea uniunei, ér' quà se fia amblatu ellu dupo ea, cumu au amblatu altii si ambla si astadi unii venturosi dupo *excellèntia* si *cruci* — aquést'a despre Klein s. Miculu nu se pote dice.

CI. Scolele din Blasiu nu s'au inceputu pen' Ep. Aaronc. 1752-1764.
la a. 1754: in aqestuu annu suptu eppulu *P. Pavelu Aaronu* finindu-se edificiele pentru calugari si scolele incepute de *Klein* — in urmarea unui rescriptu imperatescu se deschisera scolele din Blasiu. Quei d'ântâi professori au fostu *G.*

Deschiderea
scoleloru
din Blasiu
a. 1754.

Major si *Caliani*. Dar' se nu socotesca quine-và, quo a queste scole — quare mai tardiù se facura apoi isvorulu de cultura, putemu dîce, pentru tota romanimea — se nu socotesca dîcu quo scolele din Blasiu la inceputu s'ar fi pututu assemenà mecar' cu unu gimnasiu, — nu, la inceputu tota invetiatur'a stà intr'atâtu, quo invetiau *rugatiunile, sacramintele etc., se deprindeau scolarii la cetania, si in beserica ceteau psaltirea*. Pe rîndu începù *G. Major* a-i invetià sî *declinatiuni*, quare lucru 'lu credea ellu mare progressu; dar' gimnasiu deplinu nu erà, cu atâtu mai puçinu *filosofia*, si *G. Major* nu dorià nimic' mai multu, de quâtu se ajunga o data invetiându-se in *Blasiu* „*propositio major et propositio minor*.” Inse aquést'a suptu ep. Aron n'a ajjunssu, quì a invetiatu nu-mai quàm obiectele, que se tienu de gimnasiu. Dealtraminte ep. Aron forte multu s'a straduitu pentru inaintarea culturei romane: ellu vedendu quo din veniturile dominiului eppescu, quare erà pentru intretinerea calugariloru quà professori si pentru inaintarea scoleloru, nu pote accoperi spesele trebuinciose: cumperâ dominiulu *Cutului* cu *ajutoriulu clerului si cu al' credinciosiloru*, quare apoi s'a sî intaritu de imperatîa la 1769. quà perpetua fundatiune pentru *seminariu*. Unu nouu essemplu la fericitii nostri betrâni, quari nu accep-

tau tote dela straini, quì singuri se ajjutau pe sine. Din aquestu dominiu apoi si din quellu eppescu se plateau professorii si se ajjutà tenerimea scolastica, dar' professorii capetau plata atâtu de mica, quâtu nu se puteau cultivà nici pe sine. Eppulu Aron tienea la scola la Blasiu 24. de tineri romani *nobili*, ellu sperà, quo de voru cresce aquestia si se voru luminà, quà *nobili*, voru appucà la diregutorii politice in tierra si voru fi spre ajjutoriu natiunei. Intre tinerii aquestia se cetescu in protocollele scolastece din familiile: *Para, Nopcsa, Motocu etc.* Dar' s'a insiellatu intr'ensii, pentruquo quare cumu appucà la vro dregutoria se facea *popistasu*, se ungurià si se lepedà de natiune. — Aquestu episcopu in totu tipulu se luptà a latè cultur'a intre romani: fiindu omu cu mare invetiatura — din nou tradusse bibli'a pe romanìa: ridicâ tipografia, in quare inse numai carti besericesci si pentru inaintarea uniunei se tipariau, cumu e: *Florea Adeverului*; quoci cu tote quo erà omu invetiatu, dara fiindu calugaru — credea, quo mai pe urma tota invetiatur'a trebue se folossesca mai cu sema relegiunei si uniunei. — Aquestu episcopu in testamentulu seu si-a lassatu tota averea sea clerului si tinerimei scolastece, quo si dominiulu 'lu cumperâ, quà se fia de unde se ajjutà *paupercula juvenus scolastica*

(serman'a junime scolastica) Din testamentu si din tote faptele lui se vede amore cotra natiune.

Ep. At. Red-
nik.
1765--1772.

CII. Suptu eppulu *Athanasiu Rednik* mecar-quo erà omu forte invetiatu in quelle besericesci: asià in quâtu in tote scrierile salle cotra cleru, calugari, bà si cotra guberniulu tierrei nu numai dicerile intregi, dar' si cuvintele âncu le demustrà cu citatiuni din *Canone si Santii Parinti*, asià quâtu dela sine nu sciea nimicu, necredendu pote a fi quevâ adeveratu, de nu putea cità autoritatea orequarui s. parinte: cu tote aquestea, dîcu, cultur'a intre români suptu densulu nimic' nu inaintâ; bà putemu dîce, quo aquestu eppu i'a intunecatu pe români, dequo ne uitamu cu que modu propagà ellu uniunea prin tierra, quo purtà cu sine icon'a sinodului dela *Florenti'a*, in quare diavolulu intinde cârligulu se traga pe Fothiulu la iadu, aquéstâ icona o purtà inaintea sea in rudele praporeloru, que le luà omenii, quari âmblau cu ellu — a uneori cu puterea dela neuniti, casiunându astfeliu processe pene si inaintea guberniului si certe intre frati.

Ep. Gr.
Major.
1772--1782.

CIII. Dupo mortea eppului *Rednik* incepù mai ântâiu a se invetià in Blasiu *Filosofi'a* si *teologi'a*, findu quei d'ântâi professori *S. Klein* istoriculu si *Stefanu Popu* — amendo calugari. — Suptu eppulu *Greg. Major* s'a continuatu aquést'a, asià

quâtu si-a ajjunssu dorinti'a, quâ se audia inve-
 tiandu-se in Blasiu „*proposit. major et minor*” (ade-
 quo *logic'a*). Aquestu eppu plinu de zelu si de
 spiritu natiunale bine vedendu, quo romanii din
 caus'a seraciei, la quare i'a addussu appesarea
 quea adunca politica si civile — n'au cu que-si
 purtà baiatii la scola: a intemeiatu in Blasiu fun-
 datiune de pane pentru 200. de scolari din veni-
 turile episcopiei, monastirei si seminariului, quare
 pen' astadi sta. Mare ajutoriu a fostu aquêsta
 fundatiune pentru seracii scolari romani. — Suptu
 ep. Major a ajjunsu la culme cultur'a romaniloru
 din secl. 18., si aquêst'a erà concentrata tota in
 calugarii din Blasiu', quari mai toti invetiassera la
 Rom'a. Dintre aquestia quei mai insemnati erau :
ensusi episcopulu, Josafat Devai, Stef. Popu, Filo-
teiu Laszlo, Germanu Peterlaky, Sam. Klein istori-
culu, Petru Major, Georgiu Sincai etc., pe questi
 doi din urma ep. Major i'a tramissu la Rom'a.
 Unii dintr'ensii erau professori, a-une-ori totdeo-
 data sî consistorialisti, altii missiunari pentru
 uniune, si toti natiunalisti mari; quoci cu tote
 quo invetiau in Rom'a, dar' de acollo nu atâtu
 adduceau spiritu calugarescu, quâtu veniau inflac-
 carati de amorea natiunale, que li-o inspirau in
 Rom'a monumintele quelle eterne alle strabuni-
 loru nostri. — Episcopulu Major predicându a desu

prin tierra — atât'a popularitate si amore si-a câstigatu la romani, quâtu pene astadi 'lu canta in versulu: „*ploua ploua prin copaci; Major e robu la Muncaciu.*“ etc. Despre ep. Major se spune, quo fiindu odata in visitatiune in tienutulu Deesiului, si plângundu-i-se credinciosii quo n'au beserica nici nu câpeta nicidecumu locu de beserica — Major episcopulu rapitu de spiritu divinu 'si ridicâ manile în susu si a esclamatu: *Domne! asià-ti trebue, daca ai datu tu totu loculu domniloru, de acumu n'ai nici atât'a, quâ se-ti ridice omenii casa!* Bob, quare 'i erà atunci secretariu, 'lu reflectâ, dar' Major 'i dîsse: „taci, dà tu se me inveti pe mine, què se vorbescu!“ .. — Persecutatu sì ellu quâ Klein fù sillitu a se lassà de episcopìa.

Ep. Bob.
1782--1830.
Intunerecu
in cultur'a
romaniloru.

CIV. Suptu eppulu *Bobu* ar' fi acceptatu omulu, quâ dupo atâtea lupte si inceputuri grelle se merga inainte cultur'a cu passi sburatori: acumu erau omeni invetiati, nu quâ suptu *Miculu* si *Aron*: quevâ ajjutoriu erà facutu sì pentru tinerimea scolastica: pe dreptu se putea dar' acceptà progressu indoitu; dar' tocmai din contra se intempla: cu inceputulu episcopiei lui Bob se face nopte in sfer'a culturai romaniloru: si *blasianii* au dormitu in 48. de anni, quâtu a tienutu eppi'a lui *J. Bob*; quo n'au facutu sporiu mai mare, de cumu a fostu suptu ep. *Major*. Bob

erà unu omu, quare nu putea sufferi pe barbatii quei invetiati: incepù a se certà cu calugarii quei invetiati: toti fura constrinssi a luà lumea in capu dinaintea lui *Bob*: n'au mai remasu omeni invetiati, quari se pota fì professori. Renumitulu *G. Sincai*, quare âncu a fostu calugaru, quà directoriu al' scoleloru satesci in tota tierr'a — ridicâ vro 300. de scole satesci, a quaroru astadi nici loculu nu se scie: a tiparitu carti scolastice — grammatica romana cu litere latine pentru limb'a latina etc.; inse certându-se apoi cu eppulu, fù sillitu sî densulu a luà lumea in capu, si nime n'a sufferitu atâtea, patimi, quâte a sufferitu *Sincai* nemuritoriulu. . (vedi pag. 96 et 103), for' se aiba vr'o vina, de quâtu quo erà omu forte dreptu si aspru in vorbe, si apostrofà administratiunea quea rea a episcopului. Dupo *Sinkay* Protopopulu *V. Nemes* a urmatu in directur'a scoleloru pen' la 1807.. In urma a inquietatu tote scolele si in fapta sî directur'a, quoci quellu cu nume directoriu *Benedictu* dà numai patente la dascali, quari scutiti dela greutàti nu invetiau nimicu. — *Klein* istoriculu traducundu bibli'a s'a rugatu de eppulu se-i ajjute tiparirea, a quest'a nevrendu — *Klein* se intorse cotra eppulu n. u. *Ger. Adamovici*, *Bob* 'lu arretâ la guberniu, quo vre se tiparesca bibli'a la neuniti, si-lu accusâ de lenesiu intru

Filipanu.

dregutori'a, que o avea quà predicatoriu in Blasiu, mecarquo se scie, quo de quându e Blasiulu, predicatoriu, quà *Klein*, n'a fostu; in urma totusi a tiparitu Bob bibli'a, dedicându-o Klein episcopului; n'a pututu totusi se petreca Klein cu Bob, asià a muritu in Buda quà revisoriu de carti. — Astfeliu o a patitu sì P. Major. (vedi pag. 96.) — Astfeliu a departatutu Bob din Blasiu si din Cleru sì pe alti barbati invetiati: intre alti insemnamu pe *Filipanu* — Clericu de *Lemberg* si Doctor de teologia, pe aquest'a departându-lu din Blasiu l'a assiediatu de parochu la Baiutiu, unde neajjungandu-se cu plat'a que o avea acollo — erà constrinssu a carà pentru plata pe di cu carul' cu doi boi la magazinu, dupo aqueca in parochi'a *Chiciudului*. Aquestu *Filipanu* mergundu o data la Clusiu cu carulu cu bucate de vendutu, si acollo intiellegundu, quo in Academia unu tineru face rigorse, intrà sì densulu in sala imbraccatu in çiundra, quà popii de pe sate si cu sbiciulu pe umeri. Cautatur'a lui quea maretia, que dovedea sì suptu aquèsta imbraccaminte unu barbatu invetiatu, barb'a lui quea venerabile trasse assupra-i attentiunea tuturoru quelloru de façia, intre quari erà sì *gubernatulu tierrei G. Bánffy*. Cu quātu fù surprinderea tuturoru mai mare, quandu *Filipanu* querù voia a pune sì en-

susi propusetiuni din filosofia essaminandului — in limb'a latina. *Filipanu* pe aquelle timpuri erà in tota Transilvani'a quellu mai mare eloquinte latinu. Dupo aquestu esame gubernatoriulu 'lu pofì la prandiu, dar' *Filipanu*, quare tocmai prandisse pe rud'a carului pane cu slanina, multiumi — dicundu: quo a pranditu. Gubernatulu cunoscundu invetiatur'a lui *Filipanu* — constrinsse pe eppulu cu occasiunea ridicarei capitulului a-lu pune intre canonici, asià apoi intorcundu-se *Filipanu* la Blasiu murì quà *prepositu* al' Capitulului (a. 1831). — Dupo que *Bob* allungâ astfelu pe toti barbatii quei invetiati de lungu sine: trasse la sine totu monopolulu sciintieloru: ellu a tradusu: *Desiertatiunile (Didacus a Stella de Vanitate Mundi)*, *Toma dela Campu*, *Tainele lui Turneli* despre quare a dïssu unu catolicu dela Alb'a Julli'a „*quo mai bine ar' fì facutu rote*” (*Major*); bà sî *dictionariu latino-romanu* si alte carti besericesci. Sistemisarea gimnasiului dela Blasiu.

— Suptu Bobu se assiediara norme imperatesci in Blasiu; se sistemisâ gimnasiulu: professorii gimnasiali se pleteau din veniturile monastirei — egumenulu avea 300., queialalti 180 — 200. pe annu: din aquesti bani nici traì nu puteau, de parte se se pota cultivà: uneori numai pentru costu plateau la seminariu, quei-que nu erau calugari, 16. fior., astfelu pentru haine, lumini,

lemnec, gustare, apoi carti etc. le mai remaneau 40. di — *padru-dieci xri pe luna*. La unii dintre professori trebuiau se le adduca parintii, quari aveau parinti, de mâncare de a casa cu desagii in spate. Seraci'a 'i impingea 'pe unii professori, de singuri trebuiau se-si adduca lemne cu spatele din padurea eppesca dela *Nisca* calle de o ora, pentruquo periau de frigu ern'a — nedandu-le eppulu lemne din padurile salle episcopesci, si ci neavendu pe que-si cumperà. — *Bob* adunà pe toti clericii dela *Rom'a*, *Vienn'a*, *Lemberg* in seminariulu dela *Blasiu*, unde se tieneau din veniturile *Cutului* si alle *Monastirei*, din aqeste din urma venituri calugarii erà indetorati a tience 23. de alumni. Mai remasera 2. la *Vienn'a* in fundatiunea facuta suptu ep. *Major*, si 2. la *Pest'a*. — Que e dreptu *Bob* din banii adunati din tote bunurile Clerului si *Monastirei* in 48. de anni a facutu si fundatiuni pentru professori si la mai multe academie din *Transilvani'a* pentru scolari, si a lassatu frumosa summa de bani, cu quari se potu folosì romanii pentru inaintarea spiritului in sciintie si maiestrie, dara fiindu-quo *Bob* a innadusitu aquellu spiritu: se pote assemenà parintelui, quare aduna avere pentru pruncii sei, dar' negrigesce crescerea loro. Asià a remasu clerulu de *Bob* — cu bani, dar' fora crescere.

CV. Intru aquestu intunerecu se arreta trei Klein, Sinkat
 lucéferi pe orisonulu literaturêi romane: KLEIN,
 S'INCAI si MAJOR — quei d'antai apostoli ai
 regeneratiunei romanesci. Que se dicemu despre
 aquesti romani cu invetiatura mare, quaroru as-
 semeni barbati âncu n'a avutu gîntea romanescă!,
 quari prin istoriele lorù quelle nemuritorie, quâ
 „prin unu feliu de toiagu al' lui Moyses au des-
 picatu o mare de intunerecu, que tienea pe ro-
 mani de cîndea pamentului fagaduintiei, 'i facura
 se treca din col' de Egyptulu minciuniloru, si
 se-si cunnosca addeveratulu si slavitulù lorù in-
 ceputu.“ cumu ,dice prèinvetiatulù Romanu *J.*
Eliade aprinsu de spiritulu recunnoscintiei cotra
 aquesti barbati. Dequo nu erà *Klein, Sincai si*
Major: romanii astadi istoria n'aru avè...

CVI. Contimpurani cu aquestia respândeau Altii apostoli
 intunereculù noptei in Banatu: *Paulu Jorgovici,*
Constantinu Loga, Joanne Mihutiù, Dimitriu Ci-
chindealu — toti professori la institutulù pedago-
 gicu din *Aradulu-vechiu* intemeiatu la a. 1812. de
 imp. *Franciscu I.* dreptu recunnoscintia pentru
 bravurile soldatiloru romani probate totdeauna si
 mai vertosu in campani'a frâncesca. *Fabulele*
 quelle pline de invetiaturi filosofice si politice alle
 lui *Çichindealu* suntu cunnoscute romaniloru: *elle*
potu fi pentru romani, quâ se traescu cu cuvintele

lui Eliade *), pentru totdeauna a tablele legi aduse în pusthie. Quâte retaciri si superstitiuni n'au sfermatu aquellea! si quâte n'ar' fi sfermatu, de ar' fi fostu latite mai multu între romani, quoci aquést'a si assemeni carti n'ar' debui se lipsésca din cas'a nici unui tierranu romanu! pe la a. 1814. invetià parintele Çichindealu „se fimu noi toti romanii un'a: nu e aicià grecu seu latinu, unitu s. neunitu . . . un'a trebue se fia nati'a romanesca“ . . . quare a invetiatu în fabulele salle: „*mintea!* (cultur'a) *marita natie daco-romanesca în Banatu, în tierr'a romanesca, în Moldov'a, în Ardelu, în tierr'a unguresca, mintea!* *quandu te vei luminà cu invetiatur'a cu luminatele fapte bune te vei unì: mai alessa natie pe pamentu nu vâ fì inaintea ta.*“ . . . Dar' apoi cumu bate parintele Çichindealu pela 1814. *calugarismulu* — representantele intunerecului poporaloru! Aqueste fabule alle lui Çichindealu interritâ assupra-i superbi'a unguresca si fanatismulu serbescu, a quaroru neomenosa persecutare 'i casiunara o morte prematurata lui si fiului seu, quare atunci finisse cursulu sciintieloru mai inalte. —

Dupo auesti barbati nemuritori continuara

*) Vedi prefatiunea lui Eliade la a do'a editiune a *Fabuleloru* lui Çichindealu. Bucuresci 1838.

lupt'a pentru luminarea romanilor mai multi barbati meritati pe deosebite cali. In Transilvani'a renumitul avocat si poetu *Vasiliu Aaronu* scrisse *patimile mantuitorului* in versuri intr'o limba placuta. Altii la Blasiu se luptau pentru essilarea serbismilor din limb'a besericesca anco pe la 1825. precumu prepositulu *Crainicu*, unulu dintre intimii amici ai lui *Major*. Simeone *Crainicu* incepù a scote *blagosloveniile* si *norodulu* si incepù a *binecuventà poporulu*, pe quare apoi atâtu in aquesta, quâtu si intru introducerea litereloru 'lu ajjutara apoi *Nic. Maniu* si altii. — Grammatic'a lui *Alexi*, din Ungari'a dede onore limbei daco-romane inaintea strainilor; in Banatu si Ungari'a invetiatalu *Murgu* si *Bojinca*, *Th. Aaron* si altii in urm'a lui *P. Major* apperau originea quea marita a romanilor in contr'a strainilor, si astfelu desceptau spiritulu nationale si cultur'a intre romani. Zelosulu Romanu St. Neagoi tipari la Pest'a unu *Carindariu* istoricu cu litere, quare erà si carte istorica si popularia. Romanii nimiciti politice mai aflau nutrementu quellu pucinu in campulu literaturei.

CVII. Prin miscarile literarie alle aqestoru si altoru mai multi barbati invetiati besericesci si civili cotra mortea episcopului Bob incepe a se imprescià intunereculu si diorile unei noue lumini

Filosof'a
germana in
Blasiu.

a se reversă. Anco suptu Bob introdusse prof. *Tim. Cipariu* la a. 1829. filosof'a germana in scolele din Blasiu: appucanduse de studiulu limbeloru europene si orientali — stirnì pe blasiani la o noua vietia literaria introducundu-i in campulu literaturei europene, quoci invetiatii blasiani pene atunci credeau, quo cu classicii latini s'a incheiatu tota sciinti'a. — Dupo mortea episcopului Bob venì facultate dela imperatiã de a se deschide la *Blasiu liceu* quã la *Clusiu*. La 1831. quei d'ântâi professori ai liceului din Blasiu fura: *Simeone Barnutiu* la filosofia si istoria universale si *Nic. Marcu* la fisica si matematica. La 1834. erau' acumu patru professori pentru sciintiele, que se propuneau in liceu, intre aqestia *Joanne Russu* — auctoriulu „*Icinei pamentului*.“ De aquì inainte atât'a inaintare face invetiatur'a in Liceulu Blasiului, in quãtu aqest'a peste puçinu, dequo nu intrecea, dar' siguru putea emulà cu ori-quare altu liceu din Transilvani'a. Nu invetiatura, quì spiritulu lipsea in scolele dela Blasiu inainte de professorii *Cipariu*, *Barnutiu* si *Russu*. Professoriulu filosofiei *Barnutiu* ânco la a. 1831. introdusse in Blasiu *dreptulu firei*, éra acumu pe la a. 1834. quellu d'ântâiu incepe a propune *dreptulu firei in limb'a romana* — intarindu prin aquésta incercare addeverulu quellu cunoscutu de tote na-

Intemeierea
liceului din
Blasiu.

tiunile luminate, quo sciinti'a numai in limb'a materna se pote invetià cu folosu. A ingreuià tinerimea cu invetiarea sciintieloru in limbi morte séu straine este assuprire nedrepta, unu medilocu afflatu de natiunile assupritorie spre a insiellà pe alte natiuni, spre a impededà inaintarea culturei umane, si asià a le tienè in sierbitute. *Barnutiu* prin introducerea limbei natiunali in liceu puse temeiu la o cultura addeverata natiunale. Lucru de mare insemnetate erà aquest'a pe aquellu timpu, quându limb'a romana âncu n'avea aquea auctoritate, quà se pota crede quineva, quo in limb'a romana se potu invetià sî sciintie innalte si tocmai sî filosofìa: quându de alta parte limb'a latina se credea privilegiata pentru a predà intr'ens'a tote sciintiele: si quându in urma tocmai sî in scolele unguresci nu cutezau âncu unguirii a introduce limb'a lor natiunale. Professoriulu *Simeone Barnutiu* lassându-se de notariatulu consistoriale, que-lu dusse dela 1835 — 39. si appucându-se erosi de filosofia la 1839. tradusse tota filosofî'a lui *Krug* si o propunea in limb'a natiunale pe aquellu tempu tocmai, quându se pregatea stingerea limbei si natiunalitatei romane in dietele unguresci, invetiandu totdeodata pe tinerii romani drepturile quelle innascute porsonali de libertate si equalitate atunci quându romanulu anco nu se socotea de

Introduce-
rea limbei
natiunali in
liceulu Blae
siului.

persona dupo legile tierrei. De aquì înainte totu mai
 tari si mai profunde radecini incede a prinde na-
 tionalitatea in scolele din Blasiu si de aquì in
 tota tierr'a. — Professoriulu *Cipariu* inavutì lite-
 ratur'a teologica cu mai multe sciintie facute de
 densulu in limb'a natiunale (1841—2) p. e: *In-*
troductiunea in assiedimentulu vechiu si nouu, Her-
meneutic'a s. scripturi etc. tocmai obieptele quelle
 mai grelle din sfer'a teologica. — Aqueste essem-
 ple le urmara si queialalti professori; insufflându
 prin aquést'a amore de limb'a natiunale in inimile
 tineriloru, si facundu-i a studià cu inlesnire si
 profectu in aquea limba, in quare cugeta. — Pro-
 fessoriulu *J. Russu* — repausatulu, prin a quarui
 morte perdura romanii o istoria universale, que
 era se dea la lumina, nu cu mai puçinu spiritu
 propunea istori'a universale, si in aquést'a isto-
 ri'a natiunale. — Professoriulu *Demetriu Boer*
 singuru dupo *P. Major* incepù a propune teo-
 logiloru din Blasiu afara de dreptulu canonicu
 si dreptulu particulariu allu besericei resari-
 tene-romane in limb'a romana, ér' nu in limb'a
 latina quà mai rainte, in quare nici tinerii nu in-
 vetiau cu successu, si de alta parte limb'a ro-
 mana parassindu-o cu totulu si lassandu-o numai
 in gur'a poporului. Nu barbati invetiati lipseau
 mai nainte in scolele dela Blasiu: *Filipanu, De-*

metrii Cajani, Dem. Vajda, Stoica, Todor, Ilatiu si altii inaintea loru erau plini de invetiaturi dela Rom'a, Vienn'a si Lemberg etc.; dara pene quându supu densii domnià in scolele dela Blasiu despotismulu limbei latine, metodulu jesuiticu, formalismulu quellu uccidatoriu: professorii sus-numiti incepura a dà vietia si spiritu sciintieloru atâtu prin propunerile in limb'a natiunale, quâtu sî prin metodulu unei propuneri viie, que incântà pe studenti, 'i indulcià pentru sciintie asià, quâtu studentii sî quei mai slabi studiau cu quellu mai mare zelu sciinti'a quea mai grea — filosofi'a; quoci professoriuļu *Barnutiu* arretâ in preleptiunile salle quelle popularie din filosofia, quo sî aquést'a se pote predà astfeliu, quà se o pricepa omenii. Astfeliu se latîsse renumele liceului din Blasiu in tota tierr'a, in quâtu acumu pe la 1845 se immultîsse numerulu ascultatoriloru de filosofia, precumu nu fuisse in Blasiu nici odata, si intr'addeveru, quo studentii, que mergeau dela Blasiu la quellealte liceuri din patria, nici-o-data nu-si perdeau nici in aqwestea loculu, que-lu aveau la Blasiu.

CVIII. Aquestu progressu si desceptare nu putea se fia lucru placutu guvernului ungurescu: propuneri in limb'a natiunale, desceptarea tineriloru pentru drepturile quelle ratiunali si istorice

Miscarile
magyariloru
si magyaro-
maniloru in
contr'a li-
ceului.

alle ginteï romane — erau tote lucruri nesufferite ungurului. Anco la 1833. emisse guvernulu dela Clusiu unu decretu cotra eppulu *Leményi*, quà s. e. istori'a universale se nu fia studiu oblegatu — quoci Professorii *Barnutiù* si *Russu* 'i desceptau pe tineri la maritulu inceputu si viitoriu allu unei ginte de asià innalta origine. Ep. *Lemenyi* a facutu dintru'ntâiu remonstratiune si apperâ liceulu Blasiului; dar' dupo aqueea durere! te miri din que motive d'icea si vorbià publice, quo liceulu trebue se se sterga, intr'atâtu respândisse necessitatea aquést'a: in quâtu unu curteanu vorbindu despre aquestu lucru cu unu professoriu dupo multe dispute pro si contra — in urma d'isse: *denique Carthago* (adequo liceulu) *delenda est.*“ Intr'aqueea liceulu totu stete pen' in a. 1848, dequo si perdù multu forte prin allungarea professoriloru quelloru mai harnici in urm'a processului cu episcopulu.

CIX. Despre Blasiu mai insemnamu, quo episcopî'a de aici âncu de pe la a. 1829. in correspundintiele officiose cu Clerulu se intrebuintià cu litere: *Th. Sereni*, quà notariu consistoriale, incepù a scote barbarismii din limb'a consistoriului. -- Prof. Cipariu tiparì carti besericesci cu litere cu o ortografia dintre quelle mai bune quâte au essitu

pen' acumu *). D. *Cipariu* la a. 1847. incepù a publicà in Blasiu „*Organulu Luminarei*“, quare, quà *foia literaria*, erà quea mai insemnata in tota Daci'a. Acumu numerulu I. al' aquestei foie literarie facù mare turburare intru intunerecu, si indata insoçinduse nesciinti'a cu orb'a indresnella i'au facutu Dlui *Cipariu* processu pen' la guberniu, si pentruque? pentru form'a „*tiune*“, adequo pentruque serie *conditiune*, *rugatiune* etc., pentru que nu — *conditie*, *rugatie*, *ertatie* si asià mai incollo! aretarea la guberniu erà subscrissa cu firm'a urmatorieloru feçie: Protop. Fülep, Pap Gabor etc. contrarii aquestei forme 'si bateau jocu de aquésta forma, si recurgundu la limb'a ungresca assupr'a limbei romanesci diceau: „*nagyon csunyan hangzik az a' csunye*“ (tiune); dar' D. *Cipariu* totu *rugatiune*, *ertatiune* scrisse si de aquì inainte. — D. *Cipariu* este unulu dintre quei mai mari orientalisti in Europ'a, si restaurarea teologiei la romani, quà sciintia, numai dela dumnealui se pote asceptà, quo numai dumnealui pote pune bibli'a la o noua revisiune, quà

*) Ortografia mai potrivita naturei limbei rom. âncu n'a essitu quà a domnului *Cipariu*: in quātu ne miramu que mai ambla astadi unii seci a mai introduce in scole alte ortografii — pen' vâ statorì un'a o societate erudita. — Noe ensine ne pare reu, quo n'o urmaramu intru tote mai consequentu.

singuruliu *orientalistu* la romani si mare cunnoscutoriu allu limbei romane. Asceptamu, quo vâ reformâ tote sciintiele teologice ammesuratu cu gradulu de astadi al' sciintieloru, quâ asiâ teologii romani se se faca *invetiatori* ai poporului, nu numai *administratori* ai sacraminteloru, si quâ se nu se implinesca la romani aqueea, que a dîssu marele istoricu *Rotteck* despre beseric'a resaritena, quo âncu n'a petrunsu la dens'a nici o radia a culturei umane. Literatur'a limbei romane âncu multu are de a asceptâ dela *Cipariu*.

CX. Cu multu mai slabu stâu in respectulu culturei fratii neuniti atâtu transilvani, quâtu si banatiani. Si cumu putea se si fia altraminte, quându pe lungu appesarea quea grea politica se mai insociesce si appesarea besericesca din partea serbiloru. Cu episcopi serbesci séu serbiti, quari scimu din *P. Major* cu quâtu scandalu cântau: „*caile (coile) melle nu-su quâ caile vostre.*“ si erosi, cumu predicau: *kako* (adequo asiâ) *poroncesce beseric'a, kako legea, kako imperates'a, kako guberni'a* etc. — cu astfeliu de episcopi necunnoscutori de limb'a poporului cumu putea se inainteze cultur'a! . . . cultur'a romaniloru din Ungari'a are de a se multumî preparandiei din *Aradu* si zelosiloru professori de acollo.

CXI. Episcopolele romanesci nici in timpulu mai prospetu nu facura mai nimicu pentru ridicarea scoleloru popularie. Singuru la a. 1841. la neobosit'a staruintia indemnatoria a zelosului romanu *Nic. Baiulu* quare a aretatu eppului Leményi, quo se affla unu decretu de Curte pentru scole de pe la a. 1821. — scrisse ep. Leményi pentru scole la guvernul, si asià essi famosulu decretu dela 41. pentru scole satesci cu *limba unghuresca*, quare decretu 'lu memoraramu la ultramagyarismu. Dar' scole popularie totu nu se ridicara; numai cându se aretâ lucrulu la curte cu occasiunea processului cu eppulu: s'au redicatu scola la *Blasiu* si *Veza*. Este lucru demnu de insemnatu, quo Blasiulu se affla in possessiunea eppiloru rom. de vreo 120 de anni, si aqestiu timpu n'a fostu de ajunsu, quâ se redice eppii o scola de communitate in *Blasiu*, séu se indemne la aquést'a. Ore este ap'a Tirnaveloru destula se sterga aquésta rusine?! — Intr'aqueea e demnu de tota laud'a zelulu mai multoru particulari si communitati pentru infintiarea de aqestiu feliu de scole pentru luminarea poporului. Intre altii repausatulu vicariu dela Nasaudu *Marianu* a fostu unu fenomenu raru pentru infintiarea scoleloru popularie. In tota Transilvani'a n'au fostu scole, quâ aquelleque le a redicatu vicariulu *Marianu* in tote satele

Scole popularie in Transilvani'a.

regimentului rom. de granitia II. Prepositulu *Crainicu* intemeiâ scole satesci din proprii bani la *Habicu*, *Urisiu* etc. Cõmmunitatile *Brasiovu*; *Reghinu* — unde erà professoriu fostulu Protopopu *Mathe* si unde suntu demne de tota recunnoscinti'a sacrificiele cetatianului *Lupu*; zelos'a communitate *Resinari* din propriele spese 'si intemeiâ scola de petru; si alte mai multe communitati romane, — tote passindu din aquellu principiu salutaru, quà romanii se n'ascepte totu dela straini: qui ensisi se-si caute de fericirea sea.

In Banatu si
Bihari'a.

CXII. Que se tiene de cultur'a poporului din Banatu si Ungari'a — afara de quelle que amu insemnatu in periodulu precedente si puçine si aquì — in timpulu mai nouu nimicu mai multu nu scimu. Mai cu sema la Urbea-mare dela pastorirea episcopului Erdélyi incoce — scriitorulu ar' trebui se faca acolo in faci'a locului o cercetare spre a putè insemnà quevâ si despre ei. Omenii aqestia nu scimu se lucre nimicu pentru publicu. De nu se temu, pote le e rusine se faca quevâ: quandu vorbimu despre *Oradiani* ne vinu a minte intru assemenare quei doi filosofi din dialogulu lui Platone, quaroru le erà rusine a-si spune gressielile pareriloru salle. — **Maramuresianii** âncu nu facura nimicu pentru cultur'a poporului de quându rupenduse suptu

ep. Klein de ardeleni se legara de Russi besericesce, quà politice de unguri.

CXIII. Afara de romanii de lungo episcopiele romanesci — deosebi de lungo quea din Blasiu — si intr'alte parti mai multi romani renumiti se luptau pentru cultur'a natiunale. Loculu ântâiu se cuvine si aquì Redactoriului Gazetei de Transilvani'a *Georgiu Baritiu*. Meritele Gazetei pentru cultur'a si desceptarea natiunale nime nu e in stare a le putè descrie dupo cuviintia. D. Baritiu cu multa intielleptiune 'si sciù alege de scaunulu redactiunei *Brasiovulu*, ai quarui locuitori romani in tota Daci'a Superiore suntu quei mai culti, quei mai zelosi, quei mai avuti, purtatorii negociului orientale. Singuru intre astfeliu de romani, si intr'unu orasiu romanu de asià puseitiune putea se se faca Gazet'a scola politica si literaria a tota Daci'a. Nici conlucratori mai harnici quà *Muresianii* — *Jacobu* si *Andreiu* nu putea D. Baritiu se-si alega. Poesiele lui *A. Muresianu* au arretatu o direptiune noua — patriotica si natiunale totoru quellor-lalti poeti romani, que se occupa numai cu versuri de amoru. Poesiele lui *Muresianu*, precumu: „*Descepta-te Romanu*“ si aqueea din quare puseramu noi quà motto in aquèsta istoria (p. 1. e 32.) — singure merita a-i face demuritoriu numele la romani. Dar'

Gazet'a de
Transilva-
ni'a.

multe au âncu de a acceptà romanii dela poetulu Andr. Muresianu.

Tentamen
criticum in
lingvam ro-
manicam.

CXIV. Carte de limb'a romana, quà classiculu opu allu Domnului *A. Treb. Laurianu* „*Tentamen criticum in lingvam romanicam*“ tiparitu in Vienna la a. 1840. — âncu nu s'a ivitu in litteratur'a limbei romane. Unu feliu de analise este aquést'a atâtu de profunda si agera, la quare anco numai *Laurianu* (de profesiune *matematicu* si *inginieur*, qellu mai mare cunnoscutoriu al' limb'eloru occidentali la romani) a pututu strabate. Quare n'a studiatu aquésta carte: se nu dîca, quo scie limb'a romana. Toti queialalti grammatici, quati s'au arretatu pen' acumu, intru assemenare suntu numai, quà caratorii de caramidi pe lungo architectulu unui palatiu imperatescu.

Mecar' dieu! despre limbistica si deosebi despre ortografîa latino-romana a tâti-a au scrissu, quâtu pe la a. 1842—3, quându se incinssesse unu resboiu formale intre ortografi — si quei-que nu erau in stare se scria, dâu planu cumu se se scria. . . Ar fi de doritu, quà se se intemeeze si la romani o societate erudita; er' pen' atunci in lucruri limbistice, ortografice etc. se se mestece aqucia, pe quari 'i taia capulu la atari lucruri, si se nu âmble toti nechiamatii a face planuri de ortografîi

Magazinulu istoricu pentru Daci'a de A. T. Laurianu si Nicolau Balcescu facu epoca in literatur'a istoriei Daciei. Aquestu *magazinulu istoricu* este unu tesauru perpetuu — nu de adi pene mane, quì quare in tote timpurile fora intrerumpere ar' trebui se se continue, — unu tesauru pentru istoria, politica, beserica, literatura etc., — unu monumentu, quare cu alta caldura ar' trebui se-lu imbraçiosieze romanii, — aquest'a nu este de a se arruncà dupo cuptoriu seu in podu, quà *ciasllovele* popiloru, quì o carte atâtu de scumpa, quâtu n'ar' trebui se lipsesca nici-unui romanu intru nici-o parte séu ramu al' vietiei publice.

Magazinulu
istoricu pen-
tru Daci'a.

CXIII. Noi insemnaramu pen' aquì pe quei mai de frunte invetiati ai romaniloru, pe quari-i cunnoscemu parte din scrierile loru, parte din gazete. Multi preoti si civili romani âncu — afara de aqestia — lucrau in decenniulu trecutuu pentru luminarea si desceptarea romaniloru. Desceptarea politica-natiunale appucasse dar' in scurtu timpu unu sboru imbuccuratoriu. De quându-su romanii — atâtia nu s'au prenumeratu la o carte, si cu atât'a nerebdare, quâti si cu quâta s'au prenumeratu la renumitele opere *Sincaio-Kleiniane*. Quâta lumina erà se reverse intru romani aquestu opu giganticu — quea d'ântâia istoria *a tota romanimea*, dequo aquêta proprie-

tate scumpa a natiunei romane nu se facea obieptu de speculatiune al' unuia . . . Domnulu editoriu *A. Gavra* cu multu mai intielleptu speculante erà, de tiparià currendu aquea istoria, quo banii capetati si-i'ar' fi pututu elocà atunci cu mare profitu . . . Dar' asià Dumnealui remase cu mai puçina dobânda — si quâti betrani inflaccarati n'au muritu inainte de a-si stemperà dorulu quellu infocatu cu cetirea aquestoru opere acumu de atâtia anni publicate! . . Astadi domnulu *Gavra* a inquietatu a mai tipari — pote din necazu pe publiculu romanu! — *Vida* din Moldov'a, quare tiene ingropatu la sine talantulu lui Sinkay — âncu-si vâ câstigà nume nemuritoriu — quâ sierbulu nedemnu din evangeliu, de nu vâ continuà tiparirea opului lui Sinkai, quare numai la densulu se affla intregu. — Cu literatur'a mergea passi paralelli desvoltarea natiunale, si Romanii quei inflaccarati nu puteau mai multu se desperere intre astfeliu de impregiurari de viitoriulu quellu mare al' ginteii romane; cu tote quo, precumu veduramu la loculu seu, ultramagyarismulu amerintià peire natiunalitatei romane — nu numai dinafara din partea unguriloru, for' pe lungu tota aquesta desceptare tocmai sî in sinulu natiunei la unii romani rețaciti.

CXVI. In urma mai insemnamu, quo spiritulu si cultur'a natiunale que appucasse la romanii din *Daci'a superiore*, avù influintia forte mare si asupr'a culturai romaniloru — fratiloru nostri din *Daci'a Inferiore*. Aquì numai de quâtu putù se ica altu sboru. Romanii quei inflaccarati din *Daci'a superiore* persecutati in puterea unei constitutiuni affurissite de straini in patri'a sea, neputendu appucà aquì la nimicu quà *romani* — erau constrinssi a trece Carpatii la queialalti frati romani, unde quà a casa, quà intr'ai sei erau priimiti, si impartasira cu ei cultur'a natiunale pe unu pamentu 'mzi priimitoriu — dreptu rentorcere de imprumutulu, que le eramu detori noi quei din coce de Carpati de suptu principii calvini. Dar' se lassamu se urmeze aquì cuvintele quelle formose alle prè - invetiaturului *J. Eliade* din Roman'a: „*Quei din col' de Carpati ne au addussu noe luminate din isvorulu filosofiei germane. Dar', fratiloru Rumani, mari barbati au essitu dintre voi din colo de Carpati, si de a colo a venitu sè in zidurile derapenate din sf. Sava nemuritoriulu nostru Georgiu Lazar, quare . . . s'a pusu se arrunce semintiele natiunalitateri intr' unu pamentu nelucratu si plinu de rodnicia. Cetiti, Tinerilor, pe Paulu Jorgovici, Petru Major, Cichindealu, Sincai . . . si veti inventià intr'ensii sè limb'a vostra, sè queea-que au fostu*

Influintia
culturai na-
tionali din
Dac. Sup.
asupr'a Dac.
Inf.

„mosii vostri si queea-que veti putè fî, de veti urmà
 „invetiaturile loru. Aquestia toti au fostu jertf'a in-
 „chinarei loru intru slujb'a natiei. Si mortea loru
 „pote fi o vecinica dovada a inaltei loru solli si a
 „implinirei ei cu deseversire.*) etc. etc. . . Blasiulu
 erà isvorulu inteligentiei romane: éra *Bucurescii*
 si *Jassii* dela inceputu scapparea Romaniloru din
 Daci'a Superiore. *Lazar* Transilvanulu puse dar'
 temeulu culturei in Bucuresci cu inceputulu se-
 clului presinte: si lui dupo aqueea urmara mai
 multi romani din coce de Carpati -- atâtu in
 Bucuresci quâtu sî in Jassi. Pe la a. 1820. se
 afflau in scolele dela *Jassi Vasiliu Popu* Dr. de
 Filosofia si Medicina — unulu dintre quei mai
 invetiati barbati in secl. 19. — aquest'a quâ di-
 rectoriu al' scoleloru din Jassi; quâ professori
Fabianu, Coste, Manfy s. a. dussi de boerulu *Asachi*
 in Moldavi'a, — mai târdlu *Dr. Murgu*, juriscon-
 sultulu *Bojinca* si *Dr. Campianu*. — In Romani'a
 quei mai insemnati mai trecura quei trei barbati
 invetiati ai Romaniloru: *Aron Florianu* (auctoriulu
 „istoriei tierrei romanesce“ si al' mai multoru carti
 scolastice), *J. Majorescu* si *A. T. Laurianu*. Quei
 doi d'ântâi quâ professori de istoria: *Laurianu*

*) J. Eliade in prefatiunea la *Fabulele lui Çichindealu*.
 Bucuresci 1838.

quà professoriu de *filosofia* prin invetiaturile lor
 quelle inalte indemnara si pe romanii de acolo
 la sciintie serioase, quându înainte de aques'ta ro-
 manii din tierra se temeau de filosofia, quà bufni-
 tiele de lumina. Astfeliu in patria curatu romana
 tinerimea romana cu astfeliu si aquestoru assemini
 barbati facea passi gigantici in desvoltarea intel-
 lectuale. Romanii Daciei Superiore trecuti din
 col' de Carpati 'si sciura face merite pentru pa-
 tri'a romana, in quâtu nu numai se ridicara unii,
 quà *Aron* si *Majorescu*, la rangh de boieria: qui
 cu occasiunea reorganisarei scoleloru din Bucu-
 rescu in 1847. quei trei ardeleni *Arone*, *Majorescu*
 si *Laurianu* se denumira de-cootra guvernulu de
 acolo de *Inspectori* peste quelle trei distripte
 scolastece, in quare era impartita Roman'a. —
 Quà professori in Roman'a mai erau din diverse
 parti alle Daciei Superiore: *Nicora*, *Balasiescu*,
Gabriele Munteanu, *Joanne Suci*, *Vasiliu Majo-*
rescu, si altii mai multi, quari parte in-
 temeiaru parte sistemisara scolele din Roman'a,
 si petreceau acolo parte quà inspectori, parte
 quà professori.

CXVII. Astfeliu stà cultur'a romaniloru din
 Daci'a superiore: si aques'ta era conditiunea in-
 telligentiloru lor — cu erumperea revolutiunei
 din a. 1848.! Aques'ta cultura era unu productu

propriu si immediatu al' natiunei romane. nu guvernulu ungurescu, al' quariu devisa erà: *intunerecu pentru romani*; cu atâtu mai puçinu constituitionea patriei, quare *condamnà la sclavià pe mostenii tierrei* — au fostu matrea aquestei culturi. Si dequo o natiune sclava atâtu de appesata quà romanii fù in stare in puçinu timpu, cu puçine mediloce tote alle salle a produce din sine ensasi atât'a: quâtu nu erau in stare romanii se se lumineze, se aveau episcopi mai inflaccarati pentru binele publicu al' natiunei, nu quà *Manuilovici, Putnik* si alti eppi romani renegati si serbiti in Banatu, si tocmai sî in Transilvani'a si Ungari'a — unguriti?! — In scolele strainiloru invetiau romanii: quâtu nu puteau propassî cu scole natiunali?! — S'au deschisu acumu alte timpuri, timpuri libere si mai luminate, quare striga sî romaniloru se lucre si se se lumineze, quà se merite sortea, que o pastreza prevedinti'a pentru gintea romana. Vâ vedè lumea, dequo romanii din aquestu seclu luminatu scî-voru face aquea progressiune potrivita cu timpulu, trebuintiele si medilocene de astadi, face-voru aquea progressiune pe venitoriu, quare se respunda in marime intreita cu inceputurile facute de mai bine de unu seclu! Dequo strabunii nostri quei mai seraci si mai appesati de o miie de ori mai multu

de quâtu noi au fostu in stare a ne ridicà din propriele sudori scole quâ quelle din Blasiu, a ne cresce barbati, precumu vedûramu: atunci generatiunea de astadi nu vâ fî demna de numele de *Romanu*, de nu vâ scî face progresse indiecite dupo mediele, que le are acumu a mana. Cultur'a, cultur'a vâ scappà pe romani, si cultur'a numai *natiunale* pote fî. Scole natiunali dar' pentru romani cu professori natiunali si limba natiunale dela quelle mai de giosu scole satesci pen la universitate natiunale-romana: scole natiunali dîcu: nu *unite* nici *neunite* — dupo mintea unoru intuneçati, —nu *unguresci* nici *serbesci* etc., quî scole *natiunali*, si atunci romaniloru! — cumu dîce nemuritoriulu Çichindealu — *natie mai alesa nu vâ fi pe pamentu inaintea ta!* — Mai alesu astadi dupo que acumu au passîtu sî romanii in vietî'a politica: vietî'a loru politica asià nu se pote cugetà fora o *universitate natiunale*: cumu nu se pote cugetà omulu dupo que au es-sîtu pe lume fora nutrementu. Far' o universitate natiunale-romana, in quare se se cresca junimea romana quea matora pentru sciintiele quelle inalte in limb'a natiunale — quoci romanulu nu cugeta nemtiesce, nici unguresce, nici latinesce — for' o universitate natiunale dîcu: romanii er' voru remânè in etatea copillarîei — batjocura

strainiloru. Eu dîcu, quo romanii n'au atît'a trebuintia in momentul de façia de gimnasie, quâta trebuintia au de scola juridica-politica; quoci preliminariile gimnasiali le putemu invetià sî la straini: dar' *dreptu* si *politica* cu folosu pentru natiune numai in *universitate natiunale* se potu invetià. — Si ore se arreta romanii astadi pentru infintiarea unui atare institutu mecaru cu atît'a zelu si energia, cu quâta se luptau fericitii nostri parinti pentru intemeierea scoleloru din Blasiu, quare lucru dupo impregiurarile de atunci a fostu fora assemenare mai greu, de quâtu pentru romanii de astadi ridicarea unei universitati natiunali?! Pe o natiune, quare ensasi nu face totu quâtu pote, quare nu se ajjuta sî ea ensasi pe sine ér' nu ascepta tote dela altii — pe o astfelu de natiune altulu se o ajjute — nu e demna!

3) Starea
besericesca
pen' la a.
1848.

Se mai facemu o scurta privire sî assupr'a starei besericesci a romaniloru din Daci'a Superiore pen' in a. 1848. (*cf. pag. 61. 65—75. 95. 101. 106.*)

CXVIII. Suptu episcop'la lui *J. Leményi* (1832 pene 1848) urmatoriului lui *J. Bob*, — quare veduramu in que tipu incepù a surupà libertatea interna a besericeii, ér' quea esterna fù atacata mai cu séma la a. 1821, quându Bob adunâ sinodu

mare in Blasiu la demandarea primatului besericei unguresci*), — nu numai quo n'a inaintatu libertatea besericei quì din contra se grabea de cadere cu passi mai iuti; quoci, precumu veduramu intr' altu locu (pag. 137), suptu aquestu episcopu incepura a

*) Aquì mai insemnamu, quo in sinodulu aquest'a, quare se tienù la demandarea *primatului besericei unguresci (ecclesiae hungaricae — cumu singuru se numesce pe sine) spre indreptarea naravuriloru — clerulu romanu a aflatu, quo scaderile domnitorie in beserica sunt mai cu sema a queste doe: nesciint'a si bet'a: si cumu nesciint'a nu se vâ putè vindecà pene quându nu se vâ mutà seminariulu catoliciloru din Alb'a Juli'a la Clusiu si voru merge acolo sî clericii romaniloru dela Blasiu, quâ se aiba totu aqueiasi professori, ér' numai rectoriu deosebitu pentru destintiunea ritului. Que intielleptiune! quâsî cumu professorii canonici si ne-canonici din Alb'a Juli'a aru fi fostu vroduta mai invetiati de quâtu amendoi Caianu, Filipanu, Stoica, Todor, Lemenyi, Ratiu etc., quari au fostu professori in Blasiu la teologìa, dupo que si-au facutu cursulu teologicu pe la Vienn'a si alte institute straine. Lips'a culturei n'a fostu din lips'a professoriloru, quì din alte cause, quare cu stramutarea seminariului la Clusiu nu se putea vindecà, quì erà numai unu passu din buna ora a lucrà pe mân'a unguuriloru, quâ sî seminariulu din Urbea-mare, quare n'a fostu nici nu vâ fi niciodata institutu folossitoriu pentru romani. — Que se tiene de bet'a: pentru quo sunt sî popi betivi — aquest'a âncu nu este not'a clerului.*

se tramitte mai întâiu cause de casatoria la Strigoniu spre revisiune si pre appellatiune, quare lucru mai nainte suptu *Bob* nu erà in usu; a se tramitte informatiuni despre purtarea teologiloru; a se recunosce strigonianulu de mitropolitu peste mitropolia romaniloru etc. etc.; — ér' in lontrulu besericeii sistem'a eredita dela *Bob* — de a immulti numerulu protopopiloru se intinsse si mai incollo; *sinode* nu se tienura afara de sinodulu de installatiune dela 1833. si de depunerea omagiului dela 1838, quându a depusu clerulu romanu juramentulu quelloru trei natiuni unite assupr'a romaniloru, quare juramentu erà si in contr'a natiunei si in contr'a besericeii romane; astfeliu netienendu-se sinode regulatu — nu se putea face nici-o socotella despre administratiunea averei besericesci, precumu nici despre averea besericiloru particularie, quo nu dà ratiuni nime nimerui: in dieces'a aquést'a nu erà esactoratu diecesanu quà in alte diecese: si depindeau tote dela buna seu rea voiinti'a episcopului, canoniciloru, protopopiloru, vicariloru, preotiloru si curatoriloru: mai adaoge pe lungu a queste neregularitati pompele si spesele quelle necumpetate si neammesurate cu starea si averea besericeii romanesçi si insoçite totdeaun'a de scaderea naravuriloru quelloru bune, quare causara, de forte se gollira cas-

sele clerului: — aqwestca si alte assemini mesuri produssera nemultumire in cleru si dederă cauza processului clerului in contr'a episcopului (a. 1843 — 1845.), quare processu a ajjunssu pen' la curte. Nu ne érta natur'a aquestei istorie scurte a descrie aqwestu processu cu tote impregiurarile que merita; aqù insemnamu numai atât'a, quo processulu aqwest'a a desceptatu vietî'a natiunale in cleru si in tota natiunea romana din Transilvani'a: i'a lamuritu pe romanii quei addeverati si i'a allessu din quei unguriti: asià quâtu cu buna convingere se pote dice, quo fora de aqwestu processu — romanii n'ajjungeau la gradulu consciintiei, quare s'a manifestatu in 1848, nici nu mergeau pe callea aquea drepta, pe quare au merssu.

Nu puçinu patimî libertatea besericei in timpulu mai nou prin introducerea *brâneloru rossie* intre protopopii uniti din Transilvani'a — unu lucru de puçina insemnetate la parere: dar' intru addeveru unu medilocu de a introduce *servilismulu* in cleru; quo dupo introducerea aquestei datini protopopii nu mai calcau in urm'a protopopiloru din vechime, quâ se apere libertatea si drepturile besericei: quî au inceputu a âmblâ pe la toti, despre quari credeau, quo au influintia la episcopu, pentru quâ se capete brânu rossiu -- cu

totulu nepotrivitu cu seraci'a protopopiloru si popiloru romanesci. —

In *Urbea-mare* n'are libertatea besericeii romanesci nici-unu patronu pen' in a. 1848; quo nu se scie se se fia tienutu *sinode* pentru trebile besericesci, si se fia cugetatu quinevã a se subtrage de suptu beseric'a unghuresca si a se unì suptu mitropolì'a romaniloru, quã se aiba grige de indreptarea si inaintarea besericeii romanesci cu puteri unite prin sinode legali, compuse cumu se cade — *ex clero et populo*.

Que se tiene de *ne-uniti* episcopulu *Moga* n'a recunoscutu pe mitropolitulu serbescu — in puterea decretului Mariei Teresiei, prin quare se opriã mitropolitulu serbescu dela tota influinti'a in beseric'a romanesca din Transilvani'a.

CXIX. Monastirile quelle multe, que erau mai nainte in Transilvani'a, au inquietatu si la uniti — afara de quea dela Blasiu si unele puçine nensemnate de pe sate, — si bine au facutu quo au inquietatu, quo in tempulu de astadi monastirile nu sunt mediloce spre cultura: quì spre a latì intunerecu si superstitiuni in poporu: asiã quãtu nu pote se ascepte clerulu si natiunea in dio'a de astadi nici-o lumina fericitoria dela episcopii aqueia, quari mai facu si astadi *calugari* si *archimandriti*.

Éta starea politica, civile, intelectuale si bericesca a romaniloru din Daci'a superiore dela inceputu, si in quare i'au afflatu grandiosele eveneminte din a 1848!

Incheiare.
 Conspectu
 generale.

Cu aquést'a finiramu istori'a romaniloru pen' in a. 1848. Noi n'am avutu de cugetu a tiesse intrega si cu de a menuntulu istori'a vechia a romaniloru: qui insemnaramu cu deosebire numai aquelle lucruri, quare au contribuitu la evolutiunea eveneminteloru din 1848 deosebi in *Daci'a Superiore*.

CXX. Istori'a romaniloru din Daci'a Superiore (*Transilvani'a, Banatu, Bihari'a*) n'a fostu alta, de quâtu o assuprire nentrupta a romaniloru din partea unguriloru: o lupta continua intre aqueste doe eleminte. Nefericirea natiunei nostre a cursu din apesarea ei; ér' dequo cercamu causele aquestei apesari: aquestea le aflamu nu numai in inimicéti'a strainiloru, qui — se marturisimu addeverulu — si in slabitiunea romaniloru. Pe dreptu putemu applecà la romani dïss'a lui Rousseau: *quo forti'a i'a arruncatu in sclavia, ér' lassitate a i'a facutu sclavi perpetui.**)

Numai de quâtu dela inceputulu caderei ro-

*) La force a fait les premiers esclaves, leur lâcheté les a perpétués. *J. J. Rousseau Contr. Soc. L. I. Chap. II.*

maniloru suptu unguri — 'i vedemu pe romani luptându-se a dese si cu mare eroismu pentru libertatea quea perduta a natiunei: *banatianii* acumu suptu S. Stefanu se lupta a scutură jugulu ungurescu (*vedi pag. 13*), de alta parte in *Transilvaniã* luptele quelle necurmate alle romaniloru assupr'a unguuriloru dela inceputulu domniei unguresci, si cu deosebire revolutiunea dela 1437, rescoll'a lui *Horia* etc. dovedescu, cumquo romanii niciodata nu-si uitassera, quo aquêsta tierra e pamentu romanescu; dara quandu vedeau strainii quo nu-i potu invinge pe romani cu armele: atunci arruncau intre densii semintia de desbinare, trageau la sine pe quei mai de frunte romani din partea bcsericesca si civile — quã se suppuna prin aquestia tota natiunca . . . astfeliu s'a intemplatu durere! de, nobilii natiunei romane lepedandu-se de sangele seu — natiunea romana nu mai avù quine se-i apere caus'a in tierra. Astfeliu a remasu natiunea romana afara din tote *uniunile* si *constitutiunile*, quare erau facute assupr'a ei, scossa dela tote drepturile tierrei. Quâte adunari, quâte legi, quâte conventiuni, quâte tractate politice au facutu strainii dela venirea loru pen' in a. 1848 in Daci'a superiore — si âncu totu legi si tractate, prin quare, precumu este si famos'a *diplom'a leopoldina*, 'i scotcau pe romani

dela tote drepturile politice: si totusi — afara de rescollele poporului, quâte le veduramu in decursulu aquestei istorie — ore aflamu-i vrodاتا pas-sindu la medilocu impreuna cu poporulu si pe quei mai de frunte ai natiunei — luptandu-se cu puteri unite intr'acollo, quà, quându făceau assemini legi si tractate strainii in tierr'a nostra, se aiba votu si romanii, se priveghieze, se protesteze si se puna passii cuviintiosi inaintea regiloru, imperatorulu si dieteloru — pentru drepturile natiunei romane? — durere! quo aquésta n'o afflamu la nobilii si toti quei mai de frunte ai natiunei nostre in decursu de atâtea secle! . . Au dora se nu fia avutu romanii in tempurile vechi barbati, quari s'aru fi pututu intrepune cu successu pentru natiunea romana? — bà au avutu, quoci *Stefanu Josica*, pe quare l'au uccisu la *Satmaru*, *Stef. Dobo*, *Dengeleghi*, *Getzi* s. a. au fostu romani, si au fostu si gubernatori ai Transilvaniei; dar' se lassamu pe aquestia — si se ne adducemu a minte, quo *Janculu* romanulu, pe quare ungurii 'lu numescu *Hunyady János*, a fostu gubernatoriu a tota tierr'a unguresca, si omu atátu de potinte in fapte, quátu numai de ellu se temea stambolulu turcescu, de quare tremurà Europ'a, — si fiulu lui *Mathia Corvinulu* quellu mai mare rege

allu Unguriloru — si que au flossitu toti aquestia pentru romani, au ridicatu ei gintea romana la onorea, que i se cuvine in patri'a sea? a ajjutatu *Janculu* la a. 1437 si 38 pe romanii de atunci, quari numai puteau tolerà barbariele unguriloru? a ajjutatu a impedecà atunci *conjuratiunea queloru trei natiuni assupr'a romaniloru?! —* hà tocmai si in timpurile mai noue luptatu-s'au vrodata numerosii nobili romani, quà se nu maresca numerulu strainiloru, quì in adunarile de tierra — se siedia quà *romani*, nu quà *unguri*, se apere interesse romane, nu straine: cumu faceau nobilii unguri si croati, si sassii; séu quellu puçinu in quelle mai noue timpuri spriginit'au vrodata nobilimea si quei mai de frunte ai natiunei — mecar' pe episcopii romanesci, pe quari singuri 'i mai vedemu din quându in quându a se ocupà cu caus'a natiunale, si quari spriginiti de nobilimea romana quea numerosa quâtu nu puteau scote la calle? — nimicu din tote aquestea, din contra scimu, quo florea nobilimei, florea natiunei romane se lepedâ de romani si se allipì de straini! Si aquést'a dela inceputu totu asià a cursu pen' in a. 1848.

CXXI. Aquestu annu — pe quare-lu saluta omenimea tota, quà pe primavér'a intinerirei salle

— ne vâ arretà: dequo ungrîi, quari pen' aquî avura quea mai mare influintia in sortea natiuniloru monarchiei austriace, au cunoscutu intr'addeveru spiritulu timpului intineritoriu, si dequo au lucratu dupo insufflarea aquestui spiritu sântu: séu dora tocmai au pusu pedeca omenimei doria de a propassi in cultura, si cumu, pentru que si in quâtu au facutu aquést'a? — in acestu annu si dela aquestu annu incoce vomu vedè si pe romani, que energia au desfasiuratu, cu que constantia si cu que fratietate s'au luptatu si se lupta pen' in diu'a de astadi, quâ se adjunga la libêrtatea politica, quare li se cuvine, si prin trens'a la cultur'a si fericirea aqueea, spre quare sunt chiamati dela natura; ore mai russîneza-se romanii si acumu de limb'a romana, de datinile de portulu si de numele romanu, mai lépeda-se si acumu de gintea loru pentru diregutorîi si alte folosse private: cumu faceau pe timpulu assuprirei ungresci, si quari sunt aquei romani, quâ se-i dea istori'a la judecat'a generatiuniloru venitorie; mai suffere a se insiellâ de straini, quâ se perda timpulu in nelucrare, au si certandu-se intre sine assupr'a unor lucruri forte menunte, si prè de nimicu, si se parassesca caus'a natiunei intregi: au dora acumu lucra pentru cultur'a

si fericirea, pentru viéti'a presente si pentru quea venitoria a tota ginteá - dupo simbolulu impe- ratescu: „VIRIBUS UNITIS.“ (cu puteri unite.)?!

Finea Tomului primu.

,

CUPRINSULU.

CAPU I.

R omanii addussi de Traianu Imperatu in Daci'a. Daci'a suptu barbari. Daci'a libera. Navallirea Unguriloru. Resboele Romaniloru cu Ungurii. Caderea Romaniloru din Daci'a Superiore suptu Unguri. (a. 106 — 904)	pag. 1
---	-----------

CAPU II.

A ssiediarea Unguriloru in Pannoni'a. Starea politica a Romaniloru suptu Unguri. Introducerea iobagiei. Tumulturile tierraniloru. Trecerea lui Negru si Dragosiu Voda in Daci'a Inferiore. Intemeierea Principatelor Romaniei si Moldaviei (a. 905 — 1437). 15	15
---	----

CAPU III.

R evolutiunea Romaniloru dela a. 1437. Uniunea quelloru trei Natiuni. Corvinii. Rescoll'a tierraniloru din Ungari'a dela a. 1514. Iobagi'a perpetua. Caderea Ungariei. (1437 — 1526.)	32
--	----

CAPU IV.

Romanii supu principii independinti ai Transilvaniei. Approbatae et Compilatae Constitutiones Transilvaniae. Persecutiunile besericesci. Traducerea cartiloru besericesci in romanese. (1526 — 1696.) . 51

CAPU V.

Romanii supu cas'a austriaca. Diplom'a Leopoldina. Uniunea Romaniloru cu beserica Romei. Folosele si perderile Uniunei. Caus'a natiunale. Articulata 6. dela a. 1744. Josefu II. Revolutiunea Chorei. (1696 — 1791.) 64

CAPU VI.

Caus'a natiunale la a. 1791. Petitiunea data in numele totoru Romaniloru. Resultatulu. Episcopulu Unitu Bob. Resturnarea constitutiunei besericesci. Romanii din partile Ungariei. Romanii din Banatu. 83

CAPU VII.

Continuare. Starea Romaniloru din Dacia Superiore pen' la 1848. exclusivu: 1) politica si civile. 2) intellectuale. 3) besericesca. — Incheiare. Conspectu generale. 109

Indreptari.

Pag. 32.	ord. 5.	in locu de:	Déquo lege:	De
.. 95.	.. 14. 1848.	.. 1834.
.. 102.	.. 9.	remâne ufara:	si ungresca.	
.. 110.	.. 6.	in locu de:	nesciintî'a lege:	nesciintia.
.. 122	.. 27.	„uuesclurgnuAlász Szolgája“	lege:
			unguresculu „Alász Szolgája“	
.. 147.	.. 24.	oentr'a lege:	contr'a.
.. 196.	.. 22.	casele	.. causele.

Quellelalte erroru de tipariu mai merunte usioru le vâ
putè indreptâ de bine voitoriulu lectoriu.

